МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **КОМАНДНИЙ СПОРТ ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В ПРИФРОНТОВИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ**

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0534-3-з
спеціальності 053– Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Подколзіна Марина Сергіївна
Керівник: к.психол.н., доцент Бойко Г.В.
Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри психології Скрипаченко Т.В.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма 053 Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Подколзіній Марині Сергіївні

1. Тема роботи Командний спорт як умова соціалізації дітей в прифронтових регіонах України

керівник роботи Бойко Г.В. кандидат психологічних наук, доцент

затверджені наказом ЗНУ від «02» 10 2025 року № 1393-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: здійснити теоретичний аналіз основних наукових підходів до вивчення соціалізації дітей через залучення до командного спорту; визначити вплив спортивної діяльності на механізм засвоєння соціальних норм; розглянути командний спорт як психологічний чинник формування особистості; експериментально дослідити вплив командного спорту на рівень соціалізації дітей; розробити програму тренінгу для підвищення рівня соціалізації дітей у прифронтових регіонах та сформулювати практичні рекомендації для тренерів та батьків.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці, 4 рисунка.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Бойко Г.В, доцент		
Розділ 1	Бойко Г.В, доцент		
Розділ 2	Бойко Г.В, доцент		
Розділ 3	Бойко Г.В, доцент		
Висновки	Бойко Г.В, доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень - лютий 2025 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2025 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2025 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2025 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень -серпень 2025 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2025 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2025 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2025 р.	Виконано

Студент _____ М. С. Подколзіна

Керівник роботи _____ Г. В. Бойко

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ Г. В. Коваль

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 90 сторінок, 4 рисунка, 3 таблиці, 65 джерел, 4 додатки.

Об'єкт дослідження: соціалізація дітей у сучасному українському суспільстві в умовах війни.

Предмет дослідження: командний спорт як умова соціалізації дітей, які проживають у прифронтових регіонах України.

Мета дослідження: виявити вплив участі у командному спорті на рівень соціалізації дітей, які проживають у прифронтових регіонах України, та розробити програму (тренінг) підвищення їхньої соціальної компетентності.

Гіпотеза дослідження: участь у командному спорті позитивно впливає на рівень соціалізації, соціальної компетентності та психологічної стійкості дітей, які проживають у прифронтових регіонах

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація й систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування.

Наукова новизна: комплексно обґрунтовано компенсаторну функцію командного спорту, як умови психосоціальної адаптації дітей, які проживають у прифронтових регіонах України. Поглиблено розуміння соціалізуючого потенціалу спорту через порівняльний аналіз соціально-психологічних установок дітей-спортсменів та їхніх однолітків, які не займаються спортом, із застосуванням проективних методик.

Галузь використання: результати дослідження мають безпосереднє застосування в освітній та психологічній практиці України, зокрема, у прифронтових регіонах: вони можуть бути використані для розробки та впровадження цільових програм психосоціальної адаптації та реабілітації дітей на базі закладів освіти, спортивних шкіл і позашкільних установ.

КОМАНДНИЙ СПОРТ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ПРИФРОНТОВІ РЕГІОНИ, ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ, СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ.

SUMMARY

Podkolzina M. S. Team Sports as a Factor of Socialization of Children Living in the Frontline Regions of Ukraine

The qualifying work consists of Introduction, 3 Chapters, Conclusion, References (65 items, 27 of foreign origin), 4 appendices on 35 pages. The qualifying work volume is 133 pages long, 90 of them – main text. There are 3 tables and 4 illustrations.

The master's thesis provides a theoretical overview and presents an empirical study on the impact of team sports on the socialization of children living in the frontline regions of Ukraine. The research focuses on the psychological mechanisms of social adaptation through collective sports activities and includes the development of a training program aimed at improving children's social competence.

The research object: socialization of children in modern Ukrainian society under the wartime conditions.

The research subject: team sports as a condition for the socialization of children living in the frontline regions of Ukraine.

The research goal: to identify the impact of participation in team sports on the level of socialization of children living in the frontline regions of Ukraine and to develop a training program for improving their social competence.

The research tasks are:

– to analyze the theoretical approaches to the phenomenon of children's socialization in sports;

– to identify the psychological and social mechanisms of adaptation in team activities;

– to conduct empirical research on the features of social competence in child athletes and non-athletes;

– to design and implement a training program “Team Up” to develop social competence and resilience.

Chapter 1 «Theoretical Foundations of Socialization of Children through Sports Activities» provides a theoretical analysis of the development of concepts of socialization and its connection with sports.

In the Chapter 2 «Team Sports as a Socio-Psychological Factor in the Development of Children’s Personality» presents the conceptual framework of the research and describes the psychological mechanisms of social interaction in a team.

Chapter 3 «Empirical Study of the Impact of Team Sports on the Socialization of Children Living in the Frontline Regions of Ukraine» explains the design and methods of research.

Key words: team sports, socialization, frontline regions, psychological resilience, social competence, children, adaptation.

ЗМІСТ

ВСТУП 8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ 12
1.1 Наукові підходи до вивчення соціалізації дітей через залучення до спорту 12
1.2 Визначення головних понять: «Соціалізація дітей», «Командний спорт», «Прифронтові регіони України» 18
1.3 Методологічні підходи до дослідження соціалізації дітей у прифронтових регіонах 28
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМАНДНОГО СПОРТУ ЯК УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ У ПРИФРОНТОВИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ 34
2.1 Вплив спортивної діяльності на засвоєння соціальних норм дітьми 34
2.2 Командний спорт як психологічний чинник формування особистості 39
2.3 Зарубіжний та український досвід використання командного спорту як умови соціалізації дітей у складних умовах 42
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ У ПРИФРОНТОВИХ РЕГІОНАХ ЧЕРЕЗ КОМАНДНИЙ СПОРТ 54
3.1 Організація та інструментарій дослідження участі дітей у командному спорті як умови соціалізації дітей на прикладі Запорізької школи футболу «Металург» 54
3.2 Результати дослідження впливу участі в командному спорті на соціалізацію дітей на прикладі Запорізької школи футболу «Металург» 63
3.3 Практичне впровадження соціалізаційних стратегій: програма «TEAMUP» та рекомендації щодо підвищення соціальної компетентності юних спортсменів 75
ВИСНОВКИ 88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 91
ДОДАТКИ 98

ВСТУП

Актуальність теми дослідження пояснюється тим, що в умовах тривалого воєнного стану прифронтові регіони України зіткнулися з низкою гострих соціальних проблем, серед яких критичне місце займає питання соціалізації дітей. Ситуація ускладняється тим, що значна частина дітей уже понад чотири роки навчається переважно дистанційно, що призводить до суттєвого обмеження безпосередньо міжособистісної комунікації.

Наслідки цієї соціальної ізоляції та хронічного стресу є вкрай тривожними. За даними оприлюдненими Департаментом з питань охорони здоров'я Запорізької міської ради за 2024 рік, майже 2000 дітей у Запоріжжі були поставлені на психіатричний облік. Це є серйозним індикатором погіршення психічного здоров'я молодого покоління. Медичні фахівці пояснюють таку невтішну статистику накопичувальним впливом дистанційного навчання, дефіциту соціалізації та психоемоційного тиску, спричиненого повномасштабним вторгненням. Внаслідок цього серед діагнозів дітей у прифронтових зонах фіксуються: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), синдром дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ), тривожні та депресивні розлади, а також порушення адаптації та поведінки.

Саме тому вкрай важливо шукати і знаходити заходи, що будуть долати таку проблему і сприяти здоровому психічному розвитку дітей і в певних межах компенсувати негативні наслідки. Серед ефективних шляхів розв'язання цієї проблеми є залучення до занять спортом. Адже спорт є одним із важливих чинників, який здатен виступати у ролі компенсаторного механізму. Заняття, особливо командними видами, надають дитині можливість систематичної та структурованої взаємодії з однолітками та тренером. Це середовище сприяє засвоєнню ключових життєвих навичок: командної роботи, ефективної комунікації та лідерства, а також навчає екологічному переживанню труднощів та радощів.

Проблемна ситуація. Існує суперечність між життєвою необхідністю ефективної соціалізації та психологічної адаптації дітей у прифронтових регіонах України, а також недостатністю науково обґрунтованих, емпірично підтверджених методик використання потенціалу командного спорту як інструменту психологічної підтримки дітей в умовах війни.

Об’єкт дослідження: соціалізація дітей у сучасному українському суспільстві в умовах війни.

Предмет дослідження: командний спорт як умова соціалізації дітей, які проживають у прифронтових регіонах України.

Мета дослідження: виявити вплив участі у командному спорті на рівень соціалізації дітей, які проживають у прифронтових регіонах України та розробити програму (тренінг) підвищення їхньої соціальної компетентності.

Гіпотеза дослідження: участь у командному спорті позитивно впливає на рівень соціалізації, соціальної компетентності та психологічної стійкості дітей, які проживають у прифронтових регіонах.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні завдання дослідження:

– Охарактеризувати наукові підходи до вивчення соціалізації дітей через залучення до командного спорту;

– Уточнити і проаналізувати зміст понять «Соціалізація дітей», «Командний спорт» та «Прифронтові регіони України»;

– Обґрунтувати методологічні підходи та методики дослідження соціалізації дітей, що займаються командним спортом;

– Визначити вплив спортивної діяльності на механізм засвоєння соціальних норм;

– Розглянути командний спорт як психологічний чинник формування особистості;

– Дослідити зарубіжний та український досвід використання командного спорту для соціалізації дітей у складних умовах;

– Проаналізувати результати емпіричного дослідження впливу командного спорту на рівень соціалізації дітей;

– Розробити програму тренінгу для підвищення рівня соціалізації дітей у прифронтових регіонах та сформулювати практичні рекомендації для тренерів та батьків.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та перевірки гіпотез у роботі використано комплекс теоретичних та емпіричних методів. Серед емпіричних було використано: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація. Також в роботі було обрано наступні емпіричні методи: анкетування, тестування, проективні методики та стандартизовані опитувальники (використовувалися для порівняльного аналізу контрольної та експериментальної груп). Для обробки результатів даних використовувалися методи математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

– Уперше комплексно обґрунтовано компенсаторну функцію командного спорту, як механізму психосоціальної адаптації дітей, які проживають у прифронтових регіонах України;

– Поглиблено розуміння соціалізуючого потенціалу спорту через порівняльний аналіз соціально-психологічних установок дітей-спортсменів та їхніх однолітків, які не займаються спортом, із застосуванням проективних методик;

– Узагальнено теоретичні підходи щодо впливу командної взаємодії на формування адаптивності та соціальної компетентності в умовах воєнного конфлікту;

– Розроблено тренінг, спрямований на підвищення рівня соціалізації та психологічної стійкості дітей у кризових умовах.

Практична значущість полягає в можливості безпосереднього впровадження результатів дослідження, а саме:

– Розроблена програма командного тренінгу може бути використана тренерами дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) та

позашкільних закладів, які функціонують у прифронтових та деокупованих громадах, як ефективний інструмент психосоціальної підтримки дітей;

– Методичні рекомендації для тренерів та батьків, які можуть бути включені до навчальних програм підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з дітьми;

– Отримані емпіричні дані можуть слугувати основою для розробки регіональних соціальних програм спрямованих на відновлення соціальної інфраструктури у галузі спорту та підтримку психічного здоров'я дітей, які мають травматичний досвід впливу війни.

Достовірність та вірогідність результатів дослідження забезпечена завдяки ретельному методологічному обґрунтуванню вихідних теоретичних засад та вибору адекватного меті та завданням комплексу методів.

Апробація результатів дослідження була описана у статті «Командний спорт як умова соціалізації дітей у прифронтових регіонах України». Збірник наукових праць студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Молода наука-2025».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділу, загальних висновків, списку використаних джерел із 65 найменувань і додатку на 35 сторінках. Загальний обсяг основного тексту – 90 сторінок. Робота містить 3 таблиці та 4 рисунка.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1 Наукові підходи до вивчення соціалізації дітей через залучення до спорту

Соціалізація дітей є складним і багатогранним процесом формування особистості, під час якого дитина поступово засвоює соціальні норми, правила, цінності та моделі поведінки, що допомагають їй ефективно взаємодіяти із суспільством і знаходити своє місце в ньому.

На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні пошук різноманітних механізмів соціалізації набуває особливої актуальності. Всесвітня пандемія COVID-19, а згодом і повномасштабне вторгнення в Україну, проживання у зоні бойових дій або у прифронтових регіонах, перерви у шкільному навчанні чи обмежений доступ до освіти, психологічний тиск і, у деяких випадках, соціальна ізоляція – залишили негативний відбиток на процесі соціалізації дітей.

Тому пошук механізмів соціалізації, які б поєднували соціальний, емоційний і фізичний розвиток дитини, є вкрай важливим завданням. Одним із таких дієвих механізмів є спорт, зокрема його командні види. Вони створюють ідеальне середовище для соціального навчання, оскільки передбачають, по-перше, співпрацю (діти навчаються працювати разом задля досягнення спільної мети), по-друге, відповідальність (кожен учасник усвідомлює свою роль і обов’язок перед командою) і, по-третє, взаємодію (сприяє розвитку навичок спілкування та розв’язання конфліктів).

Командний спорт допомагає дітям не лише зміцніти фізично та досягти результатів, а й навчитися бути частиною спільноти, поважати інших і правила команди, долати труднощі разом і спільно радіти перемогам.

Дослідження соціалізації через спорт в Україні ще не мають глибинного коріння, проте вже дозволяють зробити ґрунтовні висновки щодо ключової ролі тренера, як агента соціалізації, ефективності командних видів спорту у формуванні соціальної поведінки та необхідності розробки методик і тренінгів для інтеграції соціальних і фізичних аспектів виховання.

Одними з перших, хто описав соціалізуючу роль спорту були О.В. Мамаєва та Д.Ю. Мамаєв. Вони довели, що спорт допомагає дітям засвоювати нормативні моделі поведінки, формувати групову відповідальність та розвивати навички співпраці. А педагогічні засоби, такі як, роль тренера, структура занять, рефлексивні обговорювання - посилюють засвоєння соціальних норм. Вони також підкреслили, що ефект соціалізації не є «автоматичним», а залежить від організації освітньо-тренувального середовища та стилю керівництва, що задає свій мікроклімат команди. Цей висновок і сьогодні слугує методологічною опорою, коли ми оцінюємо реальні умови дитячого спорту в громадах і школах [49].

Загалом аналіз українських наукових джерел дозволяє чітко виділити три ключові інтегративні підходи, які визначають методологічні рамки вивчення впливу спорту на соціалізацію дітей та молоді. Мова йде про педагогічний, соціологічний та психологічний підходи. Проаналізуємо їх більш детально.

Педагогічний підхід зосереджений на цілеспрямованому виховному впливі на особистість в процесі спортивної діяльності. В даному випадку спортивне тренування розглядається як організований навчально – виховний процес, а тренер виступає не лише у ролі інструктора, а ще й як ключовий агент соціалізації. Тому його діяльність спрямована не лише на формування рухових навичок, а й моральних якостей, дисципліни, поваги до суперників та членів колективу.

Українські дослідники активно розробляють методики використання спорту для соціальної адаптації різних категорій дітей. Наприклад, Н. Мукан та Л. Козіброда у своїх працях наголосили на важливості фізичного

виховання у соціалізації дітей з особливими освітніми проблемами [52, 30]: «Саме тому фізична культура та фізичне виховання виступають вагомими компонентами комплексного впливу на учнів з особливими освітніми потребами та розглядаються вагомим чинником у їхній соціалізації».

Практична реалізація педагогічного підходу демонструється у розробках Т. Петровської та В. Сергієнка, які запропонували модель позашкільних занять карате для психофізичного та соціального розвитку дітей [57]. Проведені ними дослідження стверджують, що чітко структурована спортивна дисципліна ефективно формує у дітей такі соціальні якості, як повага до старших, самоконтроль і вміння працювати в парі.

Особливої актуальності набувають роботи Н. Тимошенко та Б. Максимчука, які акцентують увагу на інтеграції ігрових технологій та гейміфікації у навчально-тренувальний процес. Гейміфікація за їхніми даними підвищує внутрішню мотивацію дітей до засвоєння соціальних норм через змагальний чи ігровий формати [62, 48].

Соціологічний підхід розглядає спорт як соціальний інститут, що відіграє критичну роль у формуванні соціальних структур, цінностей та норм. Соціологи аналізують, як спортивні клуби, дитячо-юнацьки спортивні школи, секції взаємодіють з іншими соціальними інститутами та впливають на ієрархічну побудову суспільства.

О. О. Свириденко досліджував виховну місію дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ), підкреслюючи, що ці заклади є важливим елементом соціалізації, що сприяє формуванню здорового способу життя підлітків. Автор стверджує, що дитячо-юнацька спортивна школа є не просто місцем для тренувань, а повноцінною соціально – виховною системою, яка через чіткий розпорядок, дисципліну та групову взаємодію створює сприятливе середовище для профілактики девіантної поведінки та формування соціальної компетентності [61].

С. П. Дудецька та Ю. Ю. Мосейчук фокусують увагу на соціально – комунікативному аспекті групових тренувань: «Також важливо відзначити соціальний аспект зайняття спортом. Участь у командних видах спорту або тренування в групі дозволяє збудувати дружні стосунки, підтримувати інтерес до спільних занять і сприяє соціалізації. Це допомагає вийти із стресових ситуацій, а також отримувати підтримку від однодумців» [40].

Особливу увагу українськи дослідники приділяють взаємозв'язку між спортом та родиною. У дослідженнях В. Вулканової аналізується, як сімейні цінності та виховні підходи впливають на залучення дитини до спорту і, відповідно, на її соціалізацію [36]. Спорт розглядається як засіб для зменшення агресії та гіперактивності, покращення навчання у школі та тепліших родинних стосунків [60].

Дослідження фокусуються на внутрішніх механізмах впливу спорту на психіку дитини, її самосвідомість та врегульованість поведінки. Саме у цьому підході спорт розглядається як потужній механізм для формування психологічних якостей, які необхідні для успішної адаптації в суспільстві.

Такі автори, як З. Остап'як, Б. Мицкан, Т. Мицкан, І. Випасняк, М. Лесів аналізують вплив спорту на розвиток емоційного інтелекту, самооцінки, впевненості та стресостійкості. Вони стверджують, що [54, 66]: «Особливу роль в детермінації емоційних реакцій спортсмена відіграють його особистісні характеристики: емоційна стійкість, рівень тривожності та самооцінки. Як відомо, спортсмени в цьому плані вигідно відрізняються від людей не причетних до спорту». Також зазначається, що змагальна діяльність, за умови сильної фігури тренера вчить справлятися з невдачами, працювати над своїм розвитком, регулювати свій емоційний стан в умовах високого психологічного тиску.

На думку В. Білак-Лук'янчук, А. Горвата та Є. Митровки психічне здоров'я безпосередньо корелює з рівнем фізичної активності. Самі ж фізичні навантаження слугують потужним фактором покращення когнітивних функцій та стабілізації емоційного стану людини. Зменшення рівня стресу є

прямим наслідком позитивного впливу фізичної активності на нейрохімічні процеси мозку, що загалом підвищує адаптивні можливості організму та забезпечують стійкість психічного здоров'я. Також систематичні заняття спортом відіграють ключову роль у соціалізації: вони сприяють розвитку емоційної стабільності, формують позитивні міжособистісні відносини та виступають ефективним засобом профілактики соціальної ізоляції [32].

Західна наукова традиція дослідження соціалізації дітей через спорт має глибоке коріння і була сформована у 50-х роках ХХ століття переважно в США, Канаді та країнах Західної Європи. Розглянемо деякі західні підходи до питання взаємозв'язку соціалізації дітей та спорту.

Функціоналістський підхід (Functionalist Approach) був популярним у 50-х – 70-х роках ХХ століття і наголошував на позитивних та інтеграційних наслідках участі у спорті для суспільства. Його ключова теза полягала в тому, що спорт готує дітей до ролі продуктивних та законослухняних громадян. У статті К. Гріна та Вілера «Діти та соціалізація» спорт розглядається як мікрокосмос суспільства, що ефективно навчає командній роботі, слідуванню правилам, дисципліні та мотивації досягнення. Саме ці навички вважаються необхідними для успіху у конкурентному суспільстві [10].

Інтеракціоністський підхід (Interactionist Approach) є більш гнучким у порівнянні з попереднім і зосереджується на міжособистісній взаємодії та конструюванні ідентичності. Цей підхід фокусує увагу на тому, як ідентичності, соціальні ролі та поведінкові моделі формуються самими учасниками безпосередньо через міжособистісну взаємодію у спортивному колективі (до прикладу: у спілкуванні з тренерами чи партнерами по команді). Використовуючи даний підхід американські дослідниці Т. Кремер-Садлік та М. А. Кім з'ясовували, як сім'ї соціалізують дітей до цінностей, зокрема чесної гри, під час спортивних заходів [13].

Закордонні дослідження зосереджені на внутрішніх змінах, що відбуваються в дитинстві під впливом спортивної діяльності, особливо у

сфері когнітивного, емоційного та морального розвитку. Так, у межах дослідження Ж. Коте, Дж. Фрейзер-Томас та Дж. Дікін розкрито вплив психологічних чинників на участь підлітків у спортивній діяльності. Автори наголошують на тому, що якість емоційного досвіду у спортивному середовищі (підтримка тренера, відчуття «командного духу», приналежність до команди) напряму визначає мотивацію, саморегуляцію, впевненість в собі та емоційну стійкість спортсменів. Сам спорт розглядається авторами як розвивальне середовище, що формує когнітивні, соціальні та моральні навички, а також вчить долати перепони [5].

Цікавою є думка західних дослідників про те, що спорт виходить за рамки лише фізичного тренування і дозволяє розвивати основні життєві навички. На це звернули увагу Д. Гансон, Р. Ларсон, Дж. Дворкін [11].

У своїх дослідженнях вони виявили, що підлітки, які беруть участь в організованому спорті розвивають:

1. Навички вирішення проблем (Problem-Solving Skills), адже постійна потреба вносити тактичні корективи під час гри чи змагання, швидко аналізувати ситуацію та приймати рішення тренує когнітивну гнучкість та здатність до критичного мислення.

2. Упевненість в собі (Self-Assurance). Постійне подолання фізичних і психологічних бар’єрів, досягнення невеликих, але відчутних спортивних успіхів та отримання позитивного зворотного зв’язку від тренера та партнерів по команді формує реалістичну самооцінку та впевненість у власних силах.

3. Адаптивність або резильєнтність (Resilience). В даному випадку мова йде про те, що у спортивному світі, який неминуче включає досвід перемог та поразок, постійного тиску та очікувань, на першу роль виходить необхідність емоційного регулювання та стійкості. Саме вона дозволяє переносити уроки спорту на інші сфери життя та ефективніше справлятися із соціальними труднощами.

Аналіз наукових підходів показує, що соціалізація через спорт є багатоаспектним та міждисциплінарним феноменом, який визнається як в українській, так і в західній науковій традиції. Цей феномен розглядається як критично важливий механізм формування особистості.

Українські дослідження (О.В. та Д.Ю. Мамаєви, О.О. Свириденко) наголошують на педагогічній та виховній місії спорту, підкреслюючи його здатність формувати нормативні моделі поведінки, групову відповідальність та забезпечувати психосоціальну адаптацію (особливо важливий акцент робиться на зниженні тривожності). Вони виділяють особистість тренера, як ключового агента соціалізації, дії якого і стиль керівництва визначають мікроклімат у команді.

Західні підходи в деякій мірі доповнюють ці висновки надаючи більш глибинних методологічних основ. Провідною думкою багатьох досліджень є підготовка через спорт до соціального життя. Саме спорт дозволяє розвивати життєві навички, такі як вирішення проблем, самозабезпеченість через міжособистісну взаємодію, де особлива увага приділяється батькам, як менеджерам спортивного досвіду дитини.

Отже, наукові підходи з обох традицій конвергують у своєму визнанні спорту як унікального середовища, яке формує соціальну компетентність, психологічну стійкість та емоційне благополуччя, що є життєво необхідним для адаптації дітей у сучасному, динамічному суспільстві.

1.2 Визначення головних понять: «Соціалізація дітей», «Командний спорт», «Прифронтові регіони України»

Для забезпечення теоретичної бази дослідження та однозначного тлумачення ключових положень роботи, необхідно чітко визначити основні терміни. У цьому розділі буде здійснено аналіз та подане розширене тлумачення понять «Соціалізація дітей», «Командний спорт» та «Прифронтові регіони України». Комплексне розуміння цих категорій є

вкрай важливим для дослідження впливу командного спорту як інструменту соціалізації дітей, які перебувають у складних умовах прифронтових територій.

Процес становлення особистості у сучасному суспільстві є складним і багатофакторним явищем, яке у науковій літературі позначається терміном соціалізація. Особливої уваги потребує соціалізація дітей, адже саме в дитинстві закладаються фундаментальні соціальні навички, цінності орієнтації та моделі поведінки, які необхідні для повноцінної участі у суспільному житті. Розглянемо це поняття детальніше, спираючись на провідні наукові школи.

Наукова думка про сутність соціалізації еволюціонувала протягом століть і сьогодні це поняття розглядається як багатовимірний процес. На відміну від застарілих підходів, що розцінювали соціалізацію виключно як односторонній процес вплив суспільства на індивіда, сучасні українські та західні дослідники наголошують на її двосторонньому характері – взаємодії особистості із соціумом.

Зокрема, в західній науковій традиції виділяються класичні школи, які заклали основи розуміння цього явища:

– Функціоналістський підхід (Т. Парсонс, Е. Дюркгейм) розглядає соціалізацію як процес, у якому індивід засвоює соціальні норми та цінності, які необхідні для стабільного функціонування суспільства. Вона допомагає «вписати» дитину в існуючу соціальну структуру. Згідно з цим підходом, родина та школа є основними інститутами, які передають культурну спадщину.

– Символічний інтеракціонізм (Дж. Г. Мід) акцентує увагу на формуванні особистості через соціальну взаємодію і комунікацію. Ключовим є поняттям «Я – концепція», яка формується в процесі «прийняття ролі іншого». За Дж. Мідом, дитина проходить стадії імітації, рольових ігор та участі в «узагальненому іншому» тобто колективному житті, що дозволяє їй усвідомити себе, як частину суспільства [51].

Українська наукова школа психології розвиває власні, гуманістично орієнтовані підходи до соціалізації.

І. Бех розглядає соціалізацію не як просте засвоєння норм, а як процес духовного зростання особистості. Він наголошує на важливості розвитку морально-етичних якостей, людяності та милосердя з раннього дитинства. За його підходом дитина не є пасивним об'єктом впливу, а активним суб'єктом, який будує свою особистість через діяльність (ігрову, творчу, трудову). Такий підхід гармонійно поєднує індивідуальні прагнення дитини із соціальними очікуваннями [30].

Сам же термін «соціалізація» походить від латинського слова «socialis», що означає «суспільний» і визначається як процес входження індивіда у суспільство. Він передбачає активне засвоєння людиною соціального досвіду, норм, цінностей та соціальних ролей, необхідних для ефективної взаємодії із соціумом. В результаті цього процесу особистість набуває соціальних якостей, знань, умінь і навичок, що дозволяють їй стати дієздатним суб'єктом суспільних відносин [44].

Соціалізація відбувається як під впливом стихійних життєвих обставин, так і в рамках цілеспрямованого виховання. Її ключовою характеристикою є двостороння взаємодія між особистістю та соціальним середовищем. Цей взаємний вплив стає джерелом розвитку та становлення індивіда. Активність людини у цьому процесі зумовлена її фундаментальною потребою належати до суспільства, сприймати його. Осмислювати та ідентифікувати себе з певною соціальною групою. Під впливом стереотипних вимог групи індивід виробляє та коригує власну поведінку, що формує його соціально – психологічний тип як унікальний продукт соціального життя.

Основою для формування цього типу є власний досвід спілкування у безпосередніх соціальних контактах. У мікросередовищі людина засвоює культурні норми та цінності макросередовища. Приналежність до групи дає людині відчуття «Ми», що позбавляє її самотності, додає впевненості та сприяє набуттю індивідуального досвіду. Таким чином соціалізація – це не

просто пасивна адаптація, а активне відтворення суспільних зв'язків. Вона дозволяє індивіду не лише засвоїти елементи культури, а й перетворити їх на власні цінності, орієнтації та установки, тим самим формуючи унікальну і неповторну особистість [44].

Якщо розгадати соціалізацію саме дітей, то В.В. Москаленко у своїй монографії виразно підкреслює суб'єкт-суб'єктний характер соціалізації: дитина не лише пасивно засвоює соціальні зразки, а й активно переосмислює їх у взаємодії з іншими людьми в різних інституційних контекстах, таких як: сім'я, школа, позашкільні секції та через різні види діяльності: навчання, спорт гра. Це визначення важливе тим, що поєднує «процес» (динаміку змін) і «результат» (соціалізованість на певному віковому відрізку) [51].

Для вікової групи пізнього дитинства і переходу до раннього підліткового віку (10-12 років) ключовим моментом є перехід від сімейно – орієнтованої соціалізації то зростаючого впливу агентів соціалізації поза родиною. До них можна віднести: однолітків, однокласників, викладачів, тренерів. Власне і сама соціалізація у цьому віці відбувається через організовані та структуровані групи активності, у межах яких дитина набуває досвіду співпраці, відповідальності, дотримання правил.

У даній віковій групі провідну роль у соціальному навчанні відіграють моделювання та підкріплення: діти активно спостерігають за значущими дорослими та однолітками, переймають поведінкові сценарії взаємодії такі як: дотримання правил, самоконтроль, комунікація і закріплюють їх завдяки соціальному схваленню (роль у команді, статусу в групі, ігровий час). Це в свою чергу засвідчує той факт, що соціалізація в спорті визначається не фактом участі, а якістю середовища: стилем керівництва тренера, нормами групи, цінностями родини по відношенню до спорту [6].

Важливо, що визначення соціалізації дітей у сучасних українських умовах неможливе без зважання на системні освітні та громадські ініціативи, які використовують спорт як інструмент розвитку життєвих і соціальних навичок. Кейс UNISEF щодо впровадження підходу Sport for Development

(2024) в українських школах фіксує масштабну залученість дітей і тим самим доводить, що інтеграція життєвих навичок і психосоціальної підтримки у спортивні заняття підсилює соціальну адаптивність, відчуття приналежності та взаємоповагу учнів [26]. Це відповідає робочому визначенню соціалізації як динамічного процесу перенесення зовнішніх норм і ролей у внутрішній світ людини в реальних структурованих середовищах взаємодії.

Таким чином, після визначення загальних понять «соціалізація» та «соціалізація дітей», наступним кроком є перехід до одного з найважливіших прикладних агентів соціалізації – командного спорту.

Командний спорт у педагогічно і психологічно сприятливих умовах стає не просто майданчиком фізичного вдосконалення. А важливим соціальним контекстом, через який дитина отримує безпосередній досвід взаємодії, кооперації, прийняття ролей, вирішення конфліктів і колективної відповідальності.

Дамо чітке визначення: командний спорт – це будь-яка спортивна діяльність, де учасники об’єднуються в групу для досягнення спільної мети: перемоги над суперником чи встановлення нового рекорду. На відміну від індивідуальних видів спорту успіх командного напряму залежить від спільних зусиль, взаємодії та комунікації гравців. Такі види спорту як футбол, баскетбол, волейбол, гандбол, хокей, регбі та інші – демонструють цю колективну сутність.

Єдина спортивна класифікація України дає таке визначення [41, 1]: «Командні змагання з виду спорту – це змагання у яких беруть участь два і більше спортсменів (команди, групи, екіпажі, пари тощо) результати яких, визначають команду переможницю».

За визначенням К. Франсена, Газлама та Н. Венбезеларе : «Командні види спорту – це види діяльності, у яких спортсмени однієї команди координують свої дії, щоб утворити колектив, який змагається з колективом, сформованим спортсменами команди суперників» [8].

Навчальний посібник «Теорія і методика фізичного виховання», який є ключовим джерелом для спеціалістів у галузі спорту, визначає командний спорт як вид фізичної активності, що передбачає спільні змагальні дії спортсменів, спрямовані на досягнення єдиного результату. Це визначення підкреслює фундаментальну роль колективної відповідальності та співпраці [45].

Загалом командний спорт, згідно із науковою літературою, є одним з найефективніших засобів соціалізації та фізичного виховання. Це не просто сукупність індивідів, які змагаються разом, а складна соціальна система, що вимагає узгоджених дій, взаємоповаги та чіткого розподілу ролей для досягнення спільної мети. На відміну від індивідуальних видів спорту, де успіх залежить виключно від особистих досягнень, командний спорт є результатом чітко скоординованих колективних зусиль. Саме ця особливість робить командний спорт унікальним інструментом для формування особистості.

Окрім фізичного розвитку, командний спорт має потужній соціальний та виховний потенціал. Він є середовищем по-перше, для формування навичок співпраці, по-друге для розвитку лідерських якостей, виховання емпатії та взаємо підтримки, і, по-третє, для засвоєння соціальних норм, адже саме правила гри, дисципліна та поведінка на полі є відображенням соціальних норм, які дитина засвоює на практиці.

У широкому розумінні командний спорт не є просто фізичним навантаженням, а являє собою потужній інструмент для розвитку соціальних та психологічних навичок. У процесі гри спортсмени навчаються приймати спільні рішення, розробляти стратегії, ефективно спілкуватися та працювати разом в атмосфері взаємоповаги. Ці навички виходять і за межі ігрового майданчика, формуючи такі якості як лідерство, взаємопідтримката відповідальність за спільний результат [16].

До основних переваг занять командними видами спорту можна віднести:

– соціалізація та взаємодія: формування почуття причетності та належності до групи;

– розвиток командної роботи: гравці вчаться працювати як єдине ціле;

– формування характеру: спорт виховує дисципліну, стійкість та здатність долати труднощі.

Водночас, командний спорт має й певні виклики, серед яких можна виокремити:

– зменшення акценту на особистих досягненнях: індивідуальні успіхи часто підпорядковуються загальній меті;

– ризик конфліктів: розбіжності між членами команди можуть негативно впливати на її результат;

– можлива втрата мотивації: деякі учасники можуть відчувати, що їхній внесок менш важливий, що знижує їх зацікавленість.

Наразі ми визначили, що командний спорт є не просто змаганням, а потужнім механізмом соціалізації, який сприяє формуванню ключових соціальних навичок, таких як співпраця, відповідальність і комунікація. Ці якості є фундаментальними для успішної інтеграції особистості в суспільство.

Однак, для дітей, які проживають у прифронтових регіонах України, процес соціалізації відбувається в умовах, що значно відрізняються від мирного середовища. Постійний стрес, загроза безпеці та руйнування звичних соціальних інститутів ставлять під сумнів традиційні механізми адаптації. Але, для початку, треба надати визначення поняттю «прифронтові регіони України».

Поняття «прифронтові регіони України» набуло широкого вжитку після початку збройної агресії Російської Федерації у 2014 році, проте його офіційне визначення та правове регулювання формувалося поступово. Це не

лише географічний, а й соціально-політичний і психологічний термін, який відображає особливі умови життя населення на територіях, що знаходяться під безпосереднім впливом бойових дій.

В українському законодавстві термін «прифронтові регіони» як такий не мав єдиного визначеного статуту до певного часу. Його замінювали ширші поняття, такі як «території, прилеглі до проведення антитерористичної операції (АТО) або операції об'єднаних сил (ООС), або «території, на яких ведуться бойові дії».

Першим законодавчим актом, що визначив ці території став Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2014 року. Він встановлював особливий правовий режим на територіях, де проводилася АТО, що охоплювало частину Донецької та Луганської областей [43].

Зміна статусу відбулася з прийняттям Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року. Цей документ змінив «АТО» на «ООС» і чітко визначив «райони в Донецькій та Луганській областях, прилеглі до тимчасово окупованої території» Перелік цих територій затверджується та періодично оновлюється Кабінетом Міністрів України, враховуючи динаміку воєнних дій [42].

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року, поняття «прифронтові регіони» набуло ширшого значення. Відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України, було затверджено перелік територіальних громад, які розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації. Ці території стали основними об'єктами для отримання соціальної та гуманітарної допомоги, що закріпило їх особливий статус на практиці [59].

На даний момент перелік усіх прифронтових територій прописано в наказі Міністерства розвитку громад та територій №376 від 28.02.2025 року

«Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією.

Таким чином, прифронтові регіони – це адміністративно – територіальні одиниці (райони, міста, громади), які:

– розташовані поблизу лінії зіткнення;

– зазнають регулярних обстрілів або ракетних ударів;

– мають особливий правовий режим, який пов'язаний з воєнним станом;

– характеризуються значними гуманітарними та соціально – економічними проблемами.

Відповідно до вищезазначеного, умови життя у прифронтових регіонах суттєво відрізняються від територій, які розташовані подалі від лінії фронту і мають глибокі наслідки для соціалізації дітей. Адже середовище, яке у мирний час було стабільним і давало сталий зріст, наразі перетворилося на «середовище підвищеного ризику». Його основними характеристиками є:

– Дестабілізація інститутів соціалізації. Сім'я, школа, заклади позашкільної освіти, як основні агенти соціалізації, вимушені функціонувати в умовах постійного стресу. Школи переходять на дистанційне навчання, що обмежує особистісне спілкування дітей та їхню взаємодію з однолітками.

– Психотравмуючий досвід. Діти в прифронтових регіонах живуть в умовах постійного стресу, який спричинений постійною загрозою життю, хронічним недосипанням та спостеріганням руйнувань. Це може приводити до посттравматичного стресового розладу (ПТСР), підвищеної тривожності, панічним атакам, замкнутості чи навпаки агресивності. Усі ці фактори ускладнюють процес формування здорової особистості та набуття нею соціальної компетентності.

– Зміна соціального оточення. Війна спричинила значний рух усіх верств населення. Проте найбільший відтік саме сімей з дітьми, що руйнує усталені соціальні зв'язки дітей та підвищує стресове навантаження у зв'язку із необхідністю інтеграції у нові умови іншого соціуму.

Отже можна підкреслити, що прифронтові регіони України – це не просто географічна зона, а складне соціально – політичне явище, яке має глибокий вплив на життя суспільства. Їх визначення закріплено у законодавстві України, а специфіка полягає у постійній загрозі життю, руйнуванні звичних соціальних інститутів та психотравмуючому досвіді. Усе це ставить нові виклики перед науковцями, як прагнуть розвивати напрямок соціалізації дітей навіть в умовах прифронтових регіонів.

Підсумовуючи аналіз наукової та нормативно-правової літератури, який було здійснено в межах цього розділу, можна зазначити, що розкрито та обґрунтовано суть трьох основних понять дослідження: «Соціалізація дітей», «Командний спорт», та «Прифронтові регіони України».

Соціалізація дітей розглядається як складний, багатоетапний та двосторонній процес засвоєння індивідом соціального досвіду та його активне відтворення.

Командний спорт визначається як будь-який спорт, в якому учасники грають разом на досягнення спільної мети (перемога) чи встановленні нових рекордів у боротьбі з командою суперників.

Говорячи про прифронтові регіони України ми маємо на увазі не лише географічні зони на мапі нашої країни, а й розуміємо специфічне соціально – психологічне середовище, що характеризується високим рівнем ризику, руйнуванням соціальних інститутів та психотравмуючим досвідом.

Таким чином можна чітко зрозуміти, що усі три поняття є взаємопов’язаними. Дослідження, яке базується на цих термінах дозволить визначити, як такий потужний інструмент соціалізації як командний спорт. Може компенсувати негативний сплив несприятливого середовища прифронтових регіоні, допомагаючи дітям легше засвоїти соціальні норми та правила, а також сформувати здорову та адаптивну особистість.

1.3 Методологічні підходи дослідження соціалізації дітей у прифронтових регіонах

Дослідження процесу соціалізації дітей є багатогранним і потребує комплексного методологічного підходу. Вибір методів визначається метою та завданнями роботи, а також специфікою об’єкта дослідження. У нашому випадку мова йде про дітей, які займаються командними видами спорту в умовах прифронтових регіонів України. Для того, щоб забезпечити достовірність та об’єктивність результатів у роботі буде використано поєднання теоретичних і емпіричних методів.

Загалом у науковій літературі методологія є фундаментальним елементом пізнання. Вона являє собою не просто набір методів, а цілісну систему принципів, підходів та інструментів, що забезпечують системність, об’єктивність та точність наукової роботи. Методологія виконує цілий ряд ключових функцій: вона визначає шляхи отримання нових знань, спрямовує дослідника до поставленої мети та забезпечує всебічний аналіз досліджуваного явища. Завдяки методології, науковий процес стає більш організованим, дозволяючи систематизувати термінологію та вводити нові концепції у науковий обіг [34].

Метод в науці – це конкретна система правил, прийомів і процедур, що використовуються для досягнення цілей дослідження. Він є практичним інструментом пізнання, який зазначає, як саме збиратимуться та аналізуватимуться дані. Метод є тим шляхом, який дослідник обирає для перевірки своєї гіпотези, забезпечуючи перехід від теоретичних уявлень до емпіричних доказів.

Проведення якісного наукового дослідження вимагає суворого дотримання його принципів, тобто фундаментальних правил, які гарантують системність, об’єктивність та ефективність пізнавального процесу.

Принцип об’єктивності вимагає, щоб отриманні знання були незалежними від особистої позиції дослідника, забезпечуючи неупередженість при оцінці фактів і результатів.

Принцип історизму зосереджує увагу на вивченні явища в його еволюції, що дозволяє зрозуміти логіку його розвитку від виникнення до сучасного стану.

Принцип сходження від абстрактного до конкретного встановлює послідовний шлях пізнання: процес починається з аналізу загальних, абстрактних понять, а далі послідовно переходить до оперування конкретними даними та фактами.

Принцип взаємозв'язку історичного та логічного вимагає інтеграції хронологічної перспективи з раціональним логічним аналізом для досягнення всебічного розуміння об'єкта.

Принцип загального зв'язку та розвитку передбачає розгляд досліджуваного об'єкта як елемента ширшої системи та вивчення його безперервних змін у часі [34].

Дотримання вищезазначених принципів формує необхідний каркас наукової свідомості. Однак самі по собі принципи слугують виключно теоретичними орієнтирами. Для їх практичної реалізації дослідник повинен застосовувати конкретні методологічні підходи. Ці підходи виступають як широкі стратегії, що організовують пізнавальний процес згідно з обраними принципами. Саме тому, після визначення фундаментальних правил доцільно перейти до розгляду ключових підходів. Серед них можна виділити історичний та системний підходи, які є вирішальними для всебічного аналізу проблеми, що досліджується.

Історичний підхід є методом вивчення об'єктів шляхом аналізу їхнього походження, розвитку та динаміки взаємозв'язків у часовому просторі. Суть даного підходу полягає у занурені досліджуваних процесів та подій у їх хронологічний контекст. Аналіз еволюції будь-якого явища, тобто вивчення його в часі, дає змогу розкрити його внутрішню логіку і зовнішні чинники, що вплинули на нього. Виявлення закономірностей розвитку необхідне для формування обґрунтованих наукових висновків і прогнозування подальших змін [65].

Системний підхід являє собою провідний методологічний напрям, який ґрунтується на вивчення будь-якого об’єкта як складної цілісної системи. Його головною метою є розгляд об’єкту як сукупності взаємопов’язаних елементів, функціонування яких неможливе одне без одного.

Можна виділити наступні ключові моменти системного підходу:

– Цілісність: система має нові якості, які не притаманні жодному з її елементів окремо.

– Структурність: врахування зв’язків та відносин між елементами системи.

– Взаємозалежність структури і середовища: розгляд системи у взаємодії із зовнішнім оточенням.

– Ієрархічність: можливість поділу системи на підсистеми та рівні.

Системний аналіз є практичною процедурою що застосовується для вирішення комплексних проблем. Він включає аналіз (поділ системи на складові) та синтез (формування цілісного бачення з різних елементів). Процедура системного аналізу найчастіше складається з наступних етапів: чітке формулювання проблеми, визначення цілей, побудова моделей, пошук та вибір оптимального рішення та його подальша реалізація. Системний аналіз суттєво підвищує якість розуміння складних процесів і забезпечує ефективне прийняття рішень у різних сферах діяльності [53].

Визначення вищезазначених методологічних підходів забезпечило необхідний стратегічний вектор для нашого дослідження. Ці підходи дозволяють нам розглядати соціалізацію дітей у командному спорті як цілісну систему, яка розвивається у часі та під впливом зовнішніх факторів (прифронтових регіонів).

Однак для підтвердження теоретичних положень та перевірки робочих гіпотез необхідно перейти від абстрактних стратегій до конкретних інструментів збору та аналізу інформації. Саме методи дослідження дозволяють зібрати емпіричні дані про об’єкт (дітей та їх оточення) і провести якісні та кількісні спостереження. Таким чином, подальший виклад

матеріалу буде присвячений емпіричним методам, які будуть безпосередньо використані для вивчення соціалізації дітей у нашій роботі.

Дослідження процесу соціалізації дітей у прифронтових регіонах є багатогранним завданням, яке вимагає застосування комплексного методологічного підходу. Вибір методів ґрунтується на необхідності отримати як теоретичні узагальнення, так і емпіричні докази, що забезпечують об’єктивність та достовірність результатів. У даній роботі застосовуються поєднання теоретичних і емпіричних методів.

Теоретичні методи використовуються на початкових етапах дослідження для формування його концептуальної основи, систематизації зібраних знань та формулювання робочих гіпотез.

Метод аналізу і синтезу використовуються для деталізації основних понять роботи («соціалізація дітей», «командний спорт», «прифронтові регіони України») на їх складові елементи, що дозволяє вивчити їх функції та механізми. А також даний метод забезпечує об’єднання отриманих знань у цілісну теоретичну модель впливу командного спорту на дітей у кризових умовах [45].

Метод порівняння та узагальнення застосовується для зіставлення різних наукових теорій соціалізації (соціологічних, психологічних та педагогічних) для оцінки виховного потенціалу командних видів спорту, а також дозволяє сформулювати ключові висновки щодо теоретичних засад дослідження.

Емпіричні ж методи спрямовані на збір первинної інформації, яка необхідна для підтвердження теоретичних гіпотез та фіксації реальних даних про предмет дослідження.

Для виявлення реальної поведінки дітей, їхньої взаємодії та комунікації у природніх умовах (під час тренувань, ігор) застосовується цілеспрямоване спостереження, як метод дослідження. Воно дозволяє зафіксувати невербальні аспекти взаємодії, прояви лідерства, рівень агресії та навички вирішення конфліктів у команді [31].

Опитування (анкетування та інтерв'ю) для визначення рівня соціалізації дітей використовуються для збору даних. Анкетування необхідно для кількісного збору інформації від великої кількості респондентів (дітей та їх батьків) щодо оцінки змін у соціальних навичках, рівні тривожності та задоволеності спортивним життям [63].

Для об'єктивної оцінки психологічного стану дітей використовуються тестування, як стандартизовані психологічні методики спрямовані на вимірювання рівня соціальної адаптації, тривожності та самооцінки. Порівняльний аналіз цих показників дозволить довести кореляцію між заняттями командним спортом та стійкістю особистості у кризових умовах.

Особливу роль в дослідженні соціалізації дітей відіграють проективні методики. Вони дозволяють виявити несвідомі установки, приховані емоції, внутрішнє ставлення до соціального середовища та свого місця в ньому. На відміну від прямих опитувальників проективні тести використовують малюнки та ситуації на які дитина «проектує» свій внутрішній світ, що забезпечує глибинну і достовірну інформацію про її соціальну адаптацію.

Таким чином, застосування вищезгаданого комплексу методів забезпечить повноту та достовірність дослідження, дозволяючи отримати як широкий кількісний зріз так і більш глибоке розуміння впливу командного спорту на соціалізацію дітей у прифронтових регіонах України.

Отже, в результаті теоретико-методологічного аналізу, проведеного в рамках першого розділу, було закладено основу для подальшого емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення соціалізації дітей у кризових умовах.

Проведений аналіз дозволив систематизувати наукові підходи до вивчення соціалізації через спорт, які ми розділили на педагогічний (акцент на ролі тренера та структурі занять), соціологічний (спорт виступає як соціальний інститут, який формує нормативну поведінку) та психологічний (фокус уваги на внутрішній стійкості та адаптації).

Виявлено, що українська та західна наукові традиції мають спільну точку зору на командний спорт, як ефективного середовища для розвитку життєвих навичок.

В роботі чітко розмежовані та обґрунтовані три основних категорії дослідження. Поняття «соціалізація дітей» було уточнено як двосторонній, активний процес, що передбачає не лише засвоєння, а й активне відтворення соціального досвіду. «Командний спорт», у свою чергу, визначено не просто як фізичну активність, а як унікальний механізм соціалізації, що функціонує за принципами малої соціальної групи і цілеспрямовано формує такі важливі навички, як відповідальність, співпраця та емоційна стійкість. Крім того надано чітке правове та соціально психологічне визначення прифронтових регіонів України, встановлюючи, що це середовище підвищеного ризику. Яке дестабілізує традиційні інститути соціалізації. Зрештою було доведено, що ці поняття є взаємопов’язаними і командний спорт може виступати компенсаторним механізмом, здатним пом’якшити негативний вплив несприятливого середовища.

Для отримання практичних доказів, застосовано набір емпіричних методів, які повністю узгоджуються з особливостями дослідження. Це включало поєднання кількісного забору (анкетування), якісного забору (бесіда з дітьми про власний досвід), а також застосування проективних методик.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМАНДНОГО СПОРТУ ЯК УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ У ПРИФРОНТОВИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

2.1 Вплив спортивної діяльності на засвоєння соціальних норм дітьми

Перехід від теоретико-методологічного фундаменту до прикладних аспектів вимагає конкретного обґрунтування ролі командного спорту в житті дитини. У попередньому розділі ми визначили соціалізацію як активний двосторонній процес засвоєння та відтворення соціального досвіду, а прифронтові регіони – як кризове середовище. Отже, метою даного розділу є теоретичне дослідження того, як специфічні механізми командної взаємодії можуть зменшити деструктивний вплив зовнішніх чинників і сприяти психосоціальній адаптації особистості. Особлива увага приділятиметься аналізу соціально-психологічних функцій спорту, спираючись на визнані міжнародні та українські наукові школи.

Командний спорт є потужнім фактором сприяння засвоєння соціальних норм, оскільки являє собою малу соціальну групу, яка функціонує в умовах чіткої структури, інтенсивної взаємодії та спільної мети [45]. На цьому моменті необхідно зупинитися і більш ґрунтовно розглянути поняття «мала соціальна група».

Мала соціальна група – це нечисленне за складом об’єднання людей, члени якого об’єднанні спільною діяльністю або метою та перебувають у безпосередній взаємодії (віч-на-віч) [29]. Вона є фундаментальною для соціалізації та формування особистості, оскільки саме в ній суспільні відносини виступають у формі прямих особистісних контактів.

Кількісний склад малої соціальної групи коливається від 2-3 осіб (діада/тріада) і до верхньої межі, яка не перевищує 10-15 осіб, оскільки головною вимогою є можливість безпосередньої комунікації. У деяких наукових джерелах можна зустріти верхню межу малої групи на рівні 20-30 осіб у межах якої вона зберігає свої специфічні якості [56].

До характеристик малої соціальної групи можна віднести:

– Цілісність (проявляється в емоційній, поведінковій і когнітивній єдності);

– Безпосередню взаємодію (члени групи постійно спілкуються, що дозволяє їм напряму впливати на поведінку одне одного);

– Спільну ідентичність (учасники мають «Ми-почуття» та усвідомлюють свою приналежність до спільноти);

– Структурність (у групі формується система соціальних ролей та групові норми, які регулюють діяльність).

До функцій малої соціальної групи можна віднести наступні: соціалізуюча (засвоєння та відтворення соціальних норм), емоційна (підтримка, відчуття приналежності), контрольно-нормативна (встановлення правил і норм поведінки) та інструментальна (досягнення мети) [37].

Таким чином, розкритий вище функціонал малої соціальної групи є прямим теоретичним обґрунтуванням для використання спортивної команди як ефективного інструменту соціалізації, особливо в кризових умовах. Будь-яка спортивна команда (футбольна, баскетбольна, волейбольна. гандбольна та інші) повністю відповідає ключовим критеріям малої соціальної групи, підтверджуючи її значущість як соціально-психологічного чинника.

Спортивний колектив відповідає критеріям малої соціальної групи за наступними параметрами:

– Кількісний склад: чисельність команди зазвичай перебуває у межах верхньої межі 15 – 20 осіб (в даному випадку ми розглядаємо кожний склад команди певного віку окремо (перший склад та другий склад), адже

зазвичай і тренування в них проходять окремо, що дозволяє формувати особливий мікроклімат у кожному складі). До прикладу, у футбольній команді 11 гравців на полі та запасні. Такий кількісний склад дозволяє реалізувати безпосередню інтенсивну взаємодію кожного з кожним. Цей аспект є критично важливим для обміну емоціями та корекції поведінки в режимі реального часу.

– Взаємозалежність: на відміну від індивідуальних видів спорту, результат командної гри повністю залежить від узгоджених дій усіх членів. Гравець не може досягти перемоги самостійно і саме це створює високій ступінь функціональної взаємозалежності між учасниками. Цей пункт є відсилкою до критеріїв групової динаміки Курта Левіна [56].

– Спільна мета та діяльність: команда об’єднана єдиною, чітко сформульованою метою – перемогою у змаганнях чи встановленні нового спортивного рекорду. Регулярні тренування, матчі, переїзди на турніри в інші міста чи навіть країни – створюють основу для формування групових норм, засвоєння правил поведінки, встановлення режиму та дисципліни.

– Чітка структура: у команді завжди затверджено систему ролей, будь-то формальні чи неформальні. Формальні ролі в команді займають: тренер (як агент соціалізації та авторитетний дорослий з легітимізованими правами керування малою соціальною групою), капітан команди та його помічник (формальні лідери команди), чергові (будь-які гравці команди, які зміються по черзі для допомоги з інвентарем) та інші члени команди за своєю функціональною роллю на полі (захисник, нападаючий, воротар і та інші). Неформальні ролі у командному спорті розподіляються за принципами поділу ролей у малій соціальній групі: лідер (той, хто спрямовує групу), ініціатор (пропонує нові ідеї та стимулює рух до певної мети), координатор (організація процесів, узгодження дій), критик (робить аналіз подій, забезпечує контроль якості), натхненник (сприяє створенню емоційної підтримки, допомагає іншим членам групи, створює комфортну атмосферу),

посередник (бере на себе роль згладжування конфліктів, балансування поглядів, забезпечення згоди) [38].

Таким чином, командний спорт не просто включає елементи соціалізації, а створює інтенсивну та високоструктуровану модель суспільства, у якому механізми засвоєння та відтворення соціальних норм, розвитку психологічної стійкості та формування ідентичності діють максимально природньо та ефективно.

Також участь у командній діяльності виступає природнім механізмом первинної та вторинної соціалізації. Ця сфера є унікальною тим, що засвоєння соціальних норм відбувається тут не через абстрактні настанови (як, наприклад у шкільній лекції), а через прямий практичний досвід та негайне підкріплення (соціальне підкріплення). Саме така безпосередня інтенсивна взаємодія робить малу групу найефективнішим агентом соціалізації [29]. Що ж стосується командного спорту, то завдяки такій тісній взаємодії, він є ідеальним середовищем для засвоєння цінностей чесної гри та взаємоповаги [13].

Дисципліна та підпорядкування правилам є абсолютними й неминучими, адже вони охоплюють правила гри, вимоги тренера, а також режим тренувань та особистий час (сон, харчування). Це формує у дитини не просто зовнішнє підкорення, а ще й фундаментальне розуміння соціального порядку, здатності до самоконтролю та підпорядкування власних інтересів колективним. Необхідність дотримуватися внутрішньої дисципліни та режиму трансформує зовнішню вимогу у внутрішній регулятор поведінки.

Окрім того командний спорт завжди робить відповідальність персоналізованою (особистою) і неминучою. Індивідуальна дія або бездіяльність (до прикладу, втрата м’яча, невиконання функцій у захисті, незабитий пенальті) безпосередньо і миттєво впливає на результат усієї команди [45]. Така відповідальність і розуміння причинно-наслідкових зв’язків навчає дитину тому, що її дії мають вимірну соціальну вагу, що є потужнішим механізмом, ніж абстрактні настанови. Саме функціональна

диференціація ролей створює таку необхідну та нерозривну взаємозалежність, яка є основою для формування відповідальності перед колективом.

Засвоєння норм у спортивній діяльності відбувається також завдяки впливовим психологічним механізмам рольового моделювання та ідентифікації.

Тренер у командному спорті виступає як головний носій нормативної моделі поведінки, демонструючи самоконтроль, етику та професіоналізм [31]. Його стиль керівництва, справедливість і послідовність безпосередньо впрівають на те, наскільки міцно будуть засвоєнні норми. Більш того, у кризових умовах тренер виступає в ролі стабілізуючого дорослого, чия передбачуваність слугує основою для подолання наслідків травматичного досвіду [40].

Необхідно відмітити значущий сплив спортивної діяльності на засвоєння соціальних норм через імітацію та підкріплення через однолітків. Дитина приймає та відтворює норми соціуму через наслідування поведінки успішних та авторитетних однолітків (капітан команди, найкращий гравець). Спостерігаючи за їхньою дисципліною та відповідальністю інші діти імітують таку поведінку, оскільки вона асоціюється з успіхом і високим статусом у команді.

Також не оминає командний спорт і соціальну справедливість через засвоєння правил чесної гри (Fair Play). Правила змагань не лише обмежують, а й гарантують рівні можливості для всіх. Це, у свою чергу, формує етичні принципи, необхідні для функціонування в суспільстві: повагу до правил (законів) незалежно від особистих симпатій та етичне ставлення до суперника.

Аналіз, проведений у цьому розділі ретельно обґрунтував розуміння командного спорту як ефективного інструменту соціалізації, довів, що спортивний колектив є яскравим прикладом малої соціальної групи, а отже повністю відповідає її критеріям та умовам функціонування.

Головний висновок розділу полягає у детальному розкритті механізму інтер'єризації («вбудовування» зовнішнього досвіду у внутрішній світ людини) соціальних норм через спортивну командну діяльність:

1. Практична інтер'єризація норм: доведено, що засвоєння соціальних норм відбувається не через абстрактні настанови, а через прямий практичний досвід та негайне соціальне підкріплення.

2. Формування відповідальності та самоконтролю: командний спорт використовує персональну і неминучу відповідальність (дії одного гравця миттєво впливають на результат усієї команди) та абсолютну дисципліну, як більш значущі механізми, ніж абстрактні настанови. Саме ці фактори транформують зовнішні вимоги (режим та правила) у внутрішній регулятор поведінки (самоконтроль).

3. Рольове моделювання та цінності орієнтації: підкреслена важлива роль тренера, як головного носія нормативної моделі та стабілізуючого дорослого у кризових умовах. Також через імітацію поведінки успішних однолітків та засвоєння правил чесної гри діти набувають етичних принципів та поваги до соціальної справедливості.

Таким чином, у даному розділі було доведено, що командний спорт створює інтенсивне нормативне та високоструктуроване поле, де механізми засвоєння соціальних норм діють максимально ефективно, забезпечуючи зміцнення особистої стійкості та підготовку дитини до соціальної компетентності в умовах дезорганізації спричиненою війною.

2.2 Командний спорт як психологічний чинник формування особистості

Аналіз проведений у попередньому підрозділі дозволив розкрити механізм інтер'єризації соціальних норм, доказавши, що через систему підкріплення, рольового моделювання та неминучої відповідальності зовнішня дисципліна трансформується у внутрішній самоконтроль. Проте,

кінцевою метою соціалізації є не лише засвоєння норм, а й формування цілісної адаптивної особистості. Відповідно до цієї думки, подальше дослідження має зосередитися на процесі відображення засвоюваних норм на психологічних структурах дитини. Зокрема, у її ідентичності, самооцінці та психологічній стійкості. Таким чином, командний спорт як соціально психологічний чинник формування особистості стає наступним об'єктом детального аналізу.

Сама специфіка командного спорту є надзвичайно ефективною для становлення особистості, оскільки вона надає дитині чітку функціональну та соціальну позицію [29]. Участь у команді – це не лише діяльність з боку дитини, а й механізм ідентифікації з колективом, який має значний вплив на «Я-концепцію». Тут йде пряма відсилка до концепції Карла Роджерса, який ще у 50-х роках XX століття визначив «Я-концепцію» як систему уявлень людини про себе, що формується через досвід і взаємодію з іншими [17].

Командна діяльність породжує сильне колективне «Ми-почуття», яке, згідно з теорією Генрі Тейфла про соціальну ідентичність, підвищує індивідуальну самооцінку. Соціальна ідентичність є частиною «Я-концепції» особистості, яка ґрунтується на усвідомлені своєї належності до певної соціальної групи (національної, професійної, релігійної тощо) і на емоційній значущості цієї приналежності [23]. Тому, перемоги та позитивний імідж команди сприймається дитиною як власне досягнення, формуючи позитивний образ себе (Self-Image) та відчуття значущості [13]. Це є потужнім захисним буфером проти почуття соціальної ізоляції та невпевненості, які часто супроводжують дітей з кризових регіонів [40].

Важливе місце у будь-якому командному спорті займає рольова гнучкість та набуття статусу, оскільки кожна роль у команді супроводжується чіткими груповими очікуваннями. Тому успішне виконання своєї ролі (навіть найменшої) зміцнює відчуття компетентності. В даному випадку цікава роль лідера в команді, адже саме у таких видах спорту як футбол, баскетбол, волейбол та інші лідерство може бути ситуативним та

динамічним. Дитина може не лише вести за собою, а й ефективно бути послідовником, а тож усвідомлювати свій вплив на групу.

Рольова гнучкість та набуття статусу в команді не лише зміцнюють відчуття компетентності та вчать ситуативному лідерству й послідовництву. Ці динамічні процеси безпосередньо закладають основу для формування психологічної стійкості. Усвідомлення власного впливу на групу та вміння швидко переходити від лідерства до слідування і навпаки є критичними елементами для розвитку резильєнтності – процесу і результату успішної адаптації до складних або стресових життєвих ситуацій, що досягається завдяки гнучкості у мисленні, емоціях та поведінці [2]. Таке відновлення і адаптація грають надзвичайно важливу роль в умовах війни.

Цікавою є думка про те, що командний спорт забезпечує контрольований стрес, в якому дитина вчиться діяти в умовах тиску та непередбачуваності [11]. Регулярне переживання колективних поразок у безпечному середовищі команди вчить дітей конструктивно сприймати невдачу, фокусуючись на аналізі помилок, а не на самознищуванні. Це сприяє розвитку адаптивного мислення і вміння швидко відновлюватися [5].

Також командна взаємодія суттєво впливає на розвиток емоційного самоконтролю. Ефективність гри вимагає від учасників стриманості та саморегуляції емоцій: гнів, розпач чи надмірна ейфорія мають бути підпорядковані тактичній дисципліні та спільній мені. Ця необхідність управляти своїми емоційними реакціями в умовах напруги формує високий рівень самоконтролю, який надалі трансформується у навчальну діяльність.

Крім того, участь у командному спорті забезпечує значні психосоціальні переваги, що підтверджено у великому систематичному огляді, проведеному групою дослідників на чолі з Рошель М. Айм у 2013 році. Це дослідження узагальнило висновки чисельних наукових робіт і встановило, що командний спорт, завдяки своїй соціальній природі, асоціюється з кращими результатами для психосоціального здоров’я. Зокрема було виявлено значне покращення самооцінки та зменшення

депресивних симптомів, що є прямою протидією впливу хронічного стресу [7].

Командний спорт також культивує якості, необхідні для функціонування у будь-якому соціальному колективі. Досягнення спільної мети неможливе без кооперації та взаємопідтримки. Командна гра навчає дітей ставити колективний інтерес вище за власний, що є основою просоціальної або альтруїстичної поведінки та соціальної зрілості. Дослідження підтверджують, що командна взаємодія розвиває навички вирішення проблем та тренує когнітивну гнучкість, необхідну для швидкої адаптації до змін ігрової ситуації [11].

Надважливою соціальною перевагою є також профілактика девіантної поведінки, адже командний спорт забезпечує здорове структуроване дозвілля спрямовуючи надлишкову енергію та агресію дітей у соціально прийнятне русло. Регулярний графік тренувань мінімізує час, проведений у неконтрольованому середовищі, знижуючи ризики соціальної дезадаптації [60].

Таким чином командний спорт виступає багатофункціональним психологічним чинником, який через механізми рольової ідентифікації контрольованого стресу та вимоги кооперації, сприяє формуванню цілісної, стійкої та соціально-компетентної особистості в умовах підвищеного ризику проживання у прифронтових територіях.

2.3 Зарубіжний та український досвід використання командного спорту як умови соціалізації дітей у складних соціальних умовах

Узагальнені наукові огляди переконливо демонструють, що участь у командних видах спорту асоціюється зі значно вираженими психологічними та соціальними перевагами, порівняно з індивідуальними формами активності, включаючи зниження показників тривожності та депресивності, а також формування кращих соціальних компетенцій.

Ці вагомі теоретичні та емпіричні докази стали основою для впровадження спеціалізованих програм, спрямованих на використання командних видів спорту як ефективного інструменту соціальної підтримки та розвитку. Враховуючи потужній потенціал командної взаємодії для формування стійкості та соціальної адаптації, особливого значення набуває досвід практичного застосування спортивних ініціатив для соціалізації дітей та підлітків, які перебувають у складних соціальних умовах. На цьому моменті треба зупинитися і детально пояснити, які ж складні соціальні умови маються на увазі. До таких обставин відносять: бідність, міграцію, статус внутрішньо переміщених осіб, сирітство, а також перебування у зоні збройних конфліктів. Практичний досвід реалізації спортивних ініціатив має значні відмінності у підходах та між національними та міжнародними проектами.

На міжнародному рівні спортивні програми широко застосовуються як інструмент «миробудування» (peace building), соціального розвитку (Sport for Development and Pease, SDP) та психологічної підтримки [28]. Ключовими цільовими групами є діти у таборах біженців, постраждалі від військових конфліктів, молодь, що переживає маргіналізацію, та ті, хто перебуває у зоні високого соціального ризику.

У статті Р. Спайя та співавторів «Спорт, біженці та примусова міграція: критичний огляд літератури» було узагальнено наукові підходи починаючи з 1996 року по 2019 рік. Незважаючи на широке застосування спортивних програм у роботі з вимушеними мігрантами автори закликають до критичного осмислення їхньої ефективності. Ключовими темами є соціальні інтеграція, зміцнення соціального здоров’я та аналіз бар’єрів до участі у спорті. Спай та його колеги критикують існуючу практику за схильність до використання так званого «дефіцитного підходу» (deficit approach), при якому мігранти розглядаються через призму їхніх проблем і відсутності соціальних навичок, а не через призму їхнього потенціалу та наявних ресурсів. Такий підхід створює ризик нав’язування зовнішніх моделей

соціалізації. Це дослідження підкреслює, що для підвищення ефективності програм необхідно заглибитися у суб'єктивні (емоційні виміри) участі у спорті, що дозволить більш точно адаптувати командні програми до травматичного досвіду та культурних особливостей дітей та підлітків [20].

Продовжуючи тему категорії дітей мігрантів варто відмітити дослідження австралійської групи вчених під керівництвом К. Лугетті «Граємо в голи разом» (Kicking Goals Together), яке є яскравим прикладом використання футболу не просто для зайнятості, а для цілеспрямованого позитивного розвитку молоді з родин біженців та мігрантів.

Автори програми заклали в її основу підхід, орієнтований на сильні сторони (assets based approach). Це методологічне рішення протиставляється «дефіцитному підходу» (описаному вище), який фокусується виключно на травмах, проблемах чи браку навичок у мігрантів. Замість цього програма зосередилася на розкритті існуючого потенціалу учасників, використовуючи командну взаємодію для відновлення їхнього соціального капіталу та формування стійкої особистої ідентичності.

Основний внесок «Kicking Goals Together» полягає в реалізації чотирьох взаємопов'язаних вимірів розвитку (концепція 4 C`s):

1. Компетентність (Competence): розвиток не лише ігрових, але й соціальних та академічних навичок, що підкріплює відчуття самоповаги.
2. Зв'язок або приналежність (Connection): футбол виступав ефективним каталізатором, що дозволив дітям швидко формувати міцні соціальні зв'язки та відновлювати втрачене почуття приналежності до команди та нової громади.
3. Характер/впевненість (Character/Confidence): через ігрові ситуації тренувалися навички самоконтролю, моральні якості та етична поведінка, що є основою для відповідальної соціальної участі.
4. Турбота/співчуття (Caring): командна робота сприяла формуванню емпатії та готовності допомагати іншим, що є критично важливим для інтеграції у колективі.

Успіх цієї ініціативи напряму пов’язаний з трансформаційною роллю тренера. На відміну від традиційного спортивного наставництва, у цій моделі тренер виконував функцію педагога та наставника. Він цілеспрямовано інтегрував обговорення життєвих уроків, вирішення конфліктів та навичок лідерства безпосередньо в рутинні тренування. Таким чином командний спорт трансформується з фізичної активності у комплексний інструмент психосоціальної підтримки та соціальної адаптації [15].

Одним із найбільш значущих аспектів зарубіжного досвіду є використання спорту для створення безпечного та структурованого простору. У контексті війни, вимушеного переміщення або нестабільного соціального середовища спортивні тренування забезпечують стабільний графік та чіткі правила, що є вагомими факторами для відновлення почуття контролю, передбачуваності та нормальності у свідомості дитини. Ініціативи, що організуються під егідою таких організацій, як UNICEFта Right To Play, у країнах Африки, Близького Сходу та Південно-Східної Азії, фокусуються на командних іграх для психосоціального відновлення (зниження рівня посттравматичного стресу та тривожності) та сприяння інтеграції. У спорті правила є універсальними, що активно сприяє формуванню спільної ідентичності (ідентичності команди) замість ідентичності жертви чи біженця.

У своєму програмному звіті «Спорт заради розвитку та миру» (2018) ЮНІСЕФ підкреслює, що спортивна діяльність є універсальним механізмом, який сприяє досягненню цілей сталого розвитку, зокрема, у сфері захисту дітей.

Організація офіційно позиціонує спорт як засіб для психосоціальної підтримки дітей та підлітків, які перебувають у кризових ситуаціях. Це реалізується через створення безпечного середовища для відновлення почуття передбачуваності після пережитого травматичного досвіду. Більш того, програми ЮНІСЕФ цілеспрямовано використовують командні види спорту для навчання ключових життєвих навичок, таких як лідерство, співпраця, ефективна комунікація та вирішення конфліктів, а також

засвоєння норм та правил. Такий підхід є важливим для подальшої соціальної адаптації [21].

Також цікавим є глобальне дослідження проведене Офісом досліджень ЮНІСЕФ у партнерстві з Barça Foundation під назвою «Getting into the game» у 2019 році. Цей звіт є найбільш масштабним у сфері спорту і ґрунтується на аналізі 77 опублікованих досліджень та досвіді понад 300 програм «Спорт заради розвитку» (S4D), які були реалізовані у 100 країнах світу. Аналіз переконливо доводить, що участь у структурованих командних іграх допомагає дітям, особливо найбільш вразливим (діти з конфліктних регіонів, біженці), розкрити свій повний потенціал та досягти позитивних результатів у чотирьох ключових сферах, які є місією ЮНІСЕФ:

1. Освіта і когнітивний розвиток: спортивна дисципліна та необхідність планування покращують концентрацію уваги та успішність у навчанні.

2. Захист дітей: спортивні клуби створюють безпечне та дружнє середовище для дітей, мінімізуючи час, проведений у неконтрольованому чи ризикованому навколишньому середовищі, тим самим сприяючи профілактиці девіантної поведінки.

3. Соціальна інклюзія: командна взаємодія ефективно долає соціальні, культурні та етнічні бар’єри, сприяючи формуванню міцних соціальних зв’язків та почуття приналежності до спільноти.

4. Розширення прав та можливостей: командний спорт вчить соціально значущим якостям.

Таким чином результати даного дослідження переводять спорт із категорії дозвілля у категорію стратегічного інструменту для гарантування фундаментального права дитини на гру та забезпечення її психосоціальної адаптації [9].

Якщо ж розглядати командні види спорту, то найбільш домінуюче місце по використанню у соціальних програмах займає футбол (сокер) завдяки його низькій бар’єрності (для гри загалом потрібен лише м’яч) та

глобальній популяризації у світі. Універсальність правил футболу дозволяє легко долати культурні, мові та етнічні бар'єри. У рамках вже згадуваної вище концепції «Sport for Development and Pease» (SDP), підтриманою Організацією Об'єднаних Націй, футбол використовується як засіб для досягнення глобальних цілей сталого розвитку та цілеспрямованого навчання дітей життєвим навичкам (Life Skills), а тренери виступають у ролі соціальних педагогів та наставників [21].

Особливе місце в міжнародній практиці, що активно використовує футбол, займають моделі, які мінімізують ієрархію та максимізують участь дітей у прийнятті рішень. Прикладом є вуличний футбол (Street football), що застосовується у Латинській Америці та деяких країнах Європи, для роботи з маргіналізованими групами дітей. Ключовою відмінністю цієї моделі є відсутність професійних суддів. Натомість команди самостійно домовляються про правила, оцінюють порушення та вирішують спірні ситуації, які ґрунтуються на принципі «футбол для всіх».

Такий підхід має прямий соціалізаційний ефект: безпосередньо стимулює навички комунікації та розвиток переговорних процесів, взаємоповагу та усвідомлення колективної відповідальності за дотримання норм і правил. В результаті командний спорт трансформується з арени змагань у майданчик для соціального навчання та емоційної регуляції, що особливо є цінним для дітей, які не мали досвіду стабільного соціального порядку [19].

Міжнародний досвід чітко демонструє, що командний спорт зокрема футбол, є стратегічно важливим та емпірично доведеним інструментом для соціалізації та психосоціальної підтримки дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Однак, оскільки кожна країна пережила конфлікт чи масову міграцію, має унікальні соціально-політичні та культурні особливості, міжнародні моделі потребують критичної адаптації.

Для України, яка зіткнулася з безпосередньою кількістю внутрішньо - переміщених осіб (ВПО), гострою травмою війни, руйнуванням

інфраструктури та необхідністю інтеграції дітей у нові умови громади, постає завдання трансформації цих глобальних ініціатив у дієві програми. Саме тому наступний аналіз зосередиться на тому, як міжнародна концепція Sport for Development and Peace інтегрується та трансформується у національний контекст, для вирішення унікальних українських викликів.

Використання командного с порту як інструменту соціалізації та психосоціальної підтримки в Україні набуло стратегічного значення після 2014 року і перетворилося на критично важливий елемент національної стійкості після повномасштабного вторгнення. Якщо міжнародні програми часто фокусуються на миробудуванні та інклюзії, то українські ініціативи мають унікальний акцент на роботі з травмою, інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та відновленні відчуття безпеки.

Український досвід можна умовно розділити на два основні етапи. З 2014 по 2022 рік спортивні програми були переважно спрямовані на соціальну адаптацію та інтеграцію дітей, вимушено переміщених із зони конфлікту. Ключовим завданням було не лише забезпечення фізичної активності, а й створення нових соціальних мереж на місцях проживання [40]. Командний спорт став ефективним інструментом швидкої інтеграції, дозволяючи дітям-ВПО швидко долати почуття ізоляції та регіонального відчуження, оскільки спільна мета гри переважала над культурними чи територіальними відмінностями.

Після початку повномасштабної агресії програми «Спорт заради розвитку» трансформувалися у важливу складову психосоціальної підтримки. Масштаби травматичного досвіду вимагали глибокої інтеграції психологічних та соціальних компонентів у спортивну діяльність. Спортивні ініціативи почали відігравати роль стабілізаційних «якорів»:

1. Відновлення рутини та контрою: надання дітям передбачуваного та стабільного графіка тренувань у хаотичному середовищі війни допомагає відновити відчуття контрою над власним життям.

2. Створення безпечного простору: фізична активність у групі під наглядом навченого дорослого слугує захисним механізмом, який створює «острівець безпеки» від постійної тривоги.

3. Формування стресостійкості: командні ігри, які вимагають швидких рішень та миттєвої адаптації до змін (імітація стресових ситуацій у безпечному форматі) є важливим інструментом для розвитку резильєнтності та навичок емоційної саморегуляції[40].

На відміну від багатьох західних країн, де спортивні програми часто інтегровані у державну систему соціального забезпечення, в Україні основний тягар реалізації S4D - проектів несуть громадські організації (неурядові організації, від.англ. NGO – Non-Governmental Organization) та благодійні фонди, часто у партнерстві з ЮНІСЕФ та міжнародними донорами. Така модель забезпечує гнучкість та швидку адаптацію до динамічних потреб внутрішньо переміщених осіб та громад, що постраждали від бойових дій.

Провідну роль у реалізації таких соціально – спортивних ініціатив відіграє до прикладу, Фонд Кличко (Klitschko Foundation), який реалізує освітньо-спортивні програми, спрямовані на розвиток лідерства та просування здорового способу життя серед молоді, включаючи ВПО. Згідно зі звітом про діяльність фонду, його проекти, які охопили понад 30 тисяч учасників за 2024 рік, орієнтовані на навчання дітей ключовим компонентам особистої зрілості: наявності чіткого плану, можливості командної роботи та здатності швидко адаптуватися до змін та бути резильєнтними. Це безпосередньо корелює з потребами дітей, які пережили травму війни. Спортивний компонент, що включає гасло «Спорт дисциплінує нас і допомагає нам бути резильентними» реалізується за кількома напрямами:

1. Формування інклюзивного середовища: реалізація таких ініціатив, як проект «Play for Equality», спрямована на підготовку вчителів для впровадження принципів гендерної рівності у шкільному спорті.

2. Розвиток інфраструктури та доступність: фонд інвестує у створення нової та відновлення існуючої спортивної інфраструктури. Це гарантує фізичну доступність до командних занять навіть у постраждалих від воєнних дій громадах [12].

Успіх цієї моделі підкреслюється масштабною міжнародною підтримкою з боку таких партнерів як UEFA Foundation for Children, що свідчить про високу довіру до українських НУО, як ефективних операторів спортивних програм.

В Україні існують ще 2 проекти, які заслуговують на особливу увагу у межах нашого дослідження – це проект Української асоціації футболу (УАФ) у співпраці з UEFA «Відкриті уроки футболу» та діяльність партнерів міжнародної мережі Street football world.

Проект «Відкриті уроки футболу» є однією з найбільш масштабних та стійких соціальних ініціатив, що використовує футбол для психосоціальної підтримки та соціалізації дітей в Україні. Його діяльність розпочалася ще у 2014 році, але набула критичного значення після 2022 року, коли фокус був зміщений на роботу з дітьми – ВПО та молоддю з деокупованих територій.

Ключова специфіка полягає у її незмагальному та інклюзивному характері:

1. Безпечний простір: уроки проводяться у форматі фестивалів, де акцент зміщений з досягнення спортивного результату на забезпечення безпечної гри, спілкування та радості, що допомагає дітям відновити відчуття передбачуваності та довіри.

2. Інтеграція ПСП-модулів: тренувальні сесії цілеспрямовано поєднуються з психологічними та освітніми модулями, які проводять спеціально навчені тренери та психологи. Уроки включають обговорення правил безпеки, розвиток емоційного інтелекту та навичок мирного вирішення конфліктів.

3. Соціальна інтеграція: проект активно сприяє інтеграції дітей-ВПО у нові місцеві громади, залучаючи до спільної діяльності як

переміщених, так і місцевих дітей. Спільна гра виступає ефективним інструментом подолання стигматизації та регіонального відчуження [64].

Українські організації також активно інтегруються у міжнародну мережу Street football world та рух Common Goal. Зазначені ініціативи зосереджені на використанні футболу для цілеспрямованого розвитку життєвих навичок та соціальних змін.

Наприклад, програми партнерів Street football world в Україні, як і в інших країнах світу, що пережили збройні конфлікти, використовують спеціально адаптовані командні вправи для розвитку: просоціальної поведінки (через ігрові сценарії діти вчаться кооперації, альтруїзму та емпатії, оскільки успіх у грі залежить від взаємопідтримки), навичок вирішення проблем (застосовуються методики, що вимагають від команд спільного обговорення та пошуку рішень, аналогічно моделі «Вуличний футбол», що тренує колективну відповідальність за результат [22].

Такий підхід забезпечує прямий трансфер навичок, набутих у командній грі (дисципліна, планування та взаємодія), у повсякденне соціальне життя, що є критичним елементом для відновлення соціальної компетентності дітей у кризових умовах [4].

Аналіз українського досвіду показує, що національні програми S4D успішно трансформували міжнародні принципи (безпечний простір, розвиток життєвих навичок) у контекст, обтяжений травмою війни. Ці локальні ініціативи є реабілітаційно – соціалізаційними комплексами, які працюють на формування стійкої та соціально компетентної особистості в умовах підвищеного ризику.

Отже, підводячи підсумки можна з упевненістю сказати, що головна мета другого розділу – теоретичне обґрунтування ролі командного спорту як умови соціалізації дітей у прифронтових регіонах України – була повністю досягнута.

У розділі доведено, що спортивна команда є ефективною малою соціальною групою, яка відповідає усім критерія для інтенсивної соціалізації

(наявність спільної мети, безпосередня взаємодія, взаємозалежність, чітка рольова структура). Виявлено, що командний спорт створює високоструктуроване нормативне поле, для засвоєння соціальних норм. Таке засвоєння відбувається максимально ефективно завдяки трьом ключовим механізмам: інтер'єризація норм (соціально норми засвоюються через прямий практичний досвід і негайне соціальне підкріплення), формування самоконтролю і відповідальності, рольове моделювання (де тренер виступає, як головний носій нормативної моделі та стабілізуючий дорослий у кризових умовах) та ідентичність (участь у команді породжує сильне «Ми-почуття», яке, згідно з теорією соціальної ідентичності формує позитивну «Я-концепцію» та є захисним буфером проти почуття соціальної ізоляції).

Проведений аналіз підтвердив, що командний спорт є потужнім соціально – психологічним чинником формування адаптивної особистості, особливо в умовах хронічного стресу:

– Розвиток резильєнтності – командна діяльність виступає як джерело контрольованого стресу, в якому діти вчаться конструктивно сприймати невдачу, фокусуючись на аналізі помилок, а не на самозвинувачуванні. Це сприяє емоційному самоконтролю та здатності ментально швидко відновлюватися.

– Психосоціальні переваги – командний спорт покращує самооцінку та зменшує депресивні симптоми, виступаючи прямою протидією впливу хронічного стресу.

– Просоціальна поведінка – взаємозалежність та потреба ставити колективний інтерес вище за власний є основою для формування альтруїстичної поведінки, вирішення проблем та профілактики девіантної поведінки.

Аналіз зарубіжного та українського досвіду використання командного спорту для соціалізації дітей у складних умовах підтвердив ефективність теорії на практиці, а також виявив 3 унікальні специфіки національного підходу:

1. Травмо-інформована практика: для дітей з травматичним досвідом критично важливою є цілеспрямована інтеграція психосоціальних компонентів у тренування, що вимагає спеціалізованої підготовки тренерів – вихователів.

2. Фокус на ВПО та інтеграції: українські прогами мають унікальний акцент на роботі з травмою війни, відновленні рутини, створенні безпечного простору та соціальній інтеграції внутрішньо переміщених дітей, використовуючи незмагальний та інклюзивний футбол (як у проектах Klitschko Foundation та «Відкриті уроки футболу».

3. Роль НУО: доведено, що в умовах кризи основний тягар реалізації S4D-проектів лягає не на ержавні програми, а на гнучкі громадські організації та фонди, які забезпечують міжсекторальну співпрацю (спорт, освіта, психологія, безпека) та системний розвиток лідерства серед дітей.

Таким чином, теоретично та емпірично доведено, що командний спорт є не просто засобом дозвілля, а багатофункціональним, реабілітаційно-соціалізаційним комплексом, який створює необхідні умови для формування цілісної, стійкої та соціально компетентної особистості в умовах дезорганізації, спричиненої проживанням у прифронтових регіонах.

.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ У ПРИФРОНТОВИХ РЕГІОНАХ ЧЕРЕЗ КОМАНДНИЙ СПОРТ

3.1 Організація та інструментарій дослідження участі дітей у командному спорті як умови соціалізації дітей на прикладі Запорізької школи футболу «Металург»

Емпіричне дослідження проводиться з метою всебічного вивчення впливу систематичної участі дітей у командних видах спорту на процес їх соціалізації в умовах підвищеної писхоемоційної напруги, характерної для прифронтових регіонах України (зокрема, Запорізької області).

До основних завдань емпіричного дослідження було віднесено:

1. Визначити та порівняти рівень соціалізації, самостійності та адаптивності у двох груп респондентів: дітей, які займаються командним спортом та їх однолітків, які не відвідують спортивні секції.
2. Виявити особливості міжособистісних стосунків, стратегії поведінки у конфлікті, рівень сепарації від батьків та схильність до лідерства серед дітей, що займаються спортом.
3. Встановити, який саме внесок робить командний спорт (тренувальний процес, змагальна діяльність, взаємодія з тренером та командою) у формування соціальних навичок, ролей, комунікативної та емоційної компетентності дітей.
4. Оцінити особливості соціалізаційного процесу дітей у контексті прифронтової нестабільності та вплив спортивної діяльності як фактора психологічної стійкості.

Дослідження проводилося на базі футбольної школи «Металург» (місто Запоріжжя), обраної як ключовий об’єкт через її розташування у прифронтовому регіоні та виражений акцент на командній взаємодії.

Загальна вибірка формувалася за принципом порівняння та склала 60 осіб (по 30 дітей у кожній групі) віком від 10 до 12 років, що є сенситивним періодом для активного формування соціальних навичок та становлення самосвідомості.

Групи для порівняння:

– Експериментальна (спортсмени): вік 10-12 років, мінімальний стаж занять у ФШ «Металург» - 1 рік, кількість – 30 осіб.

– Контрольна (неспортсмени): вік 10-12 років, проживають у тому ж регіоні, що і експериментальна група, регулярно не займаються спортом, кількість – 30 осіб.

Порівняння цих двох груп дозволяє ізолювати та проаналізувати саме вплив фактора «командний спорт» на соціалізацію дітей в однакових умовах проживання та при однаковому психоемоційному навантаженні.

Для забезпечення багатоаспектності та достовірності результатів в роботі був застосовний комплекс взаємодоповнюючих методів та методик. Зокрема для діагностики дітей буди використані:

– проективна методика «Тест-фільм Рене Жиля» (Додаток А);

– спеціалізована анкета для поглибленого аналізу специфічного впливу командного спорту на соціалізацію (Додатки В, Г).

Методика, відома як «Тест-фільм Рене Жиля», була розроблена ще у 1959 році та є однією з класичних візуально-вербальних проективних технік, призначених для глибинного психологічного дослідження. Її основне завдання полягає у діагностиці сфери міжособистісних стосунків дитини та з’ясуванні її сприйняття внутрішньосімейних відносин. Методика орієнтована переважно на дітей віком від 5 до 12 років, охоплюючи критично важливий період соціалізації [39].

Формат тесту структурований і включає 39 завдань, які поділяються на дві основні складові: 19 картинок та 20 текстових запитань. На малюнках схематично зображені різні життєві ситуації за участю дорослих та дітей (Додаток А). Механізм функціонування методики ґрунтується на проекції, за

якої дитині пропонується розглянути ці малюнки та відповісти на питання, ідентифікуючи себе з одним із персонажів або обираючи для себе конкретну позицію в ситуації (наприклад, місце за столом, у групі однолітків вибір кімнати). У текстових завданнях дитина обирає типову для неї форму поведінки у запропонованих соціальних сценаріях. Завдяки такому підходу, методика дозволяє не лише визначити, з ким дитина прагне близьких стосунків чи від кого дистанціюється, а й оцінити її соціальну компетентність та типові стратегії поведінки у соціально значущих ситуаціях.

Методика дозволяє отримати як якісну, так і кількісну оцінку за низкою змінних, які можна розділити на 2 основні групи:

– змінні, які характеризують особистісні стосунки (емоційне ставлення дитини та ступінь її близькості до конкретних осіб);

– змінні, які характеризують загальні показники соціальної адаптації.

Друга група є дуже важливою в рамках нашого дослідження. Оскільки відображає соціальну компетентність спортсменів.

Таблиця 3.1 – Показники соціальної компетенції спортсменів (обробка методики «Тест-фільм Рене Жиля»)

Показник	**Що відображає (в контексті соціалізації)**	**Приклади завдань**
Прагнення до лідерства та домінування	Бажання бути в центрі уваги. Керувати групою, висока самооцінка та впевненість.	Вибір місця «у голові столу», «попереду» чи у центрі групи.
Самостійність та сепарація	Ступінь незалежності від батьків, прагнення до автономії.	Вибір окремої кімнати, вибір місця «поодаль» від усіх, рішення піти на прийом до лікаря самому.
Соціальна активність	Прагнення до спілкування, потреба в контакті з однолітками та дорослими.	Вибір позиції «поруч із іншими дітьми», згадування друзів у своєму колі.

Продовження таблиці 3.1

Конфліктна компетентність	Типова реакція на фрустрацію та конфліктні ситуації.	Відповіді на ситуації: «Друг штовхнув тебе», «Батько не пустив гуляти».
Стійкість до поразки	Здатність впоратися з невдачею без агресії чи пасивності.	Реакція на програш у грі.
Прагнення до усамітнення	Дитина може не витримувати соціального навантаження.	Вибір кімнат, місця під час прогулянки.

Для нашого дослідження методика Рене Жиля є ідеальним інструментом для порівняння двох груп дітей (спортсменів та неспортсменів), оскільки дозволяє:

– кількісно порівняти рівень самостійності (через вибір кімнат, віддаленість від батьків) та лідерства (через вибір місць у групі);

– виявити ширше соціальне коло спортсменів (через згадування друзів та бабусь/дідусів), що підтверджує їх кращу соціалізованість;

– оцінити стратегії поведінки у конфлікті: наскільки спортсмени обирають активні (протест, відстоювання позицій) чи пасивні (нічого не скажу, поскаржуся дорослому) стратегії, що є прямим індикатором соціальної адаптованості.

Обробка результатів включає два етапи:

1. Кількісний аналіз: підрахунок частоти вибору певних відповідей (наприклад, скільки разів дитина обрала позицію «поруч із батьками», «у центрі», «ударю» «власний варіант»). На основі цих підрахунків формуються коефіцієнти за кожною шкалою (самостійність, лідерство тощо) (додаток Б).

2. Якісний аналіз: інтерпретація отриманих числових даних з урахуванням загального контексту відповідей. Наприклад, високий індекс агресивності може бути інтерпретований як прагнення до домінування (а це позитивна якість у командному спорті) або нездатність до соціальної регуляції (негативна якість), що вимагає додаткового аналізу іншими методиками.

Методика РенеЖиля дозволяє формалізувати отримані дані, водночас зберігаючи глибину психологічного аналізу, що є важливим аспектом в рамках магістерської роботи.

В нашому дослідженні до проективного методу для поглибленого аналізу специфічного впливу командного спорту на соціалізацію була розроблена спеціалізована анкета, яка була застосована лише в експериментальній групі дітей, які займаються командним спортом (Додаток Г).

Метою анкети є збір кількісних та якісних даних, які безпосередньо стосуються мотивації, командної взаємодії, ролі тренера та самосприйнятті змін в умовах регулярних занять. Анкета складається із 40 запитань, згрупованих у 6 ключових блоків (Додаток Г).

Таблиця 3.2 – Показники соціальної компетенції спортсменів (обробка спеціалізованої анкети для спортсменів)

Блок/Питання	**Досліджуваний аспект соціалізації**	**Приклади запитань**
Загальні дані та стаж	Вплив досвіду на мотивацію та прихильність до спорту.	Вік, стать, стаж занять футболом, заняття іншими видами спорту.
Мотивація та цінності	Первинні причини вибору спорту та ієрархія цінностей.	Причини рішення займатись футболом (кумир, здоров’я, нові друзі, самостійність, спілкування, співпраця), що е важливим у спорті (друзі, команда, досягнення).
Оцінка впливу спорту	Суб’єктивне сприйняття змін після початку занять.	Оцінка змін у собі (самостійність, відповідальність, співпраця), асоціації зі спортом (розвиток лідерських якостей, самодисципліни, вміння працювати в команді, розширення кола спілкування).

Продовження таблиці 3.2

Дисципліна та контекст	Регулярність занять, вплив перерв та прифронтового контексту.	Частота пропусків, вплив довготривалої перерви, на спілкування, відчуття складнощів через проживання у прифронтовому місті.
Блок «Я і команда»	Оцінка міжособистісних стосунків у колективі.	Твердження про дружбу, позатренувальне спілкування, довіру, наявність/відсутність конфліктів у команді.
Блок «Я і тренер»	Роль тренера як референтного дорослого та авторитета	Твердження про те, чи є тренер взірцем для наслідування, авторитетом, наявність/відсутність конфліктів, страх звернутися з питанням.
Компетентності та адаптація	Самооцінка соціальних навичок	Самооцінка за 5-бальною шкалою: знаходження друзів, вміння домовлятися, розв’язання конфліктів, прояв ініціативи, адаптація.
Проективний блок	Якісна оцінка емоцій	Завершення речень: «Після тренування я відчуваю себе…», «Після програшу я відчуваю…», «Якби я був капітаном я б…»

Таким чином, комбінація проективного тесту (для порівняння глибинних установок) та цільової анкети (для деталізації впливу командного спорту) забезпечує валідність і надійність емпіричного дослідження.

Для поглибленого розуміння динаміки соціалізації було застосовано анкетування для батьків (чиї діти займаються спортом), спрямоване на збір інформації про суб’єктивну оцінку батьками змін у соціальній поведінці дитини (самостійність, рівень відповідальності, емоційна стійкість) після початку занять спортом.

Анкета складається з 39 запитань, згрупованих у 6 ключових блоків, що забезпечує багатовимірний погляд на досліджувану проблему (Додаток В).

Таблиця 3.3 – Показники соціальної компетенції спортсменів (обробка спеціалізованої анкети для батьків спортсменів)

Блок анкети	Досліджувані аспекти соціалізації	Ключові питання
Загальні дані та мотивація	Первинні очікування батьків (самодисципліна, розширення кола спілкування, соціальна активність, лідерські якості, вміння працювати разом).	Вік дитини, стаж занять футболом.
Динаміка змін	Конкретні зміни, помічені батьками: самостійність, відповідальність, дисциплінованість, вміння співпрацювати, соціальна активність.	Чи помітили батьки зміни? Оцінка сили змін за 5-бальною шкалою.
Оцінка соціальних компетентностей	Комунікативність (знаходження друзів, домовленості), конфліктна компетентність, ініціативність, адаптивність, взаємодопомога, командна робота, широта кола спілкування.	Оцінка за 5-бальною шкалою тверджень про дитину
Режим тренувань та контекст прифронтового регіону	Дисциплінованість, вплив безпекової ситуації на тренування, вплив зовнішніх стресових факторів.	Регулярність відвідування, причини пропусків, вплив прифронтового міста.
Блоки «Дитина і..» (емоції та стосунки)	Емоційна прив’язаність до тренувань, командна згуртованість (дружба, довіра, конфлікти), роль тренера (авторитет, взірець).	Відкриті та напівзакриті питання про ставлення до спорту, команди та тренера
Блок «Дитина і змагання»	Стійкість до фрустрації/невдачі, реакція на успіх, лідерські якості	Завершення речень про реакцію на перемогу/програш, лідерські амбіції.

Цей інструментарій забезпечує дослідженню необхідну глибину, дозволяючи порівняти інтроспективну оцінку дитини з об’єктивним поглядом батьків.

Що стосується етапів проведення дослідження, то воно проводилося поетапно для послідовного збору, аналізу та інтерпретації даних.

І Етап (діагностично-порівняльний): включав збір первинних даних за допомогою тесту Рене Жиля в обох групах (спортсмени і неспортсмени). Цей етап дав змогу встановити вихідні кількісні відмінності за ключовими показниками соціалізації.

ІІ Етап (поглиблений аналіз): зосереджений виключно на експериментальній групі. Проводилося анкетування дітей та збір якісних даних від батьків для виявлення механізму впливу футболу на соціалізацію.

ІІІ Етап (інтерпритаційно-рекомендаційний): присвячений статистичній обробці та аналізу усіх отриманих даних, порівнянню результатів І та ІІ етапів, формулюванню висновків та розробці науково обґрунтованих практичних рекомендацій.

Для збору та аналізу даних використовувалися традиційні та сучасні цифрові інструменти.

Таблиця 3.4 – Характеристика методик застосованих у досліджені

Методика	**Тип інструменту**	**Спосіб заповнення**	**Досліджувані групи**
Проективна методика «Тест-фільм Рене Жиля»	Візуально-вербальний тест	Паперовий формат, заповнення рукою дитини	Експериментальна та контрольна
Анкетування для дітей спортсменів	Спеціалізоване анкетування	Google Forms (онлайн)	Експериментальна
Анкетування для батьків дітей спортсменів	Спеціалізоване анкетування	Google Forms (онлайн)	Батьки експериментальної групи

Збір даних за методикою «Тест-фільм Рене Жиля» здійснювався у традиційному паперовому форматі. Дітям з обох груп (спортсмени та неспортсмени) були надані роздруковані бланки із завданнями та малюнками (Додаток А). Такий підхід забезпечив максимально комфортні та звичні умови для проективної роботи, а також підвищив надійність збору даних, оскільки діти заповнювали анкету власною рукою, що сприяло більшій зосередженості на змісті завдань.

Поглиблене анкетування (для дітей спортсменів та їх батьків) проводилося з використанням електронного формату Google Forms, яке мало наступні переваги:

– батьки могли заповнити анкети у зручний для них час прямо зі своїх мобільних телефонів, що підвищило рівень участі;

– автоматизація обробки даних та мінімізація помилок при подальшій статистичній роботі.

Такий комплексний підхід, що поєднав індивідуальну паперову роботу та масове цифрове опитування, дозволив зібрати як глибокі психологічні дані про міжособистісні стосунки, так і репрезентативні кількісні дані про соціальні компетенції та роль спорту.

Отже, даний розділ присвячений опису організаційно – методологічного апарату емпіричного дослідження, яке має на меті всебічно виявити вплив командного спорту на процес соціалізації дітей 10-12 років на прикладі Футбольної школи «Металург».

Представлена методологічна база спирається на принципи порівняльного аналізу, який передбачає дослідження 2-х груп: експериментальної (діти-спортсмени) та контрольної (неспортсмени). Такий підхід дозволяє максимально ізолювати та оцінити специфічний вплив фактора «систематичні заняття командним спортом».

Для забезпечення валідності та надійності результатів був обраний комплексний інструментарій, який поєднав наступні методи:

– Проективна методика «Тест-фільм Рене Жиля», яка була обрана для глибокої діагностики міжособистісних стосунків, рівня самостійності, лідерських прагнень та стратегії поведінки в конфлікті. Збір даних за цією методикою здійснювався у паперовому форматі для забезпечення комфортних умов для проективної роботи.

– Спеціалізовані анкети були спрямовані на збір кількісних та якісних даних, безпосередньо пов’язаних із контекстом дослідження: мотивацією, командною згуртованістю, роллю тренера, сприйняттям змін у собі, а також впливом прифронтового регіону. Анкетування проводилося в онлайн-форматі за допомогою Google Forms, що гарантувало зручність та автоматизацію первинної обробки даних.

Таким чином, розроблений інструментарій дозволяє не лише кількісно порівняти соціальні компетентності спортсменів та неспортсменів, а й якісно проаналізувати механізми впливу командної діяльності та емоційного досвіду (через оцінку батьків) на формування особистісних і соціальних якостей дитини в умовах сьогодення.

3.2. Результати дослідження впливу участі в командному спорті на соціалізацію дітей на прикладі Запорізької школи футболу «Металург»

Даний розділ присвячений представленню та аналізу емпіричних даних, отриманих у ході дослідження впливу командного спорту на соціалізацію дітей 10-12 років у прифронтовому регіоні України. Емпіричне дослідження проводилося у два взаємодоповнюючі етапи у вересні 2025 року та охопило три цільові групи респондентів.

Емпіричний аналіз структуровано відповідно до двох етапів збору даних: 1-й етап - порівняльна діагностика соціалізації («Фільм-тест Рене Жиля»), 2-й етап – поглиблений аналіз впливу спорту (анкетування Google Forms).

Перший етап включав опитування 60 дітей, поділених на 2 рівні групи (30 спортсменів та 30 неспортсменів) за допомогою проективної методики «Тест-фільм Рене Жиля» (Додаток А). Збір даних проводився через паперові анкети, які діти заповнювали самостійно своєю рукою. Аналіз цього етапу спрямований на порівняння базових показників соціалізації між групами та виявлення статистично значущих відмінностей за такими ключовими аспектами, як:

– самостійність і сепарація (оцінка рівня незалежності від батьків);
– лідерські якості;
– соціальне коло;
– конфліктна компетентність.

Другий етап зосереджений на специфіці впливу командного спорту та включав опитування 30 дітей спортсменів, та 34 батьків, діти яких займаються спортом, за допомогою електронних анкет у Google Forms (Додатки В, Г). Аналіз цього етапу дозволяє:

– оцінити мотивацію (виявити, що є рушійною силою для занять футболом);
– виявити суб’єктивні зміни (порівняти сприйняття соціалізаційних змін дітьми та їх батьками);
– оцінити якість соціального середовища (проаналізувати стосунки в команді та роль тренера, як авторитета та взірця для наслідування);
– встановити контекстуальні особливості (вплив прифронтового статусу на тренувальний процес та емоційний стан респондентів)

Вибірка дослідження є репрезентативною для цільової групи. Більшість опитаних дітей припадає на вік 11 років. Серед спортсменів переважають ті, хто займається футболом більше 3 років (90%), що свідчить про глибинну інтеграцію спорту у їх життя.

Аналіз результатів за методикою «Тест-фільм Рене Жиля» надає глибоке емпіричне підтвердження ключової гіпотези дослідження: діти, які

займаються спортом демонструють якісно вищий рівень соціалізації, самостійності та лідерських якостей порівняно з дітьми, що не займаються спортом. Отримані дані чітко відображають вплив командної діяльності на формування соціальної компетентності (Додаток Б).

Опрацювання відповідей, які стосуються соціального кола та орієнтації на оточення виявив, що діти-спортсмени мають більш широку та диверсифіковану соціальну мережу, що є ознакою успішної соціалізації. У питанні про розміщення людей за столом та їхні родини зв'язки (питання 1), де діти згадують своє найближче оточення, спостерігаються наступні тенденції:

– Інтеграція друзів: незважаючи на загальну високу важливість друзів для обох груп (80% у кожній групі), попередня якісна оцінка вказувала на те, що спортсмени частіше інтегрують друзів у своє соціальне середовище поза спортом. Командна діяльність, як правило, сприяє формуванню тісних, але зовнішніх щодо родини, соціальних зв'язків.

– Включення розширеної родини: 20% неспортсменів і 17% спортсменів згадують бабусю/дідуся у своєму колі. Це показує, що для обох груп розширене сімейне коло залишається важливим у прифронтовому контексті.

– Зв'язки з братами/сестрами: неспортсмени частіше (83,3%) згадують брата/сестру, ніж спортсмени (73,3%). Це може вказувати на те, що у неспортсменів, чиє соціальне коло менш розширене на зовнішнє середовище, брати та сестри відіграють більш інтенсивну роль як основні партнери по спілкуванню та грі (Додаток Б).

Таким чином командний спорт ефективно розширює соціалізаційне поле дитини. Спортсмени формують більш активну орієнтацію на горизонтальні зв'язки (друзі, однолітки, брати/сестри) та менш обмежені соціальною структурою. На противагу цьому, неспортсмени, чиє соціальне середовище є вужчим, частіше звертаються до вертикальних зв'язків (батьки). Що свідчить про більшу потребу у дорослому контролі та підтримці.

Особливої уваги заслуговує аналіз лідерських якостей та активної соціальної позиції, де спортсмени демонструють значну перевагу у результатах. Питання 2, де діти обирали своє місце за столом, в голові якого сидить людина-лідер, є прямим індикатором прагнення влади та ініціативи. 16,7% спортсменів обрали позицію «На її місці» (на місці голови столу), тоді як серед неспортсменів такий вибір становить лише 10%. Це відображає вищу самооцінку, впевненість та схильність до прийняття відповідальності у спортсменів. Також більшість спортсменів (63,3%) обрали позицію «Поруч» із лідером. Цей вибір символізує прагнення бути максимально близько до центру подій та процесів прийняття рішень. На противагу цьому, серед неспортсменів цей показник становить лише 30%, також вони обирають середню (33,3%) та дальню (26,7%) відстань від лідера, тоді як спортсмени рідше (10% та 10% відповідно) (Додаток Б). Це свідчить про їхню більшу схильність до соціальної пасивності та уникнення прямої взаємодії з домінуючими фігурами. В цілому, спортсмени бачать себе як активних учасників або потенційних лідерів у соціальній ієрархії, тоді як неспортсмени займають більш комфортні та віддалені позиції.

Тяжіння спортсменів до центру подій підтверджується і в інших питаннях, пов’язаних із груповою взаємодією:

– Центр уваги (питання 26): у ситуації коли хтось пояснює, 90% спортсменів обирають позицію «Поруч з іншими по центру», тоді, як серед неспортсменів цей вибір становить 20%. При цьому 50% неспортсменів обирають варіант «Подалі від інших», а у спортсменів цей показник лише 10%.

– Схильність до перших рядів (питання 23, 28,): у ситуаціях слухання (питання 23) та перегляду вистави (питання 28), спортсмени частіше обирають позиції «Попереду» або «По центру». Наприклад у питанні 23 спортсмени частіше обирають позиції «Попереду» (70%) або «По центру» (30%), а неспортсмени ще обирають варіант «Позаду» (33,3%), напротивагу спортсменам, які такий варіант не обрали взагалі.

– Прагнення до чіткої ролі (питання 29): у ситуації показу біля таблиці 93,3% спортсменів обирають позицію «По центру», тоді як відсоток вибору такого варіанту у неспортсменів значно нижчий (56,7%). Серед спортсменів варіанти «На середній відстані» та «На дальній відстані» обрали відповідно 3,3% та 3,3%, а от серед неспортсменів варіант «На середній відстані» обрали 23,3% і варіант «На дальній відстані» 20% (Додаток Б). Це відображає високу включеність спортсменів та їхнє бажання бути безпосередньо залученими до процесу.

Такі результати можуть говорити про те, що командний спорт, вимагаючи постійної ініціативи, прийняття швидких рішень та публічної відповідальності (гра на полі), формує у дітей чітко виражену лідерську установку. Спортсмени прагнуть бути в центрі уваги та взаємодії, демонструють вищу впевненість в собі та меншу схильність до соціального дистанціювання порівняно з неспортсменами, які займають більш пасивні та комфортні позиції.

Аналіз відповідей, пов’язаних із просторовою орієнтацією та прийняттям рішень (питання 3, 4, 5, 9, 14), є ключовим показником емоційної зрілості та сепарації від батьків. Результати чітко засвідчують вищий рівень автономії у групі спортсменів. Вибір місця проживання в умовах відсутності домашньої рутини (канікули, гостювання) ілюструє ступінь бажання дитини до відокремлення. У ситуації вибору кімнати для себе (питання 3) спортсмени значно частіше (43,3%) обирають позицію «Посередині». Цей вибір символізує прагнення до особистого простору та встановлення власних кордонів, що є ознакою високою самостійності. Неспортсмени обирають цей варіант набагато рідше, лише у 20% випадків.

Неспортсмени частіше (30%) обирають варіант «Поруч з батьками», проти 23,3% у спортсменів. Це свідчить про вищу емоційну залежність та більшу потребу в батьківській опіці та психологічному комфорті, особливо в невизначеному середовищі.

У ситуації необхідності візиту до стоматолога для видалення зуба (питання 9) 16,7% спортсменів обирають варіант «Так, піду один». Серед неспортсменів відсоток тих, хто піде один складає лише 3,3% (Додаток Б). Цей результат є найбільш показовим індикатором, адже спортсмени демонструють вищу готовність до самостійного подолання труднощів та менше покладаються на дорослих у стресових ситуаціях.

Отже роблячи висновки про шкалу самостійності, можна сказати, що командний спорт прискорює процес психологічної сепарації. Спортсмени, порівняно з неспортсменами, демонструють вищу емоційну зрілість, прагнення до самостійного прийняття рішень та автоматизації, а також меншу залежність від батьківського контролю та опіки. Ці якості є важливим внеском у соціалізацію та адаптацію, особливо в умовах прифронтового регіону.

Останніми, але не менш важливими є відповіді на питання, які стосуються поведінки у конфліктних ситуаціях (питання 22, 30, 31, 32). Вони являються ключовими для оцінки соціальної автономії, конфліктної компетентності та емоційної регуляції дітей. Результати підтверджують, що командний спорт формує активніші, самостійні стратегії, тоді як неспортсмени частіше вдаються до конформних або залежних стратегій.

Питания про реакцію на штовхання другом демонструє готовність дитини до самозахисту та її незалежність від дорослих. У 43,3% випадків спортсмени обирають стратегію «Вдарити», що є значно вищим показником порівняно з неспортсменами (16,7%). Також спортсмени в даній ситуації практично не звертаються за допомогою до авторитетного дорослого (3,3%) і ще обирають свій власний варіант (3,3%).Натомість 23,3% неспортсменів обрали варіант «Пожалітися вчителю». Такий вибір свідчить про схильність до самостійного відстоювання своїх прав та фізичного домінування в колективі однолітків у спортсменів. Також це є ознакою соціальної автономії яка, однак, вимагає корекції у бік більш конструктивних неагресивних методів вирішення напружених ситуацій.

Питання, що стосуються реакції на заборону батьків (питання 34, 35) демонструють здатність дитини до діалогу або комфортного підкорення. Спортсмени частіше обирають активні стратегії «Буду протестувати» (30%), на відміну від неспортсменів (13,3%). Варіант «Насупишся» обрали 3% спортсменів і 20% неспорсменів (Додаток Б), що говорить про те, що останні використовують пасивно-залежні стратегії реагування на авторитет. Вони не наважуються на пряму конфронтацію, але виражають свій протест через емоційне дистанціювання. Натомість, спортсмени є більш цілеспрямованими та соціально активними, обираючи дії, що безпосередньо спрямовані на зміну ситуації. Таким чином командний спорт, вимагаючи постійного спілкування та відстоювання своєї позиції (наприклад, перед суддею чи тренером), формує навичку активної протидії та діалогу з авторитетом.

Реакція на програш у грі є показником змагальної та емоційної стійкості перед фрустрацією. Спортсмени у 73,3% обирають позицію «Грати далі», у той час цей показник у неспортсменів складає лише 50% (Додаток Б). Такий результат відображає вищу мотивацію, змагальність та здатність швидко відновлюватися після невдачі, що є однією з ключових якостей набутих у спортивному середовищі.

Результати застосування методики «Тест-фільм Рене Жиля» доводять, що командний спорт (футбол у ФШ «Металург») успішно виконує функцію потужного соціалізаційного інституту, який інтенсифікує формування лідерських якостей, самостійності та проактивної життєвої позиції у дітей прифронтового регіону. Ці набуті якості є критично важливими для їхньої психосоціальної адаптації в умовах підвищеної нестабільності.

Другий етап дослідження був спрямований на аналіз специфіки впливу командного спорту на соціалізацію дітей, а також порівнянні внутрішньої (дитячої) та зовнішньої (батьківської) оцінки цих змін. Опитування проводилося за допомогою електронних анкет у Google Forms (30 анкет дітей і 34 анкети батьків).

Ключова відмінність між групами виявлена у ієрархії мотиваційних чинників, які привели дитину у футбол. Батьки демонструють переважно соціалізаційну та розвиваючу мотивацію (рис.3.2.). Найвищі позиції займають (можна було вибрати декілька варіантів): «Укріпити здоров'я» (73,5%), «Розвинути самодисципліну» (64,7%), та «Підвищити самостійність дитини» (44,1%). А от діти, на відміну від батьків, орієнтовані на зовнішній успіх та досягнення (рис.3.2). Переважаючі відповіді (можна було вибрати декілька варіантів): «Бути схожим на свого кумира» (60%), «Грати за відомий клуб» (56,7%), та «Досягти успіху, як гравцю команди» (56,7%). Соціалізаційні аспекти «Навчитися співпрацювати» (26,7%) та «Знайти нових друзів» (10%) мають значно меншу вагу, а питання «Стати більш самостійним» та «Покращити здоров'я» тримаються в межах 33,3%.

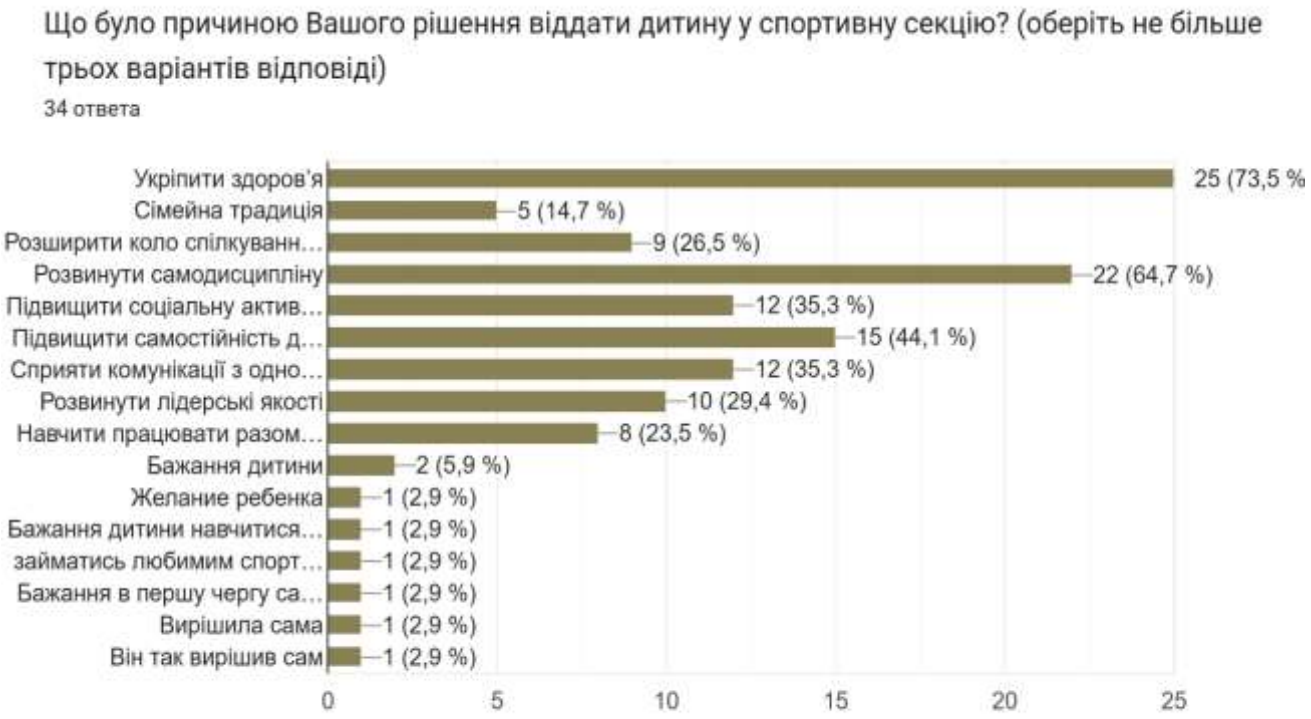

Рисунок 3.1 – Причини участі дитини в командному спорті з точки зору батьків (відповіді батьків у спеціалізованій анкеті)

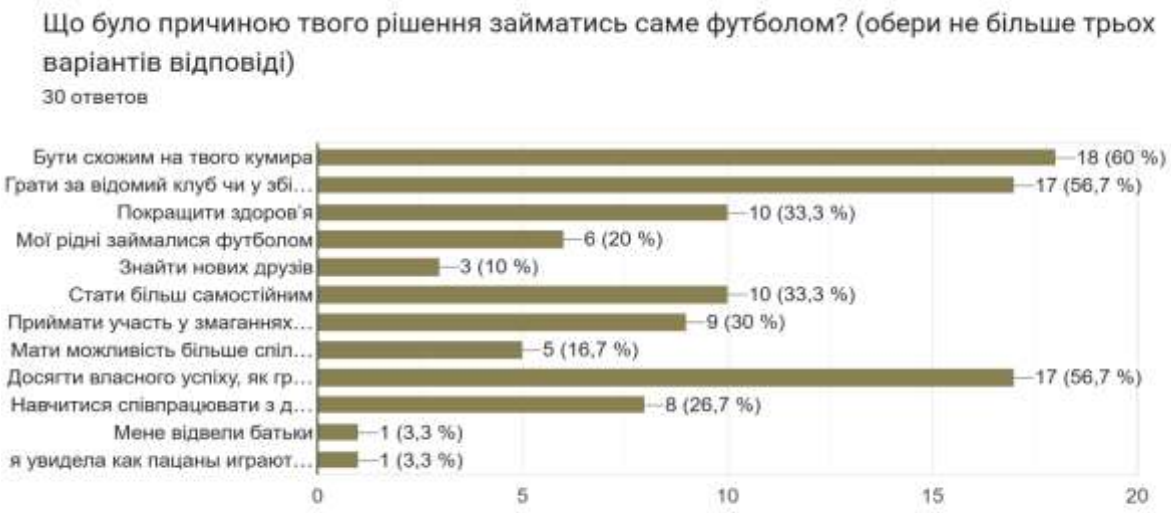

Рисунок 3.2 – Причини рішення займатися футболом (відповіді дітей у спеціалізованій анкеті)

Тобто можна зробити висновок, що існує значний розрив між зовнішніми очікуваннями батьків (соціалізація) та внутрішніми прагненнями дітей (досягнення). Однак, цей розрив є конструктивним: батьки створюють умови для соціалізації, а висока мотивація досягнень у дітей забезпечує необхідну дисципліну та стійкість для засвоєння соціальних норм.

Результати дослідження підтверджують, що футбольна команда виступає надійним соціальним інститутом, що є особливо важливим в умовах прифронтового регіону. По-перше, проявляється командна згуртованість: переважна більшість дітей (96,7%) та батьків (97,1%) погодилися з тим, що члени команди є друзями дитини. Високий відсоток (76,7% дітей та 76,5% батьків) підтвердили, що бачяться з одноклубниками поза тренуваннями. По-друге, майже відсутність конфліктів: 70% дітей і 73 % батьків зазначили, що конфліктів у команді немає, а рівень довіри до одноклубників є надзвичайно високим (96,7% дітей).

Такі показники демонструють, що футбольна команда створює стабільне та безпечне соціальне середовище, де панують довіра та згуртованість, які виступають захисним фактором проти зовнішньої нестабільності прифронтової зони.

Теоретично у даному досліджені вже обґрунтована вагома роль тренера, як агента соціалізації. Емпіричне дослідження підтвердило цей факт цифрами:

– Тренер має високий авторитет (93,3% дітей і 94,1% батьків вважають тренера авторитетом, також 90% дітей та 88,2% батьків бачать тренера як взірця для наслідування).

– Відсутність конфліктів: варто відзначити, що 100% дітей повідомили про відсутність конфлікту з тренером і 83,3% не бояться підійти до нього з питанням.

Тобто ми бачимо, що тренер є стабільною, високоавторитетною вертикальною фігурою, яка ефективно замінює або доповнює батьківський контроль, сприяючи засвоєнню соціальних норм (особливо дисципліни та відповідальності) без виникнення внутрішніх конфліктів у дитини.

Значущими є відсотки оцінки змін, які сталися завдяки командному спорту у житті дітей. Обидві групи високо оцінили зміни, які відбулися після початку занять спортом як дуже суттєві (оцінки 4 та 5 у 96,6% дітей та 79,4% батьків). Найбільші зміни, що відчули діти стосуються соціальних та особистих якостей: «Я став більш активним у житті (80%), «Я став більш відповідальним (73%), я навчився співпрацювати з іншими (70%).

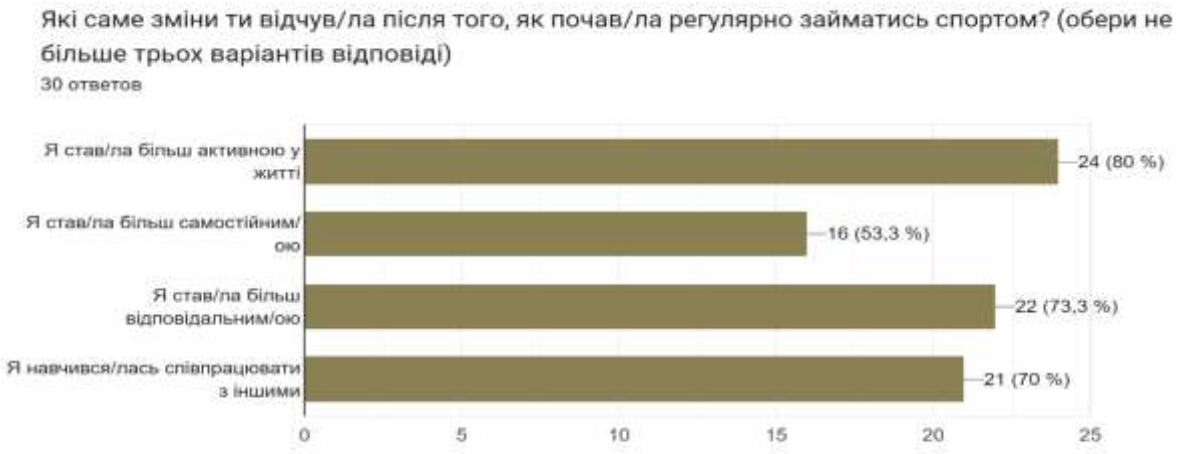

Рисунок 3.3 – Результати аналізу змін які відбулись у соціалізаційних характеристиках дитини внаслідок занять командним спортом за відповідями дітей

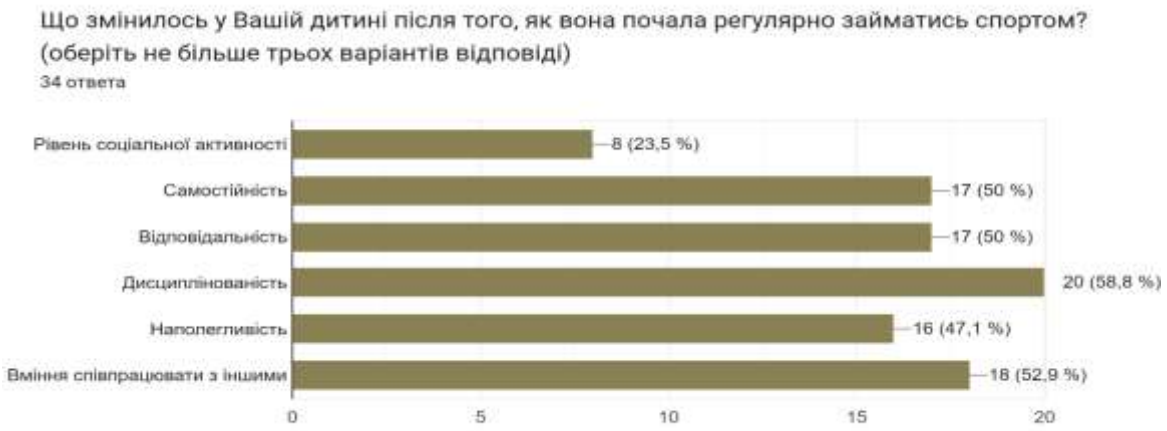

Рисунок 3.4 – Результати аналізу змін які відбулись у соціалізаційних характеристиках дитини внаслідок занять командним спортом за відповідями батьків

Батьки також відзначили позитивні зміни: дисциплінованість (59%), «Вміння співпрацювати з іншими» (53%), «Відповідальність» (50%), Самостійність (50%).

Спільна оцінка високої кореляції змін у відповідальності, самостійності та співпраці підтверджує, що командний спорт ефективно розвиває саме ті соціалізаційні навички, які були визначені як ключові.

Важливим блоком в анкетуванні були питання пов’язані з регулярністю відвідування тренувань і аналізу пропусків особливо у контексті прифронтового регіону. Оброблені результати наглядно демонструють, що попри географічне розташування, заняття футболом є високодисциплінованими та пріоритетними. 100% батьків підтвердили, що їхня дитина відвідує заняття регулярно. Серед головних причин пропусків домінують чинники, не пов’язані з мотивацією: хвороба (59% батьків і 97% дітей), і травма (32,4% батьків, 87% дітей). Що стосується безпекового фактору, то хоча у відповідях вона і згадується як причина пропуску (23,5% батьків, 30% дітей), вона все ж таки поступається хворобам і травмам. Це свідчить про те, що команда сприймається як важливий та пріоритетний елемент життя, який переважає побутові і безпекові ризики.

Оцінка емоційного стану дитини під час вимушених перерв у заняттях яскраво підкреслює, що спорт виконує функцію ключового механізму емоційної регуляції та є глибинною потребою. Абсолютна більшість дітей (73,3%) та батьків (92%)повідомили, що дитина відчуває себе «Гірше»/ «Сумує»/ «Почувається погано» під час перерви у тренуваннях. Ці дані демонструють, що для юних спортсменів з прифронтового регіону футбол є не просто хобі, а функціональною психологічною потребою. Регулярні заняття виступають надійним якорем та механізмом стабілізації, відсутність якого викликає негативні емоційні реакції.

Щодо проживання на прифронтовій території, то група дітей продемонструвала надзвичайно високий показник стійкості. 91% дітей засвідчили, що не відчувають складнощів у заняттях футболом через проживання у прифронтовому місті. На противагу дітям 32,4% батьків повідомили, що відчувають складнощі у зв’язку з прифронтовою зоною. Тобто в цьому питанні ми можемо бачити захисний механізм психіки дітей. Завдяки високій емоційній прив’язаності до команди та активній зайнятості, діти успішно мінімізують або ігнорують вплив зовнішнього стресу та небезпеки, фокусуючись на внутрішніх цінностях – згуртованості та змагальності. Тоді як батьки несуть значно більше тривоги пов’язаної з регіональним контекстом наближеності зони воєнних дій.

Отже, підводячи підсумки даного розділу, можна засвідчити, що аналіз емпіричних даних отриманих у ході дослідження, дозволяє зробити однозначний висновок: командний спорт виступає критично важливим та високоефективним агентом соціалізації, що формує автономну, проактивну та емоційно стійку особистість дітей у прифронтовому регіоні.

Результати методики «Тест-фільм Рене Жиля» довели, що діти-спортсмени значно переважають своїх однолітків за показниками соціальної зрілості. Вони демонструють чітку лідерську орієнтацію, прагнучи бути «поруч» із центром прийняття рішень (63,3%) або навіть на місці лідера (16,7%), тоді як неспортсмени займають пасивні та віддалені позиції.

У сфері самостійності спортсмени виявляють вищу емоційну незалежність, частіше прагнучі до автономного простору та готовності до самостійних дій у стресових ситуаціях (13,3% готові йти до лікаря без дорослих). У конфлікті спортсмени обирають активні та прямі стратегії (протест, дія), тоді, як неспортсмени частіше вдаються до залежних (звернення до вчителя) або пасивно-залежних (насупитися) форм поведінки.

Поглиблене анкетування підтвердило, що футбольна команда функціонує як стабільне та безпечне мікросередовище, що має критичне значення в умовах зовнішньої нестабільності. Колектив характеризується високим рівнем довіри (96,7% дітей) та згуртованості (76, 7 дітей спілкуються поза тренуваннями) при низькій конфліктності. Ключову роль агента соціалізації виконує тренер, який є високоавторитетною та взірцем для наслідування. Завдяки авторитету, норми (дисципліна, відповідальність) засвоюються ефективно, про що свідчить висока оцінка батьками та дітьми позитивних змін у відповідальності, самостійності та співпраці.

Особливе значення має роль спорту як механізму емоційної регуляції в прифронтовому контексті. Висока емоційна прив’язаність до занять (73,3% дітей сумують під час пропуску тренувань) свідчить про те, що футбол є життєво важливою потребою. При цьому 91% дітей демонструють феноменальну стійкість, заявляючи, що не відчувають складнощів у заняттях через проживання в небезпечній зоні. Це підтверджує, що активна зайнятість та приналежність до згуртованої групи успішно мінімізує вплив зовнішнього стресу, що є ключовим внеском у психологічну адаптацію.

3.3 Практичне впровадження соціалізаційних стратегій: програма «TEAM UP» та рекомендації щодо підвищення соціальної компетентності юних спортсменів

Емпіричне дослідження однозначно підтвердило, що командний спорт виступає критично важливим інститутом соціалізації для дітей у

прифронтовому регіоні. У цьому процесі тренер є головним агентом соціалізації: його високий авторитет (понад 90% бачать його як взірець) створює ідеальні умови для засвоєння соціальних норм.

Водночас, аналіз виявив необхідність трансформації природньої змагальності у конструктивну соціальну компетентність: перетворити схильність до фізичного домінування (33,3% спортсменів обирають варіант «Вдарити») в конфлікті на зрілий діалог та посилити функцію команди як психологічного захисту.

Розроблено програму «TEAM UP», як 5-денний тренінг для футбольної команди (вік дітей – 10-12 років), який проводиться спільно тренером та спортивним психологом, що дозволяє максимально ефективно використовувати авторитет тренера для встановлення норм і експертизу психолога для розвитку емоційного інтелекту та рефлексії. Вправи тренінгу інтегровані в раніше затверджений план футбольного тренувального процесу і проводяться перед щоденним тренуванням команди.

День 1 «Командний щит та міцна довіра». Перший день присвячений створенню емоційної безпеки та встановленню спільних правил.

Мета дня:

– Основна: створити атмосферу відкритості, актуалізувати важливість взаємної довіри та знизити рівень фонової тривожності.

– Соціалізаційна: ініціювати процес проактивного вирішення проблем, сформулювати спільні соціальні норми і правила.

Вправа 1 - «Мій щит і мій якір».

Формат вправи: індивідуальна робота з малюнком та групове обговорення.

Хід вправи: дітям пропонується розділи аркуш паперу на 2 половинки та зобразити на одній з них «Міцний якір» (джерело стійкості: те що дає сили, спокій, та впевненість. До прикладу: родина, футбол, улюблене місце і т.п.), а на другій «Командний щит» (механізм захисту: те, що захищає від зовнішніх загроз та стресу (друзі, правила, дисципліна).

Дія тренера (моделювання): тренер починає першим і ділиться з командою своїми «щитами» та «якорями», тим самим створюючи атмосферу відкритості та довіри. Це миттєво використовує його високий авторитет для встановлення емоційної безпеки.

Дія психолога: психолог спрямовує обговорення, фокусуючись на згадуванні факторів зовнішнього стресу (контекст прифронтового регіону) та підкреслюючи, що команда може функціонувати як спільний та надійний щит.

Вправа 2 – «Проблема – рішення»

Формат вправи: групова дискусія, яка спрямована на проактивність.

Хід вправи: діти по колу називають одну проблему в команді (на тренуванні, на турнірі чи поза змагальним процесом), а наступний гравець повинен запропонувати конструктивне рішення. Ця вправа призначена не просто для виявлення проблем, а для стимулювання автономної ініціативи та відповідальності.

Вправа 3 – Кодекс «TEAM UP»

Формат: груповий мозковий штурм та фіксація норм.

Хід вправи: на основі обговорень та цілей вправи «Проблема – Рішення» команда спільно формує 5-7 ключових правил соціальної поведінки, що стосується довіри, підтримки та поваги.

Дія тренера (закріплення норм): тренер закріплює «Кодекс команди» підписуючи її першим, і робить важливе соціалізаційне наголошення: «У нашій команді порушення правил є зрадою командній довірі».

Рефлексія для спортивного психолога:

– Рівень емоційної відкритості (оцінка того, наскільки діти відверто говорять про свої «якорі» та «щити» і чи згадують вони при цьому елементи зовнішнього стресу (безпекова ситуація, тривога)).

– Виявлення лідерів ініціаторів (спостереження за тим, хто з дітей бере на себе відповідальність за пропозицію рішень у вправі «Проблема – Рішення» та хто здатний ініціювати конструктивний діалог).

– Динаміка групи (оцінка загальної атмосфери в кінці першого дня, чи підвищилася емоційна безпека і чи відображає спільно сформульований «кодекс» справжні потреби групи).

Очікуваний соціалізаційний результат 1-го дня: усвідомлення дітьми, що сила та захист команди залежать не від фізичної переваги, а від взаємної довіри та чітких, спільно прийнятих соціальних норм і правил.

День 2 «Розвиток лідерських якостей: від соло до командної ролі». Другий день спрямований на трансформацію прагнення до домінування у ситуативне та відповідальне лідерство.

Мета дня:

– Основна: трансформувати прагнення до особистого домінування у ситуаційне та відповідальне лідерство, демонструючи, що ефективна команда вимагає вміння як брати владу, так і делегувати її.

– Соціалізаційна: поглибити розуміння автономності як здатності не лише приймати рішення, але й нести відповідальність за них, а також розвивати довіру до рішень інших.

Завдання дня:

– навчити дітей бачити лідерство як функцію, пов’язану з поточною задачею, а не як постійний статус;

– практикувати передачу влади та довіру іншим членам команди;

– розвинути самостійність у прийнятті спільних рішень та плануванні.

Вправа 1 – «Сліпий шлях».

Формат: командна рольова гра на полі або у залі, що вимагає фізичної близькості та вербальної комунікації.

Хід вправи: психолог пояснює, що для перемоги на полі важливо не лише знати, що робити, а й повністю довіряти партнеру. Далі діти розбиваються на пари, де один учасник є «Сліпим лідером» (в нього зав’язані очі), а інший «Вербальним керівником» (дає лише словесні інструкції).

Завдання – пройти із зав’язаними очима смугу перешкод слухаючи підказки напарника. Після успішного проходження ролі в парі змінюються.

Для тренера: організувати смугу перешкод для дітей, контролюючи безпеку. Активно спостерігати за тим, як гравці, які зазвичай є в команді лідерами, поводяться у ролі «Сліпого лідера». Тренер має звернути увагу, чи висловлює «Сліпий лідер» тривогу та чи готовий він повністю підкоритися інструкціям «Керівника».

Рефлексія для психолога: психолог збирає рефлексію ставлячи питання: «Що було важче: керувати чи довіряти?» Фокус уваги на виявленні опору ролі «послідовника» у гравців з високою автономією. Фіксація того, як швидко гравці (лідери) здатні подолати внутрішню фрустрацію та прийняти рішення партнера.

Вправа 2 – «Командний архітектор»

Формат: робота в малих групах (3-4 особи), що вимагає самостійного прийняття рішень та розподілу обов’язків.

Хід вправи: психолог ділить дітей на групи. Кожна група отримує завдання самостійно (без жодної допомоги дорослих) розробити 5-хвилинну тренувальну вправу для всієї команди, пояснивши, яку саме футбольну навичку (пас, швидкість, тактика) вона покращує. Далі групи по черзі презентують свої ідеї команді.

Для тренера: тренер виступає у ролі суворого але справедливого оцінювача. Уважно дивиться структуру вправи та переконливість презентацій. Його головне завдання - показати, що автономія (самостійна розробка) неможлива без відповідальності та чіткого планування.

Рефлексія для психолога: психолог оцінює якість делегування всередині групи. Чи намагався один лідер виконати усі функції? Чи було ефективно розподілено ролі (ініціатор, організатор, доповідач)? Це дає розуміння гнучкості людських якостей.

Очікуваний соціалізаційний результат: гравці усвідомлюють, що їхні природні лідерські якості мають бути функціональними (приносити користь команді) і завжди пов’язані з відповідальністю та довірою до партнерів.

День 3 – «Правила бою». Є кульмінаційним, оскільки він спрямований на корекцію стратегії поведінки у конфлікті, які були виявлені як непродуктивні (схильність до агресії та фізичного домінування).

Мета дня:

– Основна: замінити фізичне домінування та імпульсивні стратегії на навички конструктивної комунікації та емоційного самоконтролю.

– Соціалізаційна: встановити чіткий алгоритм вирішення конфліктів, який має бути застосований на полі та поза ним.

Вправа 1 – «Карта конфлікту»

Формат вправи: Рольова гра з використанням типових футбольних та соціальних сценаріїв, що вимагають негайної реакції.

Хід вправи: психолог представляє і пояснює техніку «Я-повідомлення» (наприклад: «Я засмучений, коли ти кричиш на мене, тому що я відчуваю, що ти мене не поважаєш»). Діти розбиваються на трійки та отримують картки з типовим сценаріями конфлікту: а) суперечка за м’яч/рішення судді; б) образа через помилку на полі; в) агресивна поведінка партнера. Діти розігрують сценарій, де конфліктуюча сторона має використати «Я-повідомлення» замість звинувачень або фізичних реакцій.

Для тренера: тренер допомагає психологу підібрати реалістичні футбольні сценарії та контролює емоційну напругу під час розіграшу. Його завдання – вибірково хвалити гравців, які використовують правильну техніку, підкреслюючи, що «сила у словах, а не у кулаках».

Рефлексія для психолога: психолог збирає рефлексію ставлячи питання: «Що було складніше: висловити своє почуття чи стримати імпульс? Фокус на якості використання «Я-повідомлень» (здатність відділяти емоцію від факту). Фіксація того, як діти досі схильні повертатися до фізичних реакцій.

Вправа 2 – «Роль посередника»

Формат: рольова гра спрямована на розвиток емпатії та нейтралітету.

Хід справи: психолог призначає гравця, який за спостереженнями, часто демонструє агресивну поведінку, на роль «нейтрального посередника». Далі розігрується новий конфлікт, а завдання посередника – не приймати жодної сторони, а лише допомагати конфліктуючим гравцям чітко сформулювати їхні потреби, використовуючи освоєну техніку.

Для тренера: тренер контролює дотримання ролей та підтримує авторитет посередника, незалежно від того, хто виконує цю роль. Це важливо для засвоєння того факту, що лідерство може бути нейтральним та служити злагоді.

Рефлексія для психолога: психолог оцінює рівень емоційної регуляції гравця-посередника. Чи зміг він абстрагуватися від свого звичайного імпульсу та неупереджено допомогти іншим. Це ключовий показник внутрішньої трансформації агресивних тенденцій.

Завершення 3-го дня: тренер вводить обов’язкову соціальну норму для усіх учасників «Правило 24-х годин». Це правило означає, що жодне важливе рішення чи розбір конфлікту не приймається в стані високих емоцій: команда має взяти паузу для охолодження. Тренер дає завдання застосовувати «Я-повідомлення» та це правило на наступному тренуванні.

Очікуваний соціалізаційний ефект: усвідомлення дітьми, що активна протидія може бути діалоговою, а самостійність передбачає не лише швидкі реакції, а й самоконтроль.

День 4 – «Командний якір». Четвертий день програми спрямований на посилення горизонтальних соціальних зв’язків (дружба та підтримка) та інтеграцію навичок емоційної стійкості до невдач. Це безпосередньо корелює з необхідністю створити емоційний «якір» для дітей які проживають у прифронтовому регіоні

Мета дня:

– Основна: посилити емпатію та розвинути навички підтримки, використовуючи команду як надійний емоційній «якір» та джерело стійкості.

– Соціалізаційна: закріпити здатність до позитивної рефлексії після невдач та навчитись цінувати внесок кожного партнера.

Вправа 1 – «Кошик підтримки»

Формат: анонімний обмін позитивним зворотнім зв'язком, спрямований на посилення внутрішньої згуртованості.

Хід вправи: психолог роздає кожному гравцю по три невеликі картки. Завдання – анонімно написати на одній позитивні якості або подяці для трьох різних товаришів по команді (не називаючи імені, але описуючи їх). Картки збираються у «кошик», а потім психолог зачитує їх у голос, тоді як тренер допомагає ідентифікувати, до кого звернена похвала.

Для тренера: тренер має активно підтримувати атмосферу радості та цінності кожного слова. Він підкреслює, що ці «слова підтримки» є такою ж важливою частиною кодексу «TEAM UP», як і дисципліна. Тренер фокусує увагу на гарцях, які отримали мало повідомлень, заохочуючи їх до більшої взаємодії наступного дня.

Рефлексія для психолога: психолог оцінює якість зворотного зв'язку (чи здатні діти вийти за рамки очевидних футбольних навичок і похвалити за риси характеру, підтримку чи доброту). Спостерігає за динамікою настрою – як змінюється емоційний фон після отримання позитивного анонімного відгуку, що є прямим індикатором посилення емоційної згуртованості.

Вправа 2 – «Реакція на поразку» (Техніка 3-х вдячностей)

Формат: практична ігрова вправа, що вимагає негайної емоційної регуляції.

Хід вправи: тренер організовує 10 хвилинну міні-гру, яка свідомо має закінчитися «програшем». Це викликає природну, хоча й керовану фрустрацію. Відразу після гри психолог ініціює техніку «3 вдячності»: кожен гравець, починаючи з тренера, має назвати 3 речі, за які він вдячний команді

чи партнеру, незважаючи на отриманий результат. Це має бути сфокусовано на процесі (зусилля, боротьба, підтримка), а не на результаті.

Для тренера: тренер виступає моделлю емоційної стійкості. Він першим озвучує свої вдячності, демонтуючи, що лідер здатний знайти позитив навіть у невдачі. Він наголошує, що справжній характер проявляється не в перемозі, а у здатності швидко відновлюватися після поразки.

Рефлексія для психолога: психолог оцінює, наскільки «Вдячності» гравців сфокусовані на процесі (зріла реакція), чи все ще на результаті (незріла реакція). Це дає розуміння стійкості до фрустрації. Також психолог збирає інформацію про загальний рівень тривожності гравців.

Закінчення тренінгу: тренер робить емоційний підсумок, спираючись на «Якорі» з першого дня. Він наголошує, що команда має бути важливим якорем у житті гравців, який завжди забезпечить підтримку та стійкість, незалежно від зовнішніх обставин чи результатів гри.

Очікуваний соціалізаційний результат: посилення емпатії та формування навички позитивної, командно-орієнтованої реакції на невдачу, що є критично важливим для збереження психологічної рівноваги у прифронтовій зоні.

День 5 – «Інтеграція кодексу». Фінальний день тренінгової програми «TEAM UP» є етапом закріплення та інституалізації всіх набутих соціалізаційних навичок. Головне завдання – перетворити засвоєні знання про лідерство, діалог, підтримку на довгострокову ідентичність команди через створення єдиного кодексу команди.

Мета дня:

– Основна: інтегрувати нові соціальні норми, створити механізм самоконтролю та підвести підсумки, оцінивши готовність дітей до змін.

– Соціалізаційна: урочисте прийняття спільних соціальних правил, що зміцнює відчуття спільної приналежності та відповідальності.

Вправа 1 – «Командний кодекс «TEAM UP»»

Формат: групове обговорення та фіналізація документа.

Хід вправи: психолог разом з командою переглядає всі правила та інсайти, які були напрацьовані протягом 4 днів (наприклад «Правило 24 годин», «Я-повідомлення», «Лідерство=відповідальність). Команда спільно затверджує фінальний «Кодекс поведінки» (5-7 ключових правил) та його символіку. Тренер та діти по черзі підписують Кодекс, як спільний закон, який має вищу силу, ніж індивідуальні бажання.

Для тренера: тренер відграє роль нормативного лідера. Він активно бере участь у затверджені правил, але дає можливість дітям внести фінальні корективи, щоб вони відчули співвласність документа. Тренер підписує кодекс першим, надаючи йому найвищого статусу.

Рефлексія для психолога: психолог оцінює ступінь щирості та серйозності під час формулювання Кодексу. Спостерігає за тим, чи всі гравці (особливо пасивні) готові публічно підписатися під правилами. Фіксує, чи відображають правила корекцію агресивних тенденцій (наприклад включення пункту про діалог замість фізичної реакції).

Вправа 2 – «Мій шлях»

Формат: індивідуальна рефлексія, зворотній зв’язок.

Хід вправи: кожен учасник по черзі відповідає на 2 ключові питання:

– яку одну соціальну чи емоційну якість я розвинув на цьому тижні завдяки «TEAM UP»?

– Яку одну роль або якість я готовий взяти на себе як «Власник Кодексу» у команді, щоб підтримувати його?

Для тренера: тренер уважно слухає відповіді, особливо тих, хто визначив нову роль (наприклад гравець, який був пасивним обіцяє стати «Організатором підтримки»). Він надає дітям фінальний позитивний зворотній зв’язок щодо їхнього потенціалу лідерства та відповідальності, дякуючи за їхню роботу.

Рефлексія для психолога: психолог оцінює якість засвоєння матеріалу: чи названі якості стосуються саме соціальних норм (діалог, відповідальність) чи знову зводяться до футбольних навичок. Визначає готовність гравців застосовувати нові, конструктивні стратегії на полі у майбутньому. Фіксує загальну атмосферу (зростання емоційної згуртованості).

Очікуваний соціалізаційний результат: успішна інтеграція засвоєних соціальних норм.

Програма «TEAM UP» є оперативним інструментом, розробленим для систематизації та посилення соціалізаційного потенціалу командного спорту, особливо в умовах зовнішньої нестабільності прифронтового регіону. Успіх цієї програми ґрунтується на критично високому авторитеті тренера, який виступає головним агентом соціалізації.

Ключовий очікуваний результат від тренінгу «TEAM UP»:

1. Трансформація лідерства: перехід юних спортсменів від інстинктивного домінування до функціонального та відповідального лідерства.

2. Компетентність у конфліктах: заміна імпульсивних та агресивних стратегій вирішення конфліктів на асертивний діалог через засвоєння техніки «Я-повідомлення» та «Правила 24-х годин»

3. Психологічна стійкість: зміцнення команди як надійного емоційного якоря та межі підтримки, що мінімізує вплив зовнішнього стресу та розвиває здатність до позитивної рефлексії навіть після невдач.

Для забезпечення довготривалого ефекту від тренінгу «TEAM UP» необхідно впровадити системні зміни у щоденну діяльність команди та сімейне виховання.

Рекомендації для тренера:

– Постійне посилання на Кодекс під час тренувань, перед матчами, після них та у перервах (наприклад: «Зараз була помилка. Згадаємо пункт 3 Кодексу, як ми реагуємо на невдачу партнера по команді?»).

– Ротація ситуативного лідерства: необхідно регулярно призначати різних гравців виконувати функції капітана, відповідального за інвентар, «посередника» у спірних ситуаціях. Це посилить сприйняття лідерства як відповідальної функції, а не як привілею.

– Наголос на процесі, а не на результаті: необхідно свідомо хвалити зусилля, співпрацю, дотримання Кодексу та позитивну комунікацію, а не лише перемоги. Наприклад: «Так, ми сьогодні програли, але ваші післяматчеві розмови у роздягальні та використання «Я-повідомлень» - на найвищому рівні!».

– Застосування «Правила 24 годин»: необхідно суворо дотримуватися цього правила для вирішення командних конфліктів, щоб навчити дітей брати пузу для емоційної регуляції перед прийняттям рішень.

Батьки також мають отримати рекомендації, адже саме вони є ключовим зовнішнім чинником, що закріплює соціальні норми:

– Використання «Я – повідомлень» вдома: батькам слід моделювати конструктивну комунікацію, використовуючи ту ж техніку, що і діти. Це забезпечить єдність вимог до соціальної поведінки.

– Підтримка автономії та відповідальності: дозволяти дитині самостійно вирішувати питання, пов’язані зі спортом (зібрати форму, спілкуватися з тренером щодо причин пропуску та інше).

– Фокус компетентності не лише на змагальності: хвалити дитину за те, що вона була гарним партнером або продемонструвала самоконтроль, а не лише за забиті голи. Це змінює цінність співпраці та соціальної зрілості.

Таким чином, стійке підвищення соціальної компетентності юних спортсменів досягається лише за умови, що норми команди (сформовані тренером) валідуються та підтримуються родиною. Співпраця тренера і батьків перетворює тренінг «TEAM UP» з одноразової акції на безперервний, консолідований процес соціально-психологічного розвитку дитини та її ефективної соціалізації.

Отже, підводячи підсумки розділу можна зазначити, що аналіз отриманих емпіричних даних забезпечив вичерпне підтвердження гіпотези про інтенсивний та якісно позитивний вплив командного спорту на соціалізацію дітей 10-12 років, які проживають у прифронтовому регіоні.

Застосування комплексного інструментарію (проективна методика Рене Жиля, спеціалізоване анкетування для дітей і батьків) дозволило не лише кількісно порівняти групи, але й розкрити механізми, що лежать в основі цих змін.

По-перше, дослідження чітко засвідчило вищій рівень соціальної зрілості та автономії у спортсменів. Результати тест-фільму Рене Жиля довели, що юні футболісти демонструють виражену лідерську орієнтацію (прагнення бути у центрі подій та рішень), вищу емоційну незалежність (готовність до самостійних дій, прагнення до автономного простору) та проактивні стратегії поведінки у конфлікті (протест, відстоювання позицій), тоді, як неспортсмени частіше обирають пасивні, залежні та конформні форми реакції.

По-друге, футбольна команда була ідентифікована як стабільний та критично важливий соціальний інститут. Колектив характеризується глубокою довірою (97,7% дітей), низькою конфліктністю та високою згуртованістю. У цьому процесі тренер є головним агентом соціалізації, чий високий і безконфліктний авторитет (понад 90% бачать його взірцем) забезпечує ефективне засвоєння соціальних норм, таких як дисципліна та відповідальність. Спостерігається конструктивний розрив у питанні мотивації: батьки створюють умови для соціалізації, а висока мотивація досягнень у дітей забезпечує необхідну стійкість для засвоєння командних норм.

По-третє, емпіричні дані підтвердили захисну функцію спорту в умовах зовнішнього стресу. Надзвичайно висока емоційна прив’язаність до тренувань (73,3% дітей відчувають себе гірше, коли пропускають тренування) свідчить про те, що футбол є функціональною психологічною потребою та «якорем». Цей механізм дозволяє дітям демонструвати феноменальну стійкість: 95% з них не відчувають складнощів у заняттях

футболом через проживання у прифронтовій зоні. Це підтверджує, що активна зайнятість та приналежність до згуртованої групи є незмінним ресурсом для психологічної адаптації.

Таким чином, результати дослідження дають вичерпне обґрунтування для висновку, що командний спорт інтенсифікує формування цілісної, автономної та соціально компетентної особистості, що є ключовим внеском у соціалізацію та адаптацію дітей у прифронтовому регіоні.

ВИСНОВКИ

Проведене в межах кваліфікаційної роботи дослідження забезпечило комплексне теоретичне обґрунтування та емпіричне підтвердження важливої ролі командного спорту як умови соціалізації дітей, які проживають у прифронтових регіонах України, зокрема у місті Запоріжжя.

Досягнута мета дослідження: виявлено вплив участі у командному спорті на рівень соціалізації дітей, які проживають у прифронтових регіонах України, та розроблена програма 5-денного тренінгу «TEAM UP» для підвищення їхньої соціальної компетентності.

Повністю підтверджена робоча гіпотеза про позитивний вплив участі у командній діяльності на рівень соціалізації, соціальної компетентності та психологічної стійкості дітей, які проживають у прифронтових регіонах.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації теоретичних підходів та унікальному емпіричному порівнянні: доведено, що футбольна команда, функціонуючи як високоструктурована мала соціальна група, забезепечує пряму інтер’єризацію соціальних норм через систему негайного підкріплення та персоналізованої відповідальності. Ця динаміка, підсилена високим авторитетом тренера (головного агента соціалізації), перетворює зовнішні вимоги дисципліни у внутрішній механізм самоконтролю. Таким чином, командний спорт виступає компенсаторним механізмом проти дестабілізації, спричиненої хронічним стресом воєнного часу.

Теоретико – методологічний аналіз, проведений у розділах 1 та 2, заклав надійний концептуальний фундамент для емпіричного дослідження. Було досягнуто цілісної систематизації наукових підходів (як зарубіжних, так і українських) та обґрунтовано компенсаторну роль командного спорту в умовах прифронтового регіону.

Емпіричний етап дослідження, що включав порівняльний аналіз за методикою Рене Жиля та поглиблене анкетування, засвідчив якісно вищий

рівень соціальної зрілості у спортсменів порівняно з їхніми однолітками. Юні футболісти демонструють вищу автономію (готовність самостійно долати труднощі, меншу залежність від батьківського контролю), виражену лідерську орієнтацію (прагнення бути у центрі прийняття рішень) та проактивні стратегії у конфлікті, тоді як неспортсмени частіше обирають більш пасивні чи залежні форми поведінки.

Ключовим відкриттям стало підтвердження захисної функції команди: 95% дітей демонструють феноменальну стійкість, заявляючи, що не відчувають складнощів у тренуваннях через проживання у прифронтовій зоні. Ця надзвичайно висока емоційна прив'язаність до тренувань (73,3% сумують, коли пропускають тренування) доводить, що команда є життєво необхідним психологічним «якорем» у хаотичному середовищі дитини.

Практична значущість роботи полягає у розробці 5-денної тренінгової програми «TEAM UP», яка є прямою відповіддю на виявлені емпіричні потреби. Вона спрямована на трансформацію схильності до фізичного домінування (виявленою у 33,3% спортсменів) у конструктивну соціальну компетентність – перехід від агресії до асертивного діалогу та відповідального лідерства. Фіналізація програми відбувається через прийняття «Кодексу TEAM UP», що інституціоналізує нові соціальні норми. Довготривала ефективність програми гарантується рекомендаціями щодо синхронізованої співпраці тренера та батьків, що перетворює однотижневий тренінг на безперервний, консолідований процес соціально-психологічного розвитку дитини.

Таким чином, магістерська робота комплексно обґрунтувала компенсаторну функцію командного спорту як механізму психосоціальної адаптації, надала конкретний, готовий до впровадження інструмент для розвитку лідерства та соціальної компетентності. Командний спорт доведено як стратегічний, незамінний ресурс для формування цілісної, стійкої та соціально адаптованої особистості дитини у прифронтових регіонах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A Handbook for Teaching Sports / ред. V. S. Organization. New Delhi : Volunteers Service Organization Press, 2006. 148 с.

2. American Psychological Association. *APA Dictionary of Psychology* URL : https://dictionary.apa.org/resilience.

3. Child's Play: Sport in Kids' Worlds / ред. R. Malina, M. Clark. New Brunswick : Rutgers University Press, 2016. 256 с.

4. Common Goal. Portfolio of Community Partner Organisations. URL : https://surl.li/gokbpf

5. Côté J., Fraser-Thomas J., Deakin J. Examining Adolescent Sport Dropout and Prolonged Engagement from a Developmental Perspective. *Journal of Applied Sport Psychology.* 2008. Vol. 20, No. 3. P. 318–333.

6. Danioni F. V., Barni D., Rosnati R. Parents' Sport Socialization Values, Perceived Motivational Climate, and Sport Participation Among Adolescents. *Frontiers in Psychology.* 2019.

7. Eime R. M., Young J. A., Harvey J. T., Charity M. J., Payne W. R. A systematic review of the psychological and social benefits of participation in sport for children and adolescents: informing development of a conceptual model of health through sport. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity.* 2013. Vol. 10, No. 98.

8. Fransen K., Haslam S. A., Vanbeselaere N. Team sports as collective coordination: the social identity approach to performance. *Frontiers in Psychology.* 2022. Vol. 13. Article 1026859.

9. Getting into the Game: Understanding the Evidence for Child-Focused Sport for Development / P. C. Montgomery та ін. Florence : UNICEF Office of Research Innocenti, 2019. 48 p.

10. Green K., Wheeler S. Sport, Children, and Socialization. *Handbook of Sociology of Sport and Exercise.* 2017.

11. Hansen D. M., Larson R. W., Dworkin J. B. What adolescents learn in organized youth activities: A developmental context approach. *Journal of Research on Adolescence.* 2003. Vol. 13, No. 1. P. 25–55.

12. Klitschko Foundation. Звіт про діяльність за 2024 рік. Kyiv : Klitschko Foundation, 2025.

13. Kremer-Sadlik T., Kim M. A. Lessons from Sports: Children's Socialization to Values through Family Interaction during Sports Activities. *Discourse & Society.* 2007. Vol. 18, No. 3. P. 275–296.

14. Louw D. A., Louw A. E. Child and Adolescent Development (e-Book). Bloemfontein : SunBonani Books, 2020.

15. Luguetti C., Spaaij R., Broerse J. та ін. Promoting positive development among youth from refugee and migrant backgrounds: The case of Kicking Goals Together. *Sport Management Review.* 2020. Vol. 23, No. 2. P. 202–214. DOI : 10.1016/j.smr.2020.01.002.

16. Mahoney J., Roberts A. Impact of Team Sports Participation on Social Skills Development in Youth. *Journal of Youth Sports Psychology.* 2024. Vol. 12, No. 3. P. 45–56.

17. Rogers C. R. A Theory of Therapy, Personality, and Interpersonal Relationships as Developed in the Client Centered Framework. In: Koch S. (ed.) *Psychology: A Study of a Science.* Vol. 3: Formulations of the Person and the Social Context. New York : McGraw Hill, 1959.

18. Russell G. W. The Social Psychology of Sport. New York : Springer, 1993.

19. Schou L. F., Mjøsund H. V. Street Football as a Tool for Social Inclusion and Empowerment: Experiences from Norway. *European Journal for Sport and Society.* 2022. Vol. 19, No. 2. P. 115–130.

20. Spaaij R., Broerse J., Oxford S. та ін. Sport, Refugees, and Forced Migration: A Critical Review of the Literature. *Frontiers in Sports and Active Living.* 2019. Vol. 1. P. 47.

21. Sport for Development and Peace: UNICEF’s Contribution. New York : UNICEF, 2018. 40 p.

22. Streetfootballworld. streetfootballworld is an international network of non-profit organisations that use football to engage young people and teach them life skills. URL : https://www.sportanddev.org/network/organisation-directory/streetfootballworld-0.

23. Tajfel H. Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information.* 1974. Vol. 13, No. 2. P. 65–93.

24. The Socialization Effect of Sports on Children. *Willingness.* 2023. URL : https://surl.li/sanzul.

25. Tod D. Sport Psychology: The Basics. 2nd ed. London : Routledge, 2022.

26. UNICEF. Building Resilience of Children Affected by War in Ukraine Through Inclusive Sports: MHPSS Case Study. September 2024.

27. Zenko Z., Jones L. Essentials of Exercise and Sport Psychology: An Open Access Textbook. Society for Transparency, Openness, and Replication in Kinesiology, 2021.

28. Акіншина О. В. Спорт як інструмент миробудування та соціалізації дітей у конфліктних зонах: міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія : Педагогіка, соціальна робота. 2019. Вип. 1 (44). С. 12–16.

29. Андрущенко В. П., Горлач М. І. Соціологія : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2006. 544 с.

30. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості / Т. 2. Чернівці : Букрек, 2015. 640 с.

31. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.

32. Білак-Лук'янчук В. Й., Горват А. М., Митровка Є. В. Вплив фізичної активності на стан психічного здоров'я підлітків: аналіз наукових інформаційних джерел. *Вісник Вінницького національного медичного університету.* 2023. Т. 27, № 2. С. 344–347.

33. Білоус О. В. Вікова психологія : навч. посібник. Чернігів : ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2015. 108 с.

34. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.

35. Важинський Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посібник. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. Макаренка, 2016. 260 с.

36. Вулканова В. В. Вплив спорту на соціально-психологічну адаптацію підлітків. *Психологія і суспільство.* 2005. № 4. 120–125.

37. Волянюк Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В., Блохіна І. О., Кононець М. О., Москаленко О. В., Боковець О. І., Андрійцев Б. В.. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

38. Горностай П. П., Слюсаревський М. М., Татенко В. О., Титаренко Т. М., Хазратова Н. В. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.

39. Даниленко Г. М., Хланта О. І., Березіна О. В. Медико-соціальні та соціально-психологічні особливості підлітків: за результатами дослідження з використанням методики Рене Жіля. *Healthy Nation.* Вип. 1. 2020. С. 45–52.

40. Дудіцька П., Мосейчук Ю. Ю. Підтримка та соціально-психологічна адаптація дітей та підлітків в умовах війни. *Академічні візії 2025.* 2022. Вип. 43. С. 1–9.

41. Єдина спортивна класифікація України (ЄСКУ). Київ: Міністерство молоді та спорту України, 2020. 120 Розд. «Командні змагання з виду спорту».

42. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2018. № 10. Ст. 54.

43. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2014. № 44. Ст. 2040.

44. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості: навч. посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота») / 2-ге вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

45. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання. Київ : Олімпійська література, 2012. 392 с.

46. Лисенко І. М. Спортивна психологія : навч.-метод. посібник. Чернігів : ЧНПУ, 2016. 162 с.

47. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс : навч. посібник. Київ : Каравела, 2006. 408 с.

48. Максимчук Б. А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації спортивно-масової роботи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету.* Серія : Педагогіка. 2021. № 3. С. 30–35.

49. Мамаєва О. В., Мамаєв Д. Ю. Фізична культура і спорт як чинники соціалізації особистості. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* 2010.

50. Михайлова О. Чотири головні загрози здоров'ю дітей Запоріжжя у 2025 році. *Medinfo: медичні новини Запоріжжя.* 2025. URL : https://surl.li/temydh.

51. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.

52. Мукан Н., Козіброда Л. Важливість фізичного виховання та спорту у соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. *Молодь і ринок.* 2021. Т. 1, № 187. С. 27–30.

53. Надольний І. Ф., В. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін. Філософія : навч. посібник. Київ : Вікар, 1997. 584 с.

54. Остап'як З. М., Мицкан Б. М., Мицкан Т. С., Випасняк І. П., Лесів М. З. Емоційний інтелект і спорт. *Вісник Прикарпатського університету.* Серія : Фізична культура. 2020. № 35. С. 64–78.

55. Паніна Н. В. Технологія соціального дослідження. Київ : Наукова думка, 2007. 320 с.

56. Пачковський Ю. Ф., Н. В. Коваліско, І. В. Городняк та ін. Соціологія : підручник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 418 с.

57. Петровська Т. В., Імас Є. А., Сергієнко В. М. Модель позашкільних занять карате, спрямованих на психофізичний та соціальний розвиток дітей молодшого шкільного віку. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту.* 2018. № 2. С. 83–88.

58. Подколзіна М. Командний спорт як умова соціалізації дітей у прифронтових регіонах. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Молода наука – 2025»: у 5 т.* / Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. Т. 1. 492 с.

59. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам у рамках програми «Є-Підтримка» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 204-р.

60. Саєнко В. Г., Скляр М. Позитивні ефекти занять карате для дітей. *Зб. наук. праць студентів і викладачів «Дні науки – 2012: фізична культура і спорт».* 2012. С. 104–109.

61. Свириденко О. О. Виховна місія дитячо-юнацьких спортивних шкіл у формуванні здорового способу життя. *Науковий вісник Національного університету фізичного виховання і спорту України.* 2020. № 10. С. 44–48.

62. Тимошенко Н. Інтеграція гейміфікації та ігрових технологій в українську освіту: трансформація навчального досвіду. *Multidisciplinary Science Journal.* 2024. Т. 6.

63. Толстов І. В. Соціологія : навч. посібник. Харків, 2018. 210 с.

64. *УАФ.* Відкриті уроки футболу: інструмент соціальної підтримки та розвитку. Київ : УАФ, 2023. 12 с.

65. Черниш Н. Й. Соціологія : курс лекцій. Львів : Кальварія, 2003. 544 с.

ДОДАТКИ

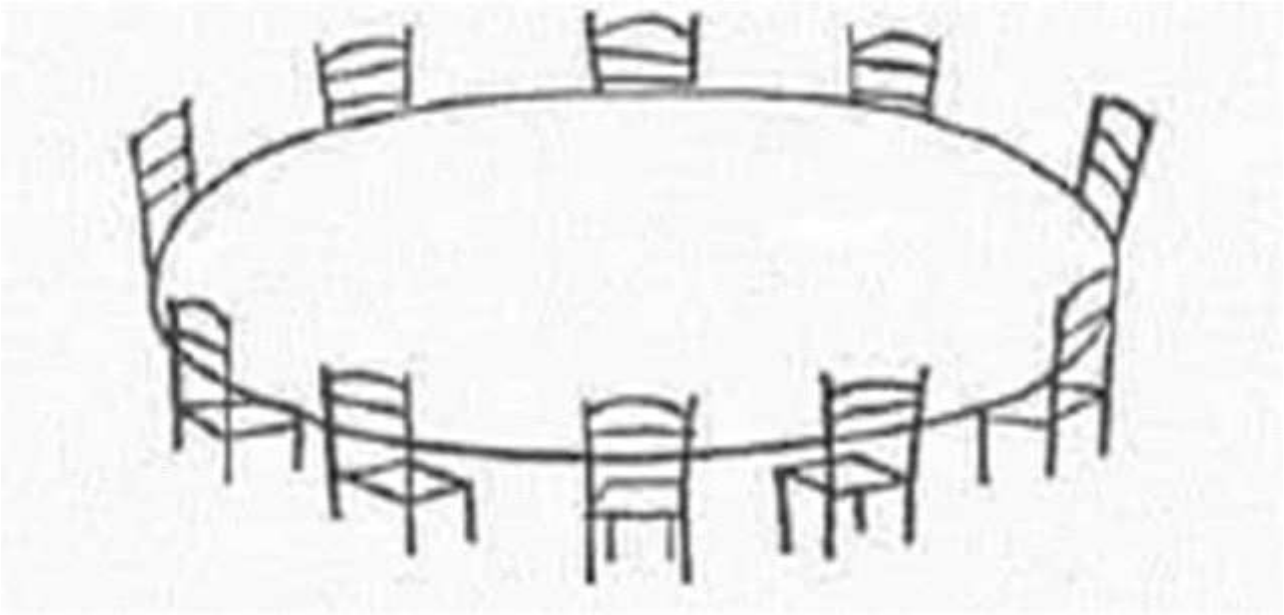
Додаток А

Проективна методика «Тест-фільм Рене Жиля»

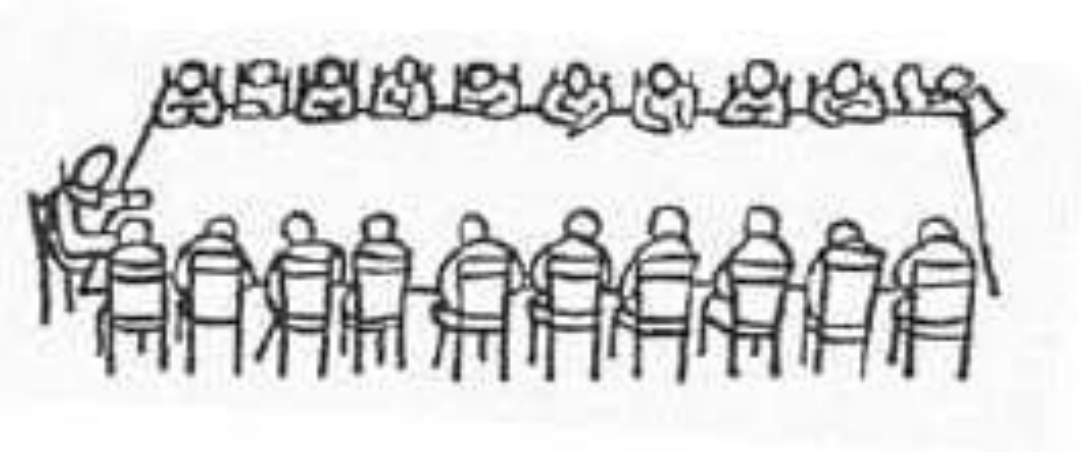
Формат тесту структурований і включає 39 завдань, які поділяються на дві основні складові: 19 картинок та 20 текстових запитань. На малюнках схематично зображені різні життєві ситуації за участю дорослих та дітей. Механізм функціонування методики ґрунтується на проекції, за якої дитині пропонується розглянути ці малюнки та відповісти на питання, ідентифікуючи себе з одним із персонажів або обираючи для себе конкретну позицію в ситуації.

Приклади питань проективної методики Рене жиля наведені нижче.

1. Розмісти декілька людей і себе за цим столом. Познач їх родинні зв’язки (напиклад: мама, тато, брат, сестра, друг, однокласник).

2. Це стіл, в голові якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де би ти сів? Хто ця людина?

3. Ти разом зі своєю сім`єю будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя сім`я вже зайняла декілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

Брат				Батьки
Сестра				

4. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку би ти вибрав.

Батьки				
Дідусь і бабуся				

5. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.

6. Вирішено зробити одній людині сюрприз.

Ти хочеш, що б це зробили?_____

Кому?_____

Чи може тобі байдуже?_____

7. Ти маєш можливість поїхати на декілька днів відпочивати, але туди, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: перше для тебе, друге для іншої людини. Кого ти би взяв з собою? Напиши нижче.

_____

8. Ти загубив щось, що дуже дорого коштує. Кому першому ти розкажеш про цю невдачу? Напиши нижче.

_____

9. Тебе болять зуби і ти маєш піти до зубного, щоб вирвати хворий зуб.

Ти підеш один? _____

Чи з ким-небудь?_____

Якщо ти з кимось підеш, хто це буде?_____

10. Ти здав екзамен. Кому першому ти розкажеш про це? Напиши нижче_____

11. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

12. Інша прогулянка. Познач, де знаходишся ти на цей раз.

13. Де ти на цей раз?

14. Тепер на цьому малюку розмісти декілька людей і себе. Намалюй чи познач хрестиками. Підпиши, що це за люди.

15. Тобі і деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунки кращі інших.

Кого ти би хотів бачити на його місці?_____

А може тобі все одно/байдуже_____

16. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким ти би сумував найбільше?_____

17. Ось твої друзі йдуть на прогулянку. Познач хрестиком,де знаходишся ти.

18. З ким ти любиш гратися? Підкресли один з можливих варіантів.

- З друзями твого віку

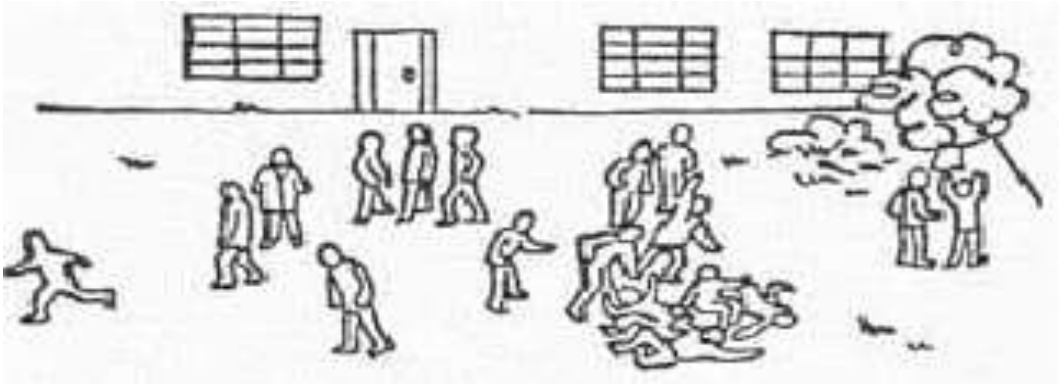
- Молодшими за тебе

- Старшими за тебе

19. Це майданчик для ігор. Познач хрестиком. Де знаходишся ти.

20. Ось твої друзі. Вони сваряться з невідомої причини. Познач хрестиком, де будеш ти.

21. Це твої друзі, які сваряться через правила гри. Познач, де ти.

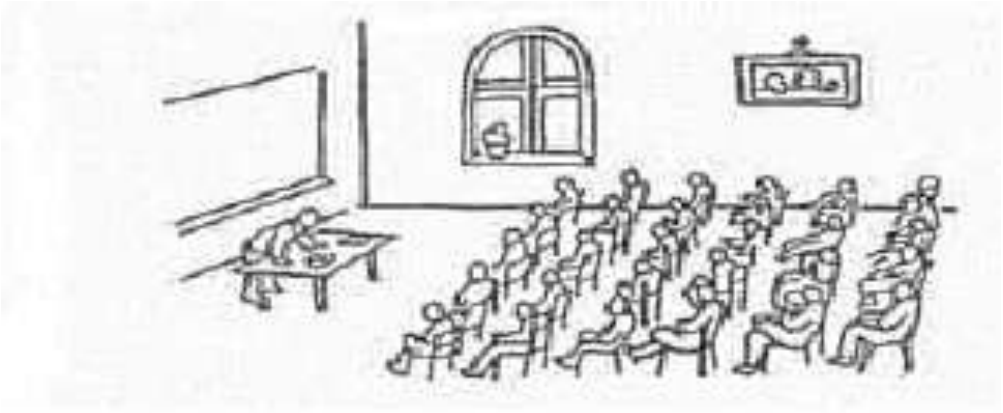

22. Друг штовхнув тебе і повалив з ніг. Що ти будеш робити?

Видери один з можливих варіантів.

- Будеш плакати
- Пожалієшся вчителю
- Вдариш його
- Зробиш йому зауваження
- Не скажеш нічого
- Свій варіант

23. Ось людина, яку ти добре знаєш. Він щось говорить тим, хто сидить стільцях. Ти знаходишся серед них. Познач хрестиком, де ти.

24. Як часто ти допомагаєш мамі у домашніх справах?

- Регулярно(постійно)
- Час від часу
- Ніколи (Підкресли один з варіантів).

25. Ці люди стоять кругом біля столу і один з них щось пояснює. Ти знаходиш серед тих, хто слухає. Познач, де ти.

26. Ти і твої друзі на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач, де ти.

27. Під час прогулянки всі розмістилися на траві. Познач, де знаходишся ти.

28. Це люди, які дивляться цікаву виставу. Познач хрестиком, де ти.

29. Це показ біля таблиці. Познач хрестиком, де є ти.

30. Один з твоїх друзів сміється над тобою. Що ти будеш робити?

- будеш плакати

- стиснеш плечима

- сам будеш над ним сміятись

- будеш обзивати, бити його

- свій варіант

31. Один з друзів сміється над твоїм другом. Що ти зробиш?

- будеш плакати

- стиснеш плечима

- сам будеш сміятися над ним

- будеш обзивати його, бити

- свій варіант

32. Друг взяв твою ручку без дозволу. Що ти будеш робити?

- Плакати

- Жалітися

- Кричати

- Намагатимешся відібрати

- Почнеш його бити

- Свій варіант

33. Ти граєш в лото (чи шашки, чи іншу гру), і два рази підряд програєш. Ти незадоволений? Що будеш робити?

− Плакати

− Продовжиш грати далі

− Нічого не скажеш

− Почнеш злитися

34. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що будеш робити? (Підкресли одну з відповідей)

− Нічого не відповіси

− Надуєшся

− Почнеш плакати

− Будеш протестувати

− Спробуєш піти не звертаючи уваги на заборону

− Свій варіант

35. Мама не дозволяє тобі іти гуляти. Що будеш робити?

− Нічого не відповіси

− Надуєшся

− Почнеш плакати

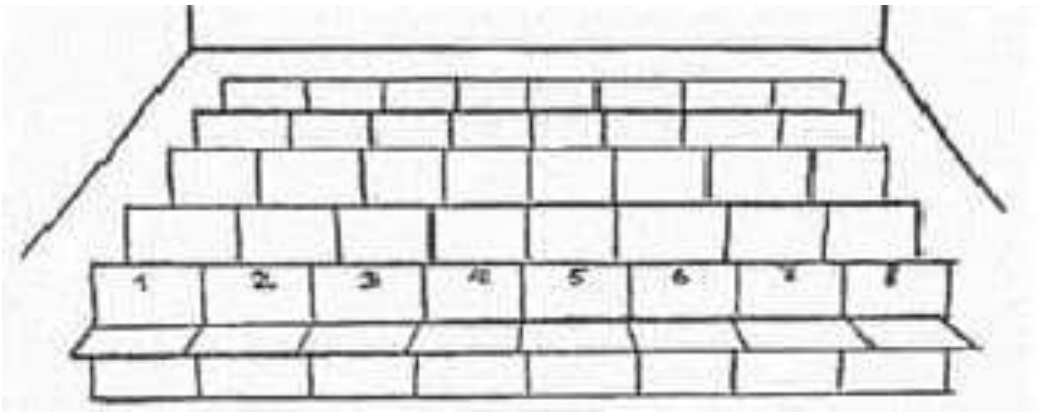
− Будеш протестувати

− Спробуєш піти не звертаючи уваги на заборону

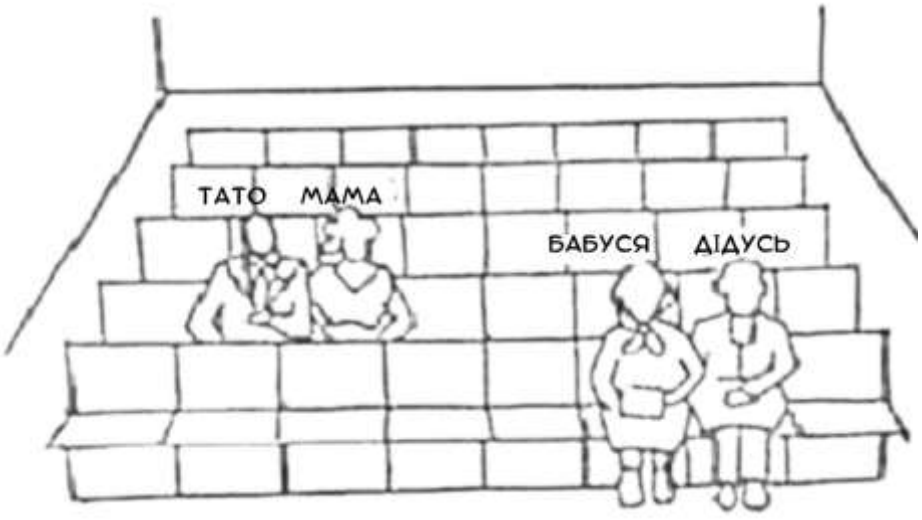
− Свій варіант

36. Вчитель вийшов і довірив тобі наглядати за класом. Чи здатен ти виконати таке доручення? Напиши нижче. _____

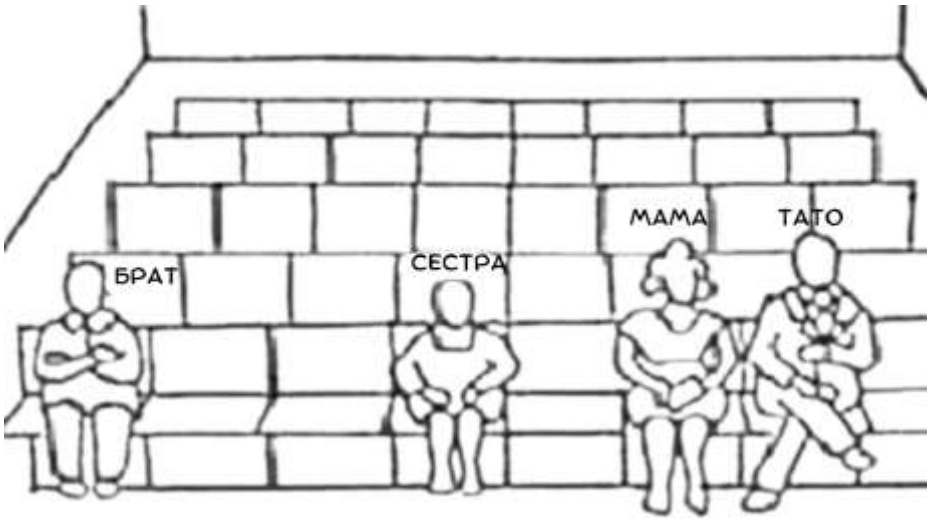
37. Ти пішов в кіно разом зі своєю сім’єю. В кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов з тобою?

38. В кінотеатрі багато вільних місць. Твої родичі вже зайняли свої місця. Познач хрестиком, де сядеш ти.

39. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

БРАТ
СЕСТРА
МАМА
ТАТО

Додаток Б

Результати проективної методики «Тест-фільм Рене Жиля»

Статистична обробка анкет 2 груп дітей: спортсменів (30 анкет) та неспортсменів (30 анкет).

	Спортсмени	**%**	**Неспортсмени**	**%**
Стать				
ч	29	96,7%	13	43,3%
ж	1	3,3%	17	56,7%
Вік				
10	3	10,0%	9	30,0%
11	27	90,0%	21	70,0%
1. Розмісти декілька людей і себе за цим столом. Познач їх родинні зв'язки (мама, тато, брат, сестра, друг, однокласник)				
Я	30	100,0%	29	96,7%
Мама	30	100,0%	28	93,3%
Тато	30	100,0%	28	93,3%
Брат/сестра	22	73,3%	25	83,3%
Бабуся/дідусь	5	16,7%	6	20,0%
Друг	24	80,0%	24	80,0%
Тітка	1	3,3%	0	0,0%
2.1. Це стіл, в голові якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де б ти сів?				
На її місці	5	16,7%	3	10,0%
Поруч	19	63,3%	9	30,0%
На середній відстані	3	10,0%	10	33,3%
На дальній відстані	3	10,0%	8	26,7%
2.2 Хто ця людина?				
Я	4	13,3%	2	6,7%
Тато	5	16,7%	2	6,7%

Мама	1	3,3%	5	16,7%
Брат/сестра	2	6,7%	1	3,3%
Вчитель	3	10,0%	1	3,3%
Друг	6	20,0%	8	26,7%
Не знаю	9	30,0%	11	36,7%
3. Ти разом зі своєю сім`єю будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя сім`я вже зайняла декілька кімнат. Вибери кімнату для себе.				
Поруч із братом/сестрою	10	33,3%	15	50,0%
Поруч із батьками	7	23,3%	9	30,0%
Посередині	13	43,3%	6	20,0%
4. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач кімнату, яку б ти вибрав.				
Поруч із батьками	15	50,0%	13	43,3%
Поруч із бабусею та дідусем	1	3,3%	8	26,7%
На середній відстані від батьків	8	26,7%	4	13,3%
На середній відстані від бабусі та дідуся	1	3,3%	3	10,0%
На далекій відстані від батьків	2	6,7%	0	0,0%
На далекій відстані від бабусі та дідуся	3	10,0%	2	6,7%
5. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату				
Я окремо	15	50,0%	11	36,7%
Поруч із батьками	10	33,3%	12	40,0%
Поруч із братом/сестрою	4	13,3%	6	20,0%
Поруч із бабусею/дідусем	1	3,3%	0	0,0%
Поруч із другом	0	0,00%	1	3,3%
6. Вирішено зробити одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб його зробили?				
Так	29	96,7%	28	93,3%

Ні	1	3,3%	2	6,7%
6.1. Кому?				
Мамі	11	36,7%	9	30,0%
Тату	1	3,3%	0	0,0%
Брату/сестрі	5	16,7%	2	6,7%
Другу	8	26,7%	8	26,7%
Дідусю/бабусі	0	0,0%	1	3,3%
Батькам	3	10,0%	6	20,0%
Нікому	0	0,0%	2	6,7%
Не знаю	1	3,3%	1	3,3%
Мені	1	3,3%	1	3,3%
7. Ти маєш можливість поїхати на декілька днів відпочивати, але туди, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: перше для тебе, друге для іншої людини. Кого ти би взяв з собою?				
Маму	10	33,3%	8	26,7%
Тата	1	3,3%	0	0,0%
Брата/сестру	3	10,0%	4	13,3%
Друга	7	23,3%	8	26,7%
Бабусю/дідуся	1	3,3%	2	6,7%
Батьків	6	20,0%	4	13,3%
Інше	2	6,7%	4	13,3%
8.Ти загубив щось, що дуже дорого коштує. Кому першому ти розкажеш про цю невдачу?				
Мамі	14	46,7%	11	36,7%
Тату	2	6,7%	0	0,0%
Брату/сестрі	2	6,7%	2	6,7%
Другу	0	0,0%	2	6,7%
Батькам	12	40,0%	15	50,0%
9. У тебе болять зуби і ти маєш піти до зубного, щоб вирвати хворий зуб.Ти підеш один?				

Так	5	16,7%	1	3,3%
Ні	25	83,3%	29	96,7%
9.1 З ким ти підеш?				
З мамою	12	40,0%	14	46,7%
З татом	3	10,0%	2	6,7%
З братом/сестрою	1	3,3%	2	6,7%
З другом	1	3,3%	3	10,0%
Не знаю	0	0,0%	0	0,0%
З батьками	9	30,0%	7	23,3%
З дідусем	0	0,0%	1	3,3%
Ні з ким	4	13,3%	1	3,3%
10. Ти здав екзамен. Кому першому ти розкажеш про це?				
Мамі	7	23,3%	10	33,3%
Тату	2	6,7%	0	0,0%
Брату/сестрі	0	0,0%	0	0,0%
Другу	5	16,7%	5	16,7%
Бабусі/дідусю	0	0,0%	0	0,0%
Батькам	16	53,3%	15	50,0%
11. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де знаходишся ти				
Поруч із батьками	27	90,0%	21	70,0%
Поодаль від батьків	3	10,0%	9	30,0%
12. Інша прогулянка. Познач, де знаходишся ти на цей раз				
Поруч із мамою	1	3,3%	4	13,3%
Поруч із татом	1	3,3%	2	6,7%
Поруч із братом	6	20,0%	2	6,7%
Поодаль від всіх	3	10,0%	8	26,7%
В центрі	19	63,3%	14	46,7%
13. Де ти на цей раз?				
Поруч із братом/сестрою	18	60,0%	15	50,0%

Поодаль від всіх	6	20,0%	10	33,3%
В центрі	6	20,0%	5	16,7%
14. Тепер на наступному малюнку розмісти декілька людей і себе. Намалюй чи познач хрестиками. Підпиши, що це за люди.				
Я один	2	6,7%	2	6,7%
Я з мамою	0	0,0%	2	6,7%
Я з татом	0	0,0%	0	0,0%
Я з батьками	20	66,7%	22	73,3%
Я з бабусею/дідусем	0	0,0%	0	0,0%
Я з братом/сестрою	3	10,0%	0	0,0%
Я з другом	5	16,7%	4	13,3%
15. Тобі і деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунки кращі інших. Кого б ти хотів бачити на цьому місці?				
Себе	0	0,0%	1	3,3%
Нікого	6	20,0%	3	10,0%
Маму	3	10,0%	2	6,7%
Тата	3	10,0%	1	3,3%
Брата/сестру	4	13,3%	2	6,7%
Друга	5	16,7%	5	16,7%
Не знаю	1	3,3%	8	26,7%
Неважливо	6	20,0%	4	13,3%
Батьків	2	6,7%	2	6,7%
Родича	0	0,0%	1	3,3%
Інше	0	0,0%	1	3,3%
16. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким ти би сумував найбільше?				
За мамою	4	13,3%	3	10,0%
За татом	1	3,3%	2	6,7%
За батьками	14	46,7%	9	30,0%
За братом/сестрою	2	6,7%	0	0,0%

За другом	1	3,3%	0	0,0%
З бабусею/дідусем	0	0,0%	0	0,0%
Не знаю	0	0,0%	2	6,7%
За всіма	8	26,7%	13	43,3%
Інше	0	0,0%	1	3,3%
17. Ось твої друзі йдуть на прогулянку. Познач, де знаходишся ти.				
Попереду	13	43,3%	11	36,7%
По центру	11	36,7%	10	33,3%
Позаду	6	20,0%	9	30,0%
18. З ким ти любиш гратися? Вибери один з можливих варіантів.				
З друзями мого віку	26	86,7%	22	73,3%
З молодшими за мене	0	0,0%	0	0,0%
Зі старшими за мене	4	13,3%	8	26,7%
19. Це майданчик для ігор. Познач хрестиком, де знаходишся ти.				
Поруч з іншими дітьми (по центру)	24	80,0%	9	30,0%
Поодаль від інших дітей	3	10,0%	10	33,3%
Поруч з іншими дітьми (трохи на відстані)	3	10,0%	11	36,7%
20. Ось твої друзі. Вони сваряться з невідомої причини. Познач хрестиком, де будеш ти.				
Поруч з іншими дітьми (по центру)	11	36,7%	5	16,7%
Поодаль від інший дітей	9	30,0%	19	63,3%
Поруч з іншими дітьми (трохи на відстані)	10	33,3%	6	20,0%
21. Це твої друзі, які сваряться через правила гри. Познач, де ти.				
Поруч із іншими дітьми (по центру)	20	66,7%	2	6,7%
Поодаль від інших дітей	6	20,0%	21	70,0%
Поруч з іншими дітьми	4	13,3%	7	23,3%

(трохи на відстані)				
22. Друг штовхнув тебе і повалив з ніг. Що ти будеш робити?				
Будеш плакати	0	0,0%	2	6,7%
Пожалієшся вчителю	1	3,3%	7	23,3%
Вдариш його	13	43,3%	5	16,7%
Зробиш йому зауваження	12	40,0%	12	40,0%
Не скажеш нічого	3	10,0%	3	10,0%
Свій варіант	1	3,3%	1	3,3%
23. Ось людина, яку ти добре знаєш. Він щось говорить тим, хто сидить на стільцях. Ти знаходишся серед них. Познач хрестиком, де ти.				
Попереду	21	70,0%	18	60,0%
По центру	9	30,0%	2	6,7%
Позаду	0	0,0%	10	33,3%
24. Як часто ти допомагаєш мамі?				
регулярно	23	76,7%	24	80,0%
Зрідка	7	23,3%	6	20,0%
Ніколи	0	0,0%	0	0,0%
25. Ці люди стоять кругом біля столу і один з них щось пояснює. Ти знаходишс серед тих, хто слухає. Познач, де ти.				
Поруч з іншими (по центру)	29	96,7%	14	46,7%
Поодаль від інших	0	0,0%	11	36,7%
Поруч з іншими дітьми (трохи на відстані)	1	3,3%	5	16,7%
26. Ти і твої друзі на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач, де ти.				
Поруч з іншими (по центру)	27	90,0%	6	20,0%
Поодаль від інших	3	10,0%	15	50,0%
Поруч з іншими дітьми (трохи на відстані)	0	0,0%	9	30,0%
27. Під час прогулянки всі розмістилися на траві. Познач, де				

знаходишся ти.				
Поруч з іншими (по центру)	25	83,3%	17	56,7%
Поодаль від інших	1	3,3%	7	23,3%
Поруч з іншими дітьми (трохи на відстані)	4	13,3%	6	20,0%
28. Це люди, які дивляться цікаву виставу. Познач хрестиком, де ти.				
Попереду	20	66,7%	20	66,7%
По центру	9	30,0%	5	16,7%
Позаду	1	3,3%	5	16,7%
29. Це показ біля таблиці. Познач хрестиком, де є ти.				
По центру	28	93,3%	17	56,7%
На середній відстані	1	3,3%	7	23,3%
На дальній відстані	1	3,3%	6	20,0%
30. Один з твоїх друзів сміється над тобою. Що ти будеш робити?				
Будеш плакати	0	0,0%	2	6,7%
Стиснеш плечима	10	33,3%	11	36,7%
Сам будеш над ним сміятись	20	66,7%	12	40,0%
Будеш обзивати, бити його	0	0,0%	3	10,0%
Свій вариант	0	0,0%	2	6,7%
31. Один з друзів сміється над твоїм другом. Що ти зробиш?				
Будеш плакати	0	0,0%	0	0,0%
Стиснеш плечима	6	20,0%	9	30,0%
Сам будеш сміятися над ним	9	30,0%	8	26,7%
Будеш обзивати його, бити	10	33,3%	9	30,0%
Свій варіант	5	16,7%	4	13,3%
32. Друг взяв твою ручку без дозволу. Що ти будеш робити?				
Плакати	0	0,0%	1	3,3%

Жалітися	1	3,3%	4	13,3%
Кричати	3	10,0%	1	3,3%
Намагатимешся відібрати	21	70,0%	13	43,3%
Почнеш його бити	1	3,3%	1	3,3%
Свій варіант	4	13,3%	10	33,3%
33. Ти граєш в лото (чи шашки, чи іншу гру), і два рази підряд програєш. Ти незадоволений? Що будеш робити?				
Плакати	0	0,0%	2	6,7%
Продовжиш грати далі	22	73,3%	15	50,0%
Нічого не скажеш	5	16,7%	9	30,0%
Почнеш злитися	3	10,0%	4	13,3%
34. Батько не дозволяє тобі іти гуляти. Що будеш робити?				
Нічого не відповіси	18	60,0%	18	60,0%
Надуєшся	1	3,3%	6	20,0%
Почнеш плакати	0	0,0%	1	3,3%
Будеш протестувати	9	30,0%	4	13,3%
Спробуєш піти не звертаючи уваги на заборону		0,0%	0	0,0%
Свій варіант	2	6,7%	1	3,3%
35. Мама не дозволяє тобі іти гуляти. Що будеш робити?				
Нічого не відповіси	15	50,0%	19	63,3%
Надуєшся	3	10,0%	6	20,0%
Почнеш плакати	0	0,0%	2	6,7%
Будеш протестувати	9	30,0%	3	10,0%
Спробуєш піти незважаючи на заборону	1	3,3%	0	0,0%
Свій варіант	2	6,7%	0	0,0%
36. Вчитель вийшов і довірив тобі наглядати за класом. Чи здатен ти виконати таке доручення? Напиши нижче.				

Так	26	86,7%	16	53,3%
Ні	4	13,3%	14	46,7%
Не знаю	0	0,0%	0	0,0%
37. Ти пішов в кіно разом зі своєю сім'єю. В кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш?				
Попереду	19	63,3%	21	70,0%
По центру	10	33,3%	6	20,0%
Позаду	1	3,3%	3	10,0%
37,1 Ти пішов в кіно разом зі своєю сім'єю. В кінотеатрі багато вільних місць. Де сядуть ті, хто прийшов з тобою?				
Поруч зі мною	26	86,7%	17	56,7%
На середній відстані від мене	0	0,0%	0	0,0%
На задній відстані від мене	0	0,0%	3	10,0%
Я сам/сама	4	13,3%	10	33,3%
38. В кінотеатрі багато вільних місць. Твої родичі вже зайняли свої місця. Познач хрестиком, де сядеш ти.				
Поруч із мамою та татом	13	43,3%	18	60,0%
Поруч із бабусею та дідусем	5	16,7%	5	16,7%
Поодаль від всіх	12	40,0%	7	23,3%
39. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?				
Поруч із братом/сестрою	23	76,7%	17	56,7%
Поруч із мамою та татом	6	20,0%	10	33,3%
Окремо	1	3,3%	3	10,0%

Додаток В

Спеціалізована анкета для батьків, чиї діти тривалий час тренуються у Футбольній школі «Металург»

Для поглибленого розуміння динаміки соціалізації було застосовано анкетування для батьків, спрямоване на збір інформації про суб'єктивну оцінку батьками змін у соціальній поведінці дитини (самостійність, рівень відповідальності, емоційна стійкість) після початку занять спортом.

Анкета складається з 39 запитань, згрупованих у 6 ключових блоків, що забезпечує багатовимірний погляд на досліджувану проблему.

Питання анкети наведені нижче.

1. Скільки років Вашій дитині?
2. Скільки років вона займається футболом?

1-2 роки

3-5 років

Більш, ніж 5 років

3. Чи мали Ви досвід заняття спортом в дитинстві?

Так

Ні

4. Якщо так, то якими саме видами?_____

I. Блок «Дитина і спорт» Завершіть, будь ласка, речення.

5. Настрій моєї дитини перед тренуванням зазвичай_____
6. Після тренування моя дитина почуває себе_____
7. Спорт для моєї дитини_____
8. Регулярні заняття спортом для моєї дитини_____
9. Якщо моя дитина пропускає тренування, то я відчуваю себе_____

II. Блок «Дитина і команда». Чи згодні ви з наступними твердженнями?

10.Члени команди є друзями для моєї дитини

Так

Ні

11. Моя дитина бачиться з членами команди і поза тренуваннями

Так

Ні

12. Моїй дитині приємно проводити час з членами команди

Так

Ні

13. Моя дитина не має конфліктів з членами команди

Так

Ні

14. Моя дитина довіряє членам команди

Так

Ні

III. Блок «Дитина і тренер». Чи згодні ви з наступними твердженнями?

15. Я вважаю, що тренер моєї дитини є взірцем

Так

Ні

16. У моїй дитини немає конфлікту з тренером

Так

Ні

17. Моя дитина не боїться підійти до тренера і поставити йому будь-яке питання

Так

Ні

18. Тренер для моєї дитини є авторитетом

Так

Ні

IV. Блок «Дитина і змагання». Завершіть, будь ласка, речення.

19 .Після перемоги на змаганнях моя дитина відчуває_____

20. Бути спортсменом/спортсменкою для моєї дитини, це_____

21. Після програшу моя дитина відчуває_____

22. Якби моя дитина був/була капітаном команди, вона _____

23. Коли мою дитину хвалять за досягнення в спорті, вона_____

24. Що було причиною Вашого рішення віддати дитину у спортивну секцію? (оберіть не більше трьох варіантів відповіді)

Укріпити здоров'я

Сімейна традиція

Розширити коло спілкування для дитини

Розвинути самодисципліну

Підвищити соціальну активність дитини

Підвищити самостійність дитини

Сприяти комунікації з однолітками

Розвинути лідерські якості

Навчити працювати разом з іншими

Ваш варіант відповіді

25. Чому ви обрали саме командний вид спорту?

Сімейна традиція

Власний досвід

За рекомендацією друзів/рідних

Спонтанне рішення

Позитивні відгуки в ЗМІ

Ваш варіант відповіді_____

26. Чи проявляла Ваша дитина спочатку тренувань зацікавленість до спортивних занять?

Так

Скоріше так

Не можу сказати

Скоріше ні

Ні

27. Чи регулярно Ваша дитина відвідує заняття?

Так

Ні

28. Оцініть за 5-бальною шкалою, наскільки зараз Ваша дитина є зацікавленою у спорті (де 5 – максимально зацікавлена, 1 – мінімально)?

1 2 3 4 5

29. Що, на вашу думку, є важливим для Вашої дитини у спорті?

Спортивні досягнення

Друзі

Фізична активність сама по собі

Можливість відчути себе членом команди

Наслідувати улюбленому спортсмену/нці

Ваш варіант відповіді_____

30. Оцініть за 5-бальною шкалою, наскільки сильні зміни Ви помітили після того, як Ваша дитина почала займатись спортом (де 5 – максимальні зміни, 1 – мінімальні)?

1 2 3 4 5

31. Що змінилось у Вашій дитині після того, як вона почала регулярно займатись спортом? (оберіть не більше трьох варіантів відповіді)

Рівень соціальної активності

Самостійність

Відповідальність

Дисциплінованість

Наполегливість

Вміння співпрацювати з іншими

Ваш варіант відповіді_____

32. Чи була у дитини перерва у занятті спортом?

Так

Ні

33. Якщо так, то скільки вона максимально тривала?

Декілька днів

Декілька тижнів

Декілька місяців

Більш, ніж рік

34. Чи позначалась перерва у заняттях спортом на соціальній активності Вашої дитини (у неї змінювався стиль спілкування та поведінка по відношенню до рідних, друзі)?

Так

Скоріше так

Не можу сказати

Скоріше ні

Ні

35. Якими є причини пропусків тренувань Вашою дитиною?

Відсутність бажання йти на тренування

Хвороба

Від'їзд

Травма

Безпекова ситуація у місті

Ваш варіант відповіді_____

36. Чи відчуваєте ви складнощі у зв'язку з тим, що проживаєте у прифронтовому місті?

Так

Ні

37. Ваша стать

Чоловіча

Жіноча

38. Ваш вік

18-29

30-39

40-49

50-59

60-69

70+

39. Даю згоду на обробку даних

Так

Додаток Г

Спеціалізована анкета для дітей які тривалий час тренуються у Футбольній школі «Металург»

Для поглибленого аналізу специфічного впливу командного спорту на соціалізацію була розроблена спеціалізована анкета, яка була застосована лише в експериментальній групі дітей, які займаються командним спортом.

Метою анкети є збір кількісних та якісних даних, які безпосередньо стосуються мотивації, командної взаємодії, ролі тренера та самосприйнятті змін в умовах регулярних занять.

Анкета складається з 40 запитань, згрупованих у 6 ключових блоків, що забезпечує багатовимірний погляд на досліджувану проблему.

Питання анкети наведені нижче.

1. Скільки тобі років?
2. Скільки років ти займаєшся футболом?

1-2 роки

3-5 років

Більш, ніж 5 років

3. Чи займався ти іншими видами спорту?

Так

Ні

4. Якщо так, то якими саме?_____

I. Блок «Я і спорт». Заверши, будь ласка, речення.

5. Після тренування я відчуваю себе_____
6. Мій настрій перед тренуванням зазвичай_____
7. Заняття спортом для мене_____
8. Регулярні заняття спортом для мене_____
9. Якщо я пропускаю тренування, то відчуваю_____

II. Блок «Я і команда». Чи згоден/згодна ти з наступними твердженнями?

10. Члени команди є моїми друзями

Так

Ні

11. Я бачусь з членами моєї команди і поза тренуваннями

Так

Ні

12. Мені приємно проводити час з членами моєї команди

Так

Ні

13. Я не маю конфліктів з членами моєї команди

Так

Ні

14. Я довіряю членам моєї команди

Так

Ні

III. Блок «Я і тренер». Чи згоден/згодна ти з наступними твердженнями?

15. Я вважаю що мій тренер є взірцем для наслідування

Так

Ні

16. У мене немає конфлікту з тренером

Так

Ні

17. Я не боюсь підійти до тренера і задати йому будь-яке питання

Так

Ні

18. Тренер для мене є авторитетом

Так

Ні

IV. Блок «Я і змагання». Заверши, будь ласка, речення.

19. Після перемоги на змаганнях я відчуваю_____

20. Бути спортсменом/спортсменокою це_____

21. Після програшу я відчуваю_____

22. Якби я був/була капітаном команди, я би_____

23. Коли мене хвалять за досягнення в спорті, я_____

24. Що було причиною твого рішення займатись саме футболом? (обери не більше трьох варіантів відповіді)

Бути схожим на твого кумира

Грати за відомий клуб чи у збірній України

Покращити здоров'я

Мої старші родичі займалися футболом

Знайти нових друзів

Стати більш самостійним

Приймати участь у змаганнях разом з друзями по команді (підвищити соціальну активність)

Мати можливість більше спілкуватися з однолітками

Досягти власного успіху, як гравцю команди

Навчитися співпрацювати з друзями в команді

25. Чомутти обрав саме командний вид спорту (футбол)? (обери не більше трьох варіантів відповіді)

Це було моє власне бажання

Порадили друзі

Порадили батьки

Миттєве рішення

Позитивні відгуки про футбол в інтернеті

Твій варіант відповіді

26. Чи проявляв ти цікавість до спортивних тренувань з самого початку своєї спортивної карєри?

Так

Скоріше так

Скоріше ні

Ні

27. Як часто ти пропускаєш тренування?

1-2 рази на міцяць

3-4 рази на місяць

Більш ніж 4 рази на місяць

1-2 рази на декілька місяців

Не пропускав/кала в цьому році

28. Оціни за 5-бальною шкалою, наскільки зараз ти зацікавлений у заняттях футболом (де 5 – максимально зацікавлена, 1 – мінімально)?

1 2 3 4 5

29. Що особисто для тебе є важливим у спорті? (обери не більше трьох варіантів відповіді)

Спортивні досягнення

Друзі

Фізична активність

Можливість активно рухатись, бути активним/ною

Можливість відчути себе членом команди

Наслідувати улюбленому спортсмену/нці

Твій варіант відповіді_____

30. Оціни за 5-бальною шкалою, наскільки сильні зміни ти помітив в собі після того, як почав займатись спортом (де 5 дуже великі, суттєві зміни, 1 – мінімальні, незначні зміни)?

1 2 3 4 5

31. Які саме змінити ти відчув після того, як почав регулярно займатись спортом? (обери не більше трьох варіантів відповіді)

Я став/ла більш активною у житті

Я став/ла більш самостійнним/ною

Я став/ла більш відповідальним/ою

Я навчився/лась співпрацювати з іншими

Ваш варіант відповіді_____

32. Чи була у тебе перерваy занятті спортом?

Так

Ні

33. Якщо так, то скільки вона максимально тривала?

Декілька днів

Декілька тижнів

Декілька місяців

Більш, ніж рік

34. Чи позначалась перерва у заняттях спортом на спілкуванні з однолітками?

Так

Скоріше так

Скоріше ні

Ні

35. Як змінюється твій настрій, коли у тебе перерва у заняттях спортом?

Відчуваю себе краще

Не змінюється

Відчуваю себе гірше

36. Якими є причини, за якими ти можеш пропустити тренування? (обери не більше трьох варіантів відповіді)

Хвороба

Від’їзд

Травма

Безпекова ситуація у місті

Відсутність бажання йти на тренування

Твій варіант відповіді_____

37. Чи відчуваєш ти складнощі у заняттях футболі у зв’язку з тим, що проживаєш у прифронтовому місті?

Так

Ні

38. З чим у тебе асоціюється заняття спортом (оціни за 5-бальною шкалою) де 5 – максимально позитивні асоціації, 1 – негативні

	5	4	3	2	1
З покращенням здоров’я					
З розвитком лідерських якостей					
З розвитком самодисципліни					
З розвитком вміння працювати в групі					
З розширенням кола спілкування					
З покращенням навичок спілкування					

39. Твоя стать

Чоловіча

Жіноча

40. Я даю згоду на обробку даних зазначені в моїй анкеті

Так